ASPECTE DIN MUNŢII APUSENI

CONTRIBUŢII LA ISTORIA UNIRII 1918–1919

JURNAL

DE

TRAIAN MAGER

Ţinutul Hălmagiului. Cadrul istoric, vol. IV. Monografie

Omul providențial și pubela istoriei

În anul de grație 1918, Traian Mager, învățător la școala din Lazuri (Vârfurile) împlinea 31 de ani. Fiu de dascăl și nepot de preot, se însurase, după rânduiala locului, cu o fată mai înstărită, socrul ținând o prăvălie în Hălmagiu. Tânăra familie avea o fetiță care împlinea vârsta de școală. Trăiseră ca buni gospodari, cunsocuți și prețuiți ca oameni cu vază și de viță bună.

Războiul începuse însă aici cu doi ani mai devreme ca în Vechiul Regat. După asasinarea principelui Franz Ferdinand și a soției sale, la Sarajevo, feciorii ardeleni au fost încorporați în armata imperială a Austro-Ungariei și trimiși pe fronturi îndepărtate. Focuri aducătoare de moarte s-au tras și de la un frate român către altul. Căci români basarabeni luptau în trupele țariste, iar armata Regatului României se alăturase Antantei. Prin satele din Ardeal, va scrie mai târziu Traian Mager, bărbații se-mpuținaseră. N-au fost chemați sub arme preoții și susținătorii de familie, dar mobilizați pe loc se aflau jandarmii, notarii și funcționarii din administrația maghiară. În locul celor plecați veneau adesea înștiințări de moarte adâncind în doliu comunitățile.

În Munții Apuseni bântuia foamea. Aici nu poți cultiva cereale iar în vremea războiului s-a interzis și cumpărarea din alte părți. Vitele sunt rechiziționate la prețurile mici, impuse de stat, tutunul a dispărut iar cazanele de fiert țuica sunt confiscate în folosul armatei. Populația este aprovizonată prin depozite controlate de notari iar rațiile le dijmuie slujbașii stăpânirii.

Sfârșitul lui octombrie 1918 a adus neobișnuite vești și imprevizibile tulburări. Se surpa puterea imperiului „sub povara păcatelor seculare într-o sinistră atmosferă de jafuri, incendieri și omoruri”, scrie amintitul cronicar. Dar după veacuri de mocnită speranță, românii ardeleni sunt pregătiți sufletește.

Așa se face și că învățătorul din Lazuri s-a aflat în tumultul ‚revoluției din Arad” din chiar ziua de început. În amiaza lui 1 noiembrie 1918, militarii garnizoanei orașului s-au „demobilizat” singuri. Intelectualii români poartă discuții aprinse despre formarea Marelui Sfat Național și „se consultă” în casa avocatului Ștefan Cicio-Pop. Acolo, în după-amiaza de

3 noiembrie, printre cei dintâi 30 de gardiști, elevul-plutonier Traian Mager a depus acest răscolitor angajament : *„Jur atotputernicului Dumnezeu, că voi fi întru toate cu credință și supunere Sfatului Național din Ungaria și Transilvania. Conștient de datoriile ce ne impun vremurile istorice de azi, jur, că întru toate manifestările vieții mele voi fi fiu credincios al Neamului unitar român și nu voi ridica mâna mea asupra fraților mei, locuiască ei orice teritoriu politic. Așa, să-mi ajute Dumnezeu!”.*

Cu funda de mătase tricoloră prinsă în piept de fiica mai mare a familiei Cicio-Pop, gardiștii au plecat la gară să ia primul tren către locul unde primiseră însărcinarea. A lui Mager, în Ținutul Hălmagiului. Împreună cu căpitanul Moise Rișcuția, mandatat cu înființarea și comanda gărzii naționale din Brad, pătrund cu greu în trenul înțesat de soldații care veneau de pe front. Cu experiența propagandei din Rusia, Rișcuția ținea câte un discurs, în fiecare gară, vestind călătorilor dreptul autodeterminării și autoguvernării românilor.

Cu bagajul de „revoluționar” - scrisorile de legitimare în post ale Consiliului Național Român, proclamații patriotice nou tipărite, două carabine și un sac de muniție - învățătorul din Lazuri a descins în gara Hălmagiului, deja răsculat. A apărut în centrul comunei, agitând într-o mână carabina și în cealaltă chipiul, și strigând, de pe capra unei trăsuri, ,,Trăiască România Mare!”

Așa începe o cronică unică a istoriei Unirii scrisă de unul dintre nenumărații săi făurari neconsemnați în cărțile de istorie.

***

Toamna-iarna-primăvara din 1918-1919 e timpul narațiunii evenimentelor Unirii trăite de oameni obișnuiți.

Loc de desfășurare sunt satele, dealurile și văile din Ținutul Hălmagiului iar punctele fierbinți - Birtul Mare din centrul comunei, calea ferată Arad-Brad și tunelul din Ciuciu (Vârfurile), Dealul Mare și cel al Hereadului.

Personajele sunt oamenii providențiali ai unor zile. Sau clipe.

Noiembrie e luna entuziasmului și revărsării simțirii identitare îndelung reprimate. Învățătorii, preoții, notarii, meseriașii și ceilalți fruntași români întrețin frenetic speranța. Rostesc discursuri, depun jurământ de gardiști, confecționează steaguri românești. Mulțimile

cântă „Deșteaptă-te române!” și izbucnezec în urale „ Trăiască România Mare!”. Câțiva și mor, dar mai curând incidental decât eroic.

Cu 347 gardiști în Secția Hălmagiu „robota” hrănirii, echipării, înarmării și instrucției militare e mare. În vârtejul atâtor schimbări și evenimente locale, despre pregătirile și deplasarea delegaților la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, comandantul Gărzii notează puține fraze.

Neîndoliată de moartea puterii Habsburgilor, Ungaria se declarase republică, la mijlocul lui noiembrie, sub președinția contelui de Carei Mihaly Károlyi. În pofida dreptului de autodeterminare al popoarelor, își aroga drept de stăpân și asupra ținuturilor locuite majoritar de alte etnii. Toate tratativele cu acestea au eșuat.

Veștile fericite ale ceremoniei primirii de către Regele Ferdinand a actului Unirii de la Alba Iulia se intersectează cu cele venite de la Budapesta despre înarmarea ungurilor și secuilor ardeleni contra armatei române. Trupele ei au ajuns la Deva dar din gara vecină, Ilia, ungurii trag salve de tun din trenul blidat. Înaintea Crăciunului, la Brad va fi cantonat un detașament al armatei române din Deva.

Situația devine extrem de tensionată la începutul anului 1919. În așteptarea tratatelor de pace, viitoarea graniță a României nu este deplin stabilită. Ținutul Hălmagiului se află în hotarul „liniei demarcaționale” iar gărzile naționale sunt desființate. Trupele maghiare înaintează periculos pe două axe: linia ferată Arad-Brad și șoseaua Oradea-Deva. Situație dramatică, descrisă astfel: *„Pentru a salva ce mai este posibil, republica întreprinde acțiuni disperate. Pe deoparte, încearcă să demoralizeze prin promisiuni poporul, căruia i se adresează mieros în româneşte, tipărind şi răspândind milioane de foi volante. Pe de altă parte, bande înarmate de secui şi unguri terorizează satele şi opun rezistenţă trupelor române însărcinate de Armată să ocupe Ardealul”.*

Nici noua republică maghiară însă nu are stabilitate. În martie, contele Károlyi e nevoit să reunțe la președinție, predând puterea „proletariatului popoarelor” în frunte cu bolșevicul Béla Kun. Din mers, armata republicană se transformă într-una care funcționează pe modelul Armatei Roșii sovietice. Pe același nesigur hotar, Ținutul Hălmagiului devine focar de conflicte armate, jafuri și atrocități.

Gărzile românești fiind dezarmate, cu autorizația Consiliului Dirigent, dr. Ioan Suciu inițiază o acțiune de rezistență a moților din Apuseni. Așa apare Corpul de Voluntari Horia,

inspirat de istoria legiunilor lui Avram Iancu de la 1848. Această primă armată românească a Transilvaniei e formată din voluntari. O comandă căpitanul Florian Medrea, strălucitul lider al gărzilor care au asigurat buna desfăşurare a Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia. Sublocotentul Traian Mager primeşte astfel, la începutul lui februarie 1919, ordinul organizării unei unități „care să fie cât se poate de mare şi bine disciplinată". Gata de marş în mai puțin de-o săptămână, „horiștii" și-au reîmbrăcat uniformele austriece în care se demobilizaseră dar și-au cusut la chipiu tricolorul. Satele îi întâmpină cu rugăciuni și le oferă ce au mai bun pentru hrană, sătenii le servesc de călăuze și de ajutor în transportul greutăților.

Această primă armată românească va intra curând în componența armatei României Mari. Până atunci însă, Ținutul Hălmagiu devine teatru de luptă: un timp scurt îl ocupă trupele bolșevice maghiare, apoi urmează riposta trupelor românești venind dinspre Brad. Devotamentul și entuziamul populației îl potențează pe cel al ostașilor din armata regală. La 31 martie 1919, Hălmagiul a fost eliberat de ocupația militară maghiară.

Dar jertfele de sânge sunt mari - și ale trupelor, și ale civililor. Pe scurt și pentru marea istorie, însângerata primăvară din 1919 e rezumată astfel: *„România se găsește deci în fața unei duble îndatoriri: să-si croiască singură hotarele, punând Consiliul de pace în fața unui fapt împlinit și spărgând focarul comunist de la Budapesta, să redea Europei siguranța păcii. Acesta era scopul războiului româno-maghiar, pornit prin ofensiva de la 16 aprilie 1919. La 4 august 1919, Budapesta a fost ocupată de armata română. A fost o răzvătire a întregii suflări românești, cum puține exemple de solidaritate națională a cunoscut istoria omenirii"*.

***

În febrilitatea luptei naționale pare să fi trăit și mai departe fostul comandant al gărzii românești din Hălmagiu.

După facerea României Mari, Traian Mager a fost numit, succesiv, director al gimnaziului din Lupeni și din Arad, inspector pentru învățământul primar din județul Hunedoara. Din toamna lui 1920 e profesor de limba și literatura română la Preparandia arădeană, mutându-se cu familia în capitala județului. Pe strada unde-a depus în toamna lui 1918 jurământul de gardist, numită acum strada Ștefan Cicio-Pop, a închiriat un apartament de trei camere. Verile însă le-a petrecut în ținutul natal, adesea în coliba Magereștilor de la poalele Muntelui Găina.

Tânăra Românie Mare avea nevoie acum de alți oameni providențiali care, mai mult sau mai puțin anonim, să slujească operei de fundamentare a identității culturale, reformelor sociale și administrative pentru un stat modern. Mager a activat în Asociația ASTRA – despărțământul Arad, s-a pus în serviciul Fundației Culturale Regale „Principele Carol" și s-a aliniat cu entuziasm la opera de cercetare sociologică a satelor românești după metoda lui Dimitrie Gusti. Astfel și-a realizat opera – o vastă monografie a Ținutului Hălmagiului. Cel de-al patrulea volum al său, e tocmai „jurnalul" evenimentelor din 1918-1919, editat de Tipografia Diecezană din Arad în 1939. A sintetizat în el și informațiile de pe fișele de informatori a numeroși martori, alcătuite după metoda gustiană. A ales forma unei redactări de jurnal, *„spicuind însemnările noastre zilnice făcute în calitate de comandant al Gărzilor Naţionale din Ţinutul Hălmagiului, ajutându-ne şi de arhiva acestora, salvată şi păstrată de noi",* după mărturia lui. Președinte al Asociației foștilor gardiști și legionari luptători pentru întregirea neamului, filiala Arad, în amintirea lor a propus înființarea unui muzeu la Hălmagiu. Și-a susținut potrivnicia la despădurirea pădurilor și a pledat pentru promovarea turismului, înființarea de pepiniere de pomi fructiferi și cămine culturale, în presă și prin exemplu propriu, cu orice prilej.

Altfel, documentele păstrate la Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Arad în „Fondul personal Traian Mager" dezvăluie invidii și șicane, greu suportate de omul providențial al ținutului său în evenimentele din 1918-1919. În toamna lui 1926, spre exemplu, se afla pe picior de duel cu prefectul județului Arad, un oarecare Vasile Boneu pentru „jigniri". Incidente, cu alt stâlp al comunității arădene, din nou cu iz de duel, pe temeiul denigrării calității sale de comandant al gărzii naționale din Hălmagiu vor fi consemnate peste alți 3 ani.

După război, mulți viteji se arată, spune o vorbă românească. Iar fostul combatant Mager suferă din pricina aceasta, după conținutul memoriului din ianuarie 1940 în care se plânge de atmosfera din Preparandie. Colegul Adam Dragoș îi subminează meritele de gardist, iar directorul Caius Lepa nu-i aprobă nicio zi liberă în orarul de profesor pentru activități extracurriculare proiectate în Ținutul Hălmagiului deoarece este „gelos pe orice succes al colegilor săi". *Monografia Ținutul Hălmagiului* a stârnit – cum altfel ? – invidia ambițiosului doctor în filozofie al universității din Viena cu o dizertație despre instrumentele muzicale ale indienilor din America de Sud. În vară, conflictul escaladează deoarece „contribuția subsemnatului la evenimentele Unirii 1918/19 în Munții Apuseni a fost

contestată în public și prin presă de către d. Lepa prin insinuări calomnioase fără a aduce dovezi”.

La vremuri de pace, altele sunt virtuțile cotidianului. Colegii n-aveau cum proba mai bune merite în cercetarea științifică și în proiectele modernizării. Cu-atât mai nemiloși se vor arăta celui ce îndrăznise (și reușise !) să se afirme servind modest, idealuri înalte. Așa se face că Traian Mager adresează ministrului învățământului din acea vreme cererea de a i se rstabili pensia cuvenită în calitate de ,,profesor cursist pus în retragere din oficiu pe data de 1 iulie 1941”. În memoriul din 1942, autorul singurei monografii gustiene realizate pe cont propriu, solicită anularea deciziei de a fi ,,pus în retragere din oficiu” deoarece nu are ,,nici cei 35 de ani de ani buni de pensie”, nici n-a împlinit 55 de ani. Alături de lista meritelor didactice și publicațiilor, anexează volumul *Contribuțiuni la istoria Unirii 1918/19*. Reiese de aici, scrie el, *,,și activitatea subsemnatului cu onoare vă comunic că sunt condamnat la moarte în contumacie de către curtea marțială maghiară din Seghedin ca organizator de cete de franctireuri, deși lucram sub ascultarea armatei regale române”* … Degeaba.

Traian Mager a decedat la mijlocul veacului trecut, la 63 de ani. Rămășițele sale pământești odihnesc în curtea bisericii din satul Bodești unde bunicul său slujise de preot iar tatăl, ca învățător. Ceremonia a decurs în spiritul tradiției locurilor natale – fără alte panegirice decât ,,iertăciunea” către familie, vecini și apropiați, rostită în numele defunctului de preotul satului.

Meritele defunctului n-au apărut în ziare. În 1950, România Mare dispăruse și de pe hartă, și din discursul public. Făuritorii Unirii zăceau sub țărână sau în închisori, biografiile și meritelelor lor fiind aruncate la groapa de gunoi a istoriei. Dintre foștii componenți ai Consiliul Național Român Central, decedaseră, în anii 30, reprezentanții Partidului Național Român Vasile Goldiș, Ștefan Cicio-Pop, Ioan Suciu, Aurel Lazăr și Teodor Mihali. Urmașii lor trăiau hărtuiți și cu averile conficate de noul regim comunist. În 1950, Alexandru Vaida-Voevod se stinge în arestul său la domiciliul din Sibiu, iar Aurel Vlad va deceda, în 1953, la închisoarea din Sighetul Marmației. Dintre cei șase social-democrați din componența Consiliului Național Român Central, Iosif Jumanca și Ion Flueraș, nesupușii la fuziunea cu comuniștii din 1948, își vor afla sfârșitul în închisoarea din Gherla. De-o cutremurătoare moarte a avut parte și fostul comandant Florian Medrea, împușcat în biroul său de avocat din Sebeș, în 1947.

Amară a fost și soarta liderului de 133 de zile a Republicii Sovietice Ungaria, Bela Kun. Acuzat de iresponsabilitate politică, și mai apoi de troțkism de liderii Moscovei, Kun a fost trimis în gulag și executat. Vor trece câteva decenii până când va fi reabilitat de conducătorii comuniști ai Ungariei.

***

Dacă în anii interbelici, Traian Mager încă putea să aducă în atenția celorlalți crezul care-l animase în lupta pentru Unire, fie și numai pentru a-i contrazice pe invidioși, după război ar fi fost un delict să amintești public evenimentele toamnei-primăverii lui 1918-1919. Prin Dictatul de la Viena, din vara lui 1940, Transilvania de Nord a fost cedată Ungariei. Sistemul de alianțe al României din respectiva perioadă și mai apoi cenzura de război au constituit noile cadre de resemnificare ale memoriei colective. Altfel a fost rescrisă istoria după sovietizarea României.

Sub coordonarea lui Mihail Roller, în 1947, s-a tipărit *Istoria României; manual unic pentru clasa a VIII-a secundară*, iar în 1952, *Istoria RPR, manual pentru învățămîntul mediu*. Să menționăm că fostul comunist ilegalist nu avea studii de specialitate însă, sub semnătura lui, au apărut zeci de cărți de istorie. „Călăuzite" după „învățătura" lui Stalin, după cum le prezintă însuși promotorul lor. Adică, respectând principiul partinității prin care informația este omisă sau scotomizată, iar semnificațiile sunt atribuite în consonanță cu ideologia și politica respectivei etape.

Manualele lui Roller prezentau facerea României Mari după rezoluțiile Congresului al V-lea al Partidului Comunist din România ținut, în 1931, pe teritoriul Uniunii Sovietice. România interbelică era taxată acolo ca stat imperialist „*rezultat al ocupării teritoriilor străine..., al politicii de colonizare față de popoarele asuprite (moldoveni, ucraineni, ruși, bulgari, unguri, nemți, sârbi, turci, evrei)".* În manualul din 1952, Unirea Basarabiei cu România este etichetată ca o „răpire", iar a Transilvaniei ca „alipire", prin asociere cu înfrângerea revoluției bolșevice maghiare într-o succesiune temporală ilogică, cu flagrante derapaje și ienxactități, astfel:

„În ianuarie 1919, trupele române trec în Transilvania, prin pasurile Tulgheș și Ghimeș-Palanca. Revoluția care izbucnise în Ungaria a dezlănțuit și în Transilvania lupta pentru eliberare. Se formează în Transilvania comitete muncoitorești. Pe de altă parte se alcătuiește un directoriu din reprezentanții burgheziei române, care se bizuie pe gărzile

naționale și face o agitație demagogică naționalistă cu scopul de a împiedica desfășurarea revoluției ungare. Directoriul convoacă pentru 1 Decembrie 1918 o adunare la Alba-iulia. Într-o consfătuire prealabilă, conducătorii partidului național român, prezidat de Iuliu Maniu, hotărâră să transforme Transilvania într-o feudă proprie. În acest sens se alcătui un consiliu dirigent cu sediul la Sibiu pentru administrarea Transilvaniei. La adunarea de la Alba-Iulia sub presiunea maselor și a frământărilor revoluționare care cuprinseseră și Transilvania, Consiliul dirigent fu obligat să proclame unele principii democratice printre care: Deplina libertate pentru toate popoarele conlocuitoare (...) Egală îndreptățire și deplină libertate confesională pentru toate confesiunile din stat. Înfăptuirea desăvârșită a unui regim curat democratic pe toate terenurile vieții publice (...) Desăvârșită libertate de presă, asociere și întrunire, libera propagandă a tuturor gândurilor omenești. Reforma agrară radicală (...) Muncitorimii industriale i se asigură aceleași drepturi și avantaje care sunt legiferate în cele mai avansate state industriale etc.

Proclamarea acestor principii constituia o manevră a burgheziei române pentru a demobiliza masele de la revoluție.

În pofida acestor manevre, revoluția cuprinde mase tot mai largi, ceea ce determină Partidul național condus de Maniu să colaboreze cu armata română care înaintează în Transilvania și să accepte alipirea ei la România, pentru a dobândi sprijin împotriva frământărilor revoluționare.

Clasa stăpânitoare din Transilvania, punându-se în slujba Antantei, cărora le oferă România ca un ,,centru strategic" în lupta împotriva maselor revoluționare din sud-estul Europei, deslănțuie, după alipirea Transilvaniei, intervenția militară împortiva sovietelor din Ungaria, care se formaseră în martie 1919. Deși guvernul revoluționar maghiar recunoaște dreptul României asupra Transilvaniei, guvernul român pe baza ordinului primit de la imperialiștii americani, englezi și francezi, deschide ostilitățile și contribuie la răsturnarea guvernului revoluționar maghiar, care va fi înlocuit cu guvernul contrarevoluționar al lui Horthy. Acesta, vreme de peste două decenii, a îngenunchiat poporul maghiar și a pricinuit multe suferințe și poporului român. Conducerea oportunistă a partidelor socialiste din România și Transilvania a sprijinit prin toate mijloacele intervenția contrarevoluționară a armatei române în Ungaria".

„Învățăturile" lui Roller s-au transmis până la retragerea trupelor sovietice din România. Au urmat alte rescrieri ale evenimentelor mai mult sau mai puțin îndepărtate de mobilurile, sentimentele și conjuncturile trăitorilor Unirii.

***

Un secol după marea Unire, amintirile și investigațiile unor martori implicați în evenimente, precum autorul cărții de față, se păstrează ca alveole indestructibile ale trecutelor și viitoarelor structuri narative istorice. Reeditarea *Contribuțiilor la Istoria Unirii 1918-1919* este un omagiu adus autorului și celorlalți oameni providențiali ai facerii statului român prin intermediul unui proiect finanțat, în cea mai mare parte, de Centrul Cultural Municipal Arad[1].

Redactarea textului a presupus anumite probleme, datorate, în principal, formelor lingvistice și ortografiei epocii. Pentru ușurarea lecturii, în cele ce urmează, am înlocuit unele cuvinte cu forma lor actuală (spre exemplu, „contribuțiuni", utilizat de autor l-am corectat cu „contribuții"; „finea" cu „finele"; „faximil" cu „facsimil"; „instalațiuni" cu „instalații"; „excortă" cu „escortă" , „discuțiuni" cu „discuții" ș.a.m.d.). În cazul unor regionalisme sau arhaisme am recurs la explicarea lor, în text, marcând-o prin paranteză. La numele de localități sau personalități am optat pentru transcrierea în forma de circulație actuală. De asemenea, am eliminat din textul autorului trimiterile la anumite pagini din ediția din 1939. Și, nu în ultimul rând, am aplicat reguli mai unitare de tehnoredactare.

Mulțumim pe această cale finanțatorilor proiectului – Centrul Cultural Municipal și Universitatea „Aurel Vlaicu" Arad. Mulțumim și Tipografiei „Gutenberg", al cărei director, domnul Dan Luca are rădăcini strămoșești în mirificul Ținut al Hălmagiului.

Hălmagiu la 14 iulie 2018 Lavinia Betea

[1] Echipa proiectului: Flavius Ghender (responsabil), Lavinia Betea, Alina Costin, Ramona Lile..., studenții Gabriela Parasca, Alexandra Păiușan,

P r e f a ţ a   a u t o r u l u i

Lucrarea prezentată aici sub titlul „Contribuţiuni la Istoria unirii, 1918/19" încheie cadrul istoric de patru volume al ***Monografiei Ţinutului Hălmagiu****. Ea îmbrăţişează* (înfățișează, n. red.)*, în complexitatea lor, evenimentele desfăşurate pe cursul superior al Crişului Alb (fostul judeţ al Zărandului în ultima lui întindere), inclusiv Corpul Voluntarilor Horia; întrucât întreaga acţiune priveşte organizarea ofensivei Diviziei 2 Vânători, pornit din regiunea Hălmagiului la 16 Aprilie 1918.*

Fiind înşine întru aceste zile şi fapte, am păstrat la redactarea acestui material forma mai uşoară a genului istoric, aceea de jurnal, spicuind însemnările noastre zilnice făcute în calitate de comandant al Gărzilor Naţionale din Ţinutul Hălmagiului, ajutându-ne şi de arhiva acestora, salvată şi păstrată de noi.

Vorbind despre Corpul Voluntarilor Horia, recrutat în regiunile Câmpeni-Abrud, Brad, Baia de Criş şi Hălmagiu, pe lângă însemnările noastre, am fi avut nevoie şi de arhiva Corpului, care ar fi trebuit să se găsească la succesorul acestuia, la Regt. Infanterie, Beiuş, transformat la finele campaniei în actualul Regt. Inf. 86, Oradea. N-am putut vedea această arhivă şi nici nu ştim dacă se mai păstrează. Am putut-o însă cunoaşte în mod indirect. Anume, la anul 1922, locotenenţii Iuliu Munteanu şi Vasile Blăgău, în calitate de ofiţeri ai Reg. 86 Infanterie, au fost însărcinaţi să compună istoricul Regimentului, ambii făcând parte de la început din Corpul Vol. Horia. Aceştia au examinat documentele din arhivă şi rezumând conţinuturile, le-au aranjat în ordine cronologică. Piesele mai însemnate, privind jurnalul de operaţii, le-au dat în întregime. Cronica aceasta (66 pagini, folio, scrise cu maşina) începe la 9 februarie 1919 şi se termină la 31 decembrie, acelaşi an. La început vorbeşte şi despre Gărzile de la Hălmagiu în legătură cu organizarea Corpului Horia, citând rapoartele noastre. Multe nume proprii de persoane şi localităţi, fiind greşit transcrise, schimonosite, le-am îndreptat, pe cele cunoscute. Un exemplar al acestui manuscris se află în Arhiva Monografiei Hălmagiului (AMH.), trimis de unul dintre autori, de Iuliu Munteanu, directorul Penitenciarului Lugoj, fost comandant al companiei de mitralieră a Batalionului II/Horia.

Privitor la ofensiva Diviziei 2 Vânători, pe lângă jurnalul de operaţii al Regt. Infanterie Beiuş (Manuscrisul Munteanu Blăgău), am utilizat preţioase informaţii exoperate de generalul Sabin Banciu, acum controlor regal în Bucureşti, fost comandant al gărzilor Naţionale din Brad, mai apoi comandantul Batalionului III/Horia. După indicaţiile acestea s-a compus harta luptelor din 16 Aprilie, aici anexată.

Pentru amănunte, am putut consulta jurnalul de operaţii al Regt. 9/Vânători, mulţumită maiorului Stelian Popescu din Regt. 93 Inf. Arad, fost comandant al unei companii din Batalionul II/9 Vânători, la Dealul Mare.

Amănunte asupra luptelor de la Hălmagiu, sectorul Regt. 10/Vânători, ne-a dat maiorul Stănescu I. Ioan, fost comandant de companie, în prezent pensionar în Bucureşti, trimiţându-ne şi o nuvelă a d-sale intitulată „Regăsire”. Nuvela aceasta tratează desfăşurarea atacului pornit din Leasa asupra tranşeelor inamice de pe Gorgana şi Heread, în care a căzut sublocot. Şerban Ioan. S-a publicat, apoi în revista militară „Baioneta”, Bucureşti, 1938.

În textul lucrării se vor găsi şi numele celorlalţi informatori, ale căror memorii se păstrează în AMH. Mulţumim tuturor colaboratorilor şi pe această cale.

* * *

Încheind acum cadrul istoric, acesta fiind scris şi tipărit într-un interval de cinci ani, ni se impun câteva revizuiri.

Vol. II apăruse la 1937 (după ce se tipărise sub titlul „Cultul Eroilor în Munţii Apuseni” la 1935), şi numai la 1938 am putut afla că în Biblioteca Academiei Române se păstrează un manuscris al protopopului Petru Moldovan din Hălmagiu, în care acesta descrisese la 1851 evenimentele Rev. 1848/49. Deşi prot. Moldovan stăruie numai asupra atrocităţilor comise de trupele maghiare, se pot desprinde de aici şi lămuriri asupra operaţiunilor de luptă ale tribunilor români, iar nouă ne-ar fi atestat o seamă de fapte, cunoscute numai pe bază de tradiţie orală. De altcum, figura prot. Moldovan (1814–1868) ne era cunoscută (vezi, vol III, pag. 109–113).

Aşteptând aproape doi ani să ni se trimită de la Muzeul de Stat din Budapesta, copia fotografică a diplomei Voievodului Moga, – vol. I a apărut numai în anul 1938. Acest document anexat în facsimil, prin preciziunea „Waywodatum de Kapolna, Halmagh et Kysbanya, notatum in comitatu de Zarand” atestă indubitabil că Voievodul Moga de la 1451 exista în Hălmagiul nostru. Nu mai putem însă menţine aserţiunea de la pag. 89–90, că Popa Simeon de la 1450 ar fi fost în Hălmagiu din jud. Arad, după cum afirmă Ilie Bărbulescu şi Meteş, căci cercetând în Muzeul din Belgrad (Iugoslavia-Serbia), am aflat la finele manuscrisului slavon următoarea frază de încheiere[2]), care, tradusă în româneşte, sună astfel: „S-a sfârşit scrierea acestui Tetraevanghel al anului 1450, luna Iulie, ziua 10, în zilele

[2]) At. Popoviciu, directorul Şcolii Normale din Timişoara, ne-a reprodus, desenând literă de literă, fraza de încheiere (comunicată de noi facsimil în revista „Hotarul”, Arad, Nr. 5–1938).

lui Io Iancul Voievod, de mâna preapăcătosului Popa Simeon, la râul (apa) Nergniu, în satul mare la Halmaşu". Hălmagiu, odinioară în jud. Zărand, acum în jud. Arad, se află pe râul Criş, sau mai precis, pe un afluent al acestuia, fără nume specific. Investigând mai departe, găsim în Bănat (fostul comitat Caraş Severin) Valea Almaşului[3] *prin care curge râul Nera*[4], *apoi Hălmas*[5], *unul dintre cele opt districte valabile din Banat, în evul mediu. Localnicii numesc* „Niergăn" *râul Nera; iar regiunii i se zice „Almăj", „Valea-Almăjului"*[6]. *Evident: cuvântul ortografiat slavoneşte la 1450 „Nergniu", este „Niergăn"; iar Halmasu, ortografiat astfel tot de Popa Simeon la 1450, (probabil sub influenţa latinei medievale a diplomelor cancelariilor regale), este „Almăj"; şi nu „Hălmagiu", care în documentele similare apare „Halmagh", (după cum se vede şi din facsimilul diplomei Voievodului Moga, anexat vol. I. al acestei lucrări). Greşeala istoricilor noştri este evidentă: Popa Simeon de la 1450 nu a existat în Hălmagiu (jud. Arad), ci într-un sat de pe apa Nerei, în Banat.*

Arad, 1939.

Traian Mager.

---

3) *Silvestru Moldovan* în Enciclopedia Română (Dr. Diaconovich, Sibiu, 1898,) Vol. I, pg. 120.
3) *Ibid.*
5) *Enciclopedia R,* vol I, pg. 721 (fără indicaţia izvorului).
6) *AMH*. Fişa Nr. 162 din 14.VII.1939. Informator, Profesor Traian Topliceanu, Timişoara

Volumul acesta are la început: o hartă a luptelor de la 16. IV. 1919; iar la final: opt pagini cu fotografii.

Revoluția din 1918, înființarea Consiliilor și a Gărzilor Naționale

Războiul mondial declanșat la 28 iulie 1914 nu se mai sfârșea și poporul românesc din Ardeal și Ungaria sângera de îndoite patimi.

Pe de o parte floarea neamului se irosea ca ieftină carne de tun aruncată din belșug pe toate fronturile; iar pe de altă parte intelectualii mai bătrâni și preoțimea umpleau temnițele și lagărele de internați sub bănuiala trădării de patrie.

Prin satele românești mai rămăseseră numai unguri: jandarmii, notarii, solgăbiraele și ceilalți slujbași de toate categoriile; cât și evreii purtători ai industriei și comerțului.

În sfârșit, după patru ani de încleștare titanică, pe la finele lui octombrie 1918, Imperiul habsburgic, implicit Ungaria, se prăbușea sub povara păcatelor seculare într-o sinistră atmosferă de jafuri, incendieri și omoruri.

Intelectualii noștri se gândesc la posturile de comandă, ba și țărănimea se dezmeticește repede din buimăceala haotică a revoluției.

Încă la 18 octombrie, comitetul executiv al Partidului Național, anunță în Camera ungară prin graiul dr. Alexadru Vaida-Voevod, că pe temeiul dreptului firesc asigurat prin condițiile acceptate ale armistițiului, „Națiunea română care trăieşte în Monarhia Austro-Ungară aşteaptă și cere – după multe suferinți de veacuri – afirmarea și valorizarea drepturilor ei nestrămutate și inalienabile, la deplină viață națională”[7].

Din zilele aceste soarta Monarhiei era pecetluită și evenimentele diplomatice se precipită fulgerător în favorul celor oprimați. Spumegând în furia neputincioasă, opresorii de veacuri mai găsesc însă puterea să încerce a împiedica în ultimele sforțări deznădăjduite dezmembrarea Ungariei. Ei dispun de suficient material de război cât și de vistieria statului și organizează bande de teroriști și mai apoi armata republicană.

Ardealul era însă perfect pregătit sufletește. Prin Consilii și Gărzi naționale s-a instituit noua administrație, românească, și s-a organizat primirea sărbătorească a trupelor regale române. Iar când acestea la 16 aprilie 1919 porniră ofensiva spre Tisa, ele fură sprijinite de către întreaga suflare românească.

1 nov. 1918

---

[7]Din declarația comitetului executiv, citat după: Ion Clopoțel, *Revoluția din 1918 și Unirea Ardealului cu România*, p. 38, Cluj, 1926.

Primele începuturi de organizare la Arad

Organizarea Consiliilor și a Gărzilor naționale pornind din Arad, vom începe povestirea noastră cu evenimentele revoluției petrecute aici.

La 1 nov. 1918 dimineața a izbucnit revoluția în Arad. Sosit din provincie împreună cu un camarad și ieșind din gară, soldați unguri ne întâmpină cu somația: „Jos cu rozeta!" Prefăcându-ne că cedăm sub presiunea amenințărilor, – în fond cu o nespusă satisfacţie –, smulgem urgisitele tinichele cu iniţialele împăratului de pe chipiu şi plecăm cu o trăsură în oraș.

Ajunși în dreptul cafenelii „Hungaria" (botezată apoi „Dacia"), ne ațin calea un grup de fete uvriere (muncitoare, n. red) susținute de câțiva soldați și punându-se în calea trăsurii, ne silesc să coborâm. Se strâng cerc în jurul nostru, ordonându-ne să lepădăm insignele de gradație. Apoi se începe operația. Întindem gâturile. Fetele cu forfecuțe ne desfac de pe guler galoanele, stelele. Ne desfac și portopeele de la săbii.

În curând, toți ofițerii și gradaţii din garnizoană, care s-au arătat pe stradă fură degradați și nu mai vedeai în oraș decât un fel de soldați; agitându-se și discutând aprins.

„Demobilizarea"

Pe la 1 d. a. s-a început celebra „demobilizare". Ieșeau feciorii cu sutele din cetate, cântând, cu lăzile în spinare, îndreptându-se spre gară.

Cei din Ceala sunt și mai nostimi. Au pus mâna pe magazii și s-au înțolit boierește, tot în haine noi. Își luaseră fiecare și câte o carabină nouă, muniție în saci, și după ce au dat foc lagărului de barăci, au plecat la vatră. Aceștia erau mai tăcuți, probabil îi apăsa sarcina furtului și a incendiului.

La fel au purces și cei din lagărul de la Sânmiclăuș, numai că aceștia n-au pus foc. Aici civilii au curățit ce-a mai rămas de la soldați.

Prinseseră de veste și robii penitenciarului militar din cetate. Sentinelele, o parte părăsind posturile, o parte ne mai opunând rezistență; cu armele smulse de la aceștia, robii se încaieră în luptă cu un pluton de soldați, comandat de un căpitan. Majoritatea a evadat.

Cu această zi s-a desființat armata austro-ungară din garnizoana Arad. Am fost de față înaintea porții cetății, când un ofițer trata cu Huppert, șeful socialiștilor, căruia îi cerea sprijinul pentru oprirea devastării instalațiilor militare. Socialistul satisfăcut de isprava zilei îi răspunde scurt, cu un aer de atotputernicie, că ei vor restabili ordinea publică, militarismul însă să-și apere, dacă poate, instituția sa.

Constituirea Sfatului Militar Român

Încă în după-amiaza zilei acesteia, la masa românească din cafeneaua „Hungaria”, 14 ofițeri inițiează constituirea Sfatului Militar Român, oferindu-și servicile deputatului dr. Ștefan Cicio-Pop, care a fost găsit acasă la locuința sa din Arad.

Cu trenul de după amiază sosește de la Timișoara locotenentul dr. Nemet, aducând vestea, că și acolo soldații români, separat de Ungaria, s-au constituit în Sfat militar și cutreieră străzile intonând cântece naționale. Sosește căpitanul dr. Vasile Avramescu și locot. dr. Liviu Tămășdan, care făceau serviciul la Dir. Reg. a Căilor Ferate, punându-ne în cunoştinţă cu mișcările de trupe. Până seara societatea număra 24 membri.

Se zvonește că împăratul a adresat armatei un manifest, prin care soldații sunt dezlegați de jurământ, dându-li-se liberatea să se grupeze pe naționalități la dispoziția Sfaturilor naționale. Acest manifest nu s-a publicat românilor și era ținut în secret de ofițerii unguri, care explicau că nu poate fi vorbă decât de Sfatul Național Maghiar („Magyar Nemzeti Tanács”).

Sub imboldul atâtor evenimente Sfatul nostru și-a ținut întâia întrunire în casa din Piața Catedralei, la locuința locot. Oprea, care printr-o minune a atavismului redevenise din acea zi român. El, care crescuse în mediu străin și nici nu vorbea bine românește, purta acum ostentativ tricolorul românesc și nu o dată a comis imprudențe în fanatismul său național, îmbrăcându-se în haine țărănești, direct provocând pe unguri. Aici s-a constituit Sfatul Militar Român, hotărându-se să ne prezentăm in corpore la generalul Resch, comandantul pieței, spre a-i aduce la cunoştinţă că ne considerăm ieșiți din cadrele armatei austro-ungare și că ne punem la dispoziția Consiliului Național Român de sub președinția deputului dr. Ștefan Cicio-Pop.

În pertractări cu generalul care șovăie

Zis și făcut. Seara târziu plecăm la generalul. În cetate fierbere mare. Pe întuneric, se trăgeau tunurile pe piața principală, mitraliere pe redute; se împărțea muniție ofițerilor și puținilor soldați rămași credincioși. Se lățise vestea că de la Timișoara se apropie 5000 de răsculați împotriva cetății Aradului. Cuprinși de panică, cu toții își pierduseră firea.

Când coloana noastră se apropie de intrarea clădirii unde se afla instalată comenduirea pieții, înaintând în rânduri de patru; un maior ne grăiește pe ungurește: „Ce trupă e aceasta?” – „Trupa ofițerilor români!”, răspunde tot pe ungurește locot. Nemet.

Urmează o consternare generală în grupul ofițerilor unguri ce ne înconjoară într-aceasta. „Bine că ați venit, fraților, căci tocmai avem lipsă de D-voastră” – continuă maiorul, „imediat vă facem împărțirea”.

I-am mulțumit de afecțiunea fraternă și i-am comunicat că vrem să vorbim cu domnul general, ceea ce după multă tărăgănare, insistență și târguieli, ni se permite.

Generalul palid precum ceara și tremurând de emoție, de o foarte minimă ținută ostăşească, ne primește curtenitor, cu întâmpinarea că „ne cunoaștem, suntem doar vechi prieteni” și că el contează și pe mai departe pe sprijinul nostru. I s-a adus la cunoștință hotărirea noastră, rugându-l să ne pună la dispoziție o parte din încăperile cetății pentru feciorii români, după care vom pleca pe sate, să-i concentrăm. La acestea nu s-a învoit.

În sfârșit, după multă discuție, care mergea acum de la egal la egal, ne-am înțeles că vom conlucra în ce privește susținerea ordinei și că în scopul acesta vom pleca la sate să mulcomim (liniştim, n. red) poporul înfuriat. Am declarat însă sus și tare că nu mai aparținem armatei austro-ungare și că nu ne vom supune decât Consiliului Național Român.

Abia am părăsit localul biroului și camarazii unguri care așteptaseră tot timpul pe afară, năvălesc acum asupra generalului neamț (care nici nu știa ungurește) și îl sfătuiesc să nu se încreadă în sinceritatea Românilor, să nu le permită ieșirea în popor, căci vor ațâța împotriva statului și a ungurilor. Și, generalul șovăitor, s-a lăsat înduplecat de stăruințele lor. A telefonat imediat unui jurnal de dimineață să publice că își revocă hotărîrea și invită pe ofițerii români pentru mâine-zi dimineață la o nouă consfătuire.

2 nov.

Ungurii se tem de ceea ce nu scapă

A doua zi dimineața, afară de doi rămași în oraș cu însărcinarea să adune soldați români la dispoziția Consiliului, ceilalți au plecat în cetate, deși era de prevăzut că se pregătește o capcană.

Așa s-a și întâmplat. Generalul se schimbase cu totul peste noapte. Aspru, grosolan chiar, o ia de la început cu procese verbale și o ține fără întrerupere ziua întreagă, forțând până cu amenințări scoaterea la iveală a unui complot împotriva ordinei publice. Dacă se mai putea vorbi atunci de ordine publică și de legi!

Deoarece nu mai sosea nicio știre din cetate, lumea românească din oraș cu tot dreptul s-a pus pe gânduri. Astfel, pe înserate Ștefan Cicio-Pop, însoțit de dr. Ghiță Crișan, pleacă cu o trăsură în cetate și numai după protestarea energică a bătrânului luptător, îi succede acestuia

să elibereze pe ofițerii români din cursa în care căzuseră. Planurile noastre fură întârziate cu o zi.

3 nov.

Combinațiile viitorului Consiliu Dirigent. Jurământul

Evenimentele se desfășoară tot mai rapid și mai grandios. Începem să purtăm cocarda românească. La Cicio-Pop ziua, noaptea, consultații. Deși în aceste două zile dintre corifeii noștri se afla în Arad numai Cicio-Pop, despre formarea Marelui Sfat Național circulă următoarea combinație: Dr. Teodor Mihali președinte, dr. Ștefan Cicio-Pop secretar general, apoi membrii: Vasile Goldiș, dr. Iuliu Maniu, dr. Alexandru Vaida-Voevod, dr. Aurel Lazar, dr. Ioan Suciu și dr. Aurel Vlad. Sediul Sfatului este în Arad.

Pentru seara, la ora 5, se fixează timpul prestării jurământului gardiștilor. Eram acum în număr de 30. După depunerea jurământului, gardiștii aveau să plece cu proximul tren la sate, fiecare în comuna, ori regiunea unde e cunoscut. Subsemnatul a primit însărcinarea pentru ținutul Hălmagiului. Secretarul general, dr. Ștefan Cicio-Pop, premerge actului solmen cu o înflăcărată și adânc simțită cuvântare, atrăgând atenția asupra misiunii istorice a celor jurați, încheindu-și impresionantul discurs cu următoarele cuvinte:

„Ziua înfăpturii idealului nostru nu e departe și se apropie de realitate clipă cu clipă. Sunteți tineri, care nu cunoașteți oboseala, sunteți soldați care nu știți ce e frica de moarte: înainte, deci, implorând sprijinul lui Dumnezeu! Primejdii vă mai pândesc încă, dar să știți, copiilor, că acela care acum cade, va cădea ca și adevărat erou al Națiunii și recunoștința Neamului îi va fi asigurată!”

Urmează apoi momentul sublim, când cu vocea tremurândă de emoție, întreaga asistență rostește următorul jurământ secret:

„Eu N.N. Jur atotputernicului Dumnezeu, că voi fi întru toate cu credință și supunere Sfatului Național din Ungaria și Transilvania.

Conștiu (conștient, n. red.) de datoriile ce ne impun vremurile istorice de azi, jur, că întru toate manifestările vieții mele voi fi fiu credincios al Neamului unitar român și nu voi ridica mâna mea asupra fraților mei, locuiască ei orice teritoriu politic. Așa, să-mi ajute Dumnezeu!”.

Cel dintâi jurământ s-a făcut în 3 noiembrie seara, la ora 5 în biroul avocațial al lui Ștefan Cicio-Pop și l-au prestat următorii:

Sublocotenent dr. Cornel Albu din Arad; subloc. Nicolaie Ardelean din Chitighaz; subloc. Dimitre Bodea din Arad; elev plutonier Traian Mager din Hălmagiu; caporal Ioan Bucur din Toracul Mic; căpitan Victor Cerna din Cincul mare; elev Traian Chirilă din

Socodor; plutonier Isaia Crişan din Botfeiu; căpitan preot militar Vasile Debu din Cincul Mic; subloc. Ioan Debuştean din Odvoş; subloc. Ilie Işpan din Curticiu; plutonier Petru Luştrean din Bârsa; medic locot dr. Adam Iancu din Făget; medic stegar Axentie Iancu din Făget; sublocot. Mihaiu Vorţianu; elev Dimitrie Memetea din Chişineu, subloc. Ilie Miclean din Aciua; subloc. Ioan Martin din Seceani; plutonier Ioan Neamţu din Guravăii; locotenent Petru Oprea din Arad; locot. dr. Adrian Popescu din Nădab; subloc. Ioan Pescariu din Măderat; subloc. Gheorghe Popoviciu din Chişineu; elev Radu Popoviciu din Chişineu; căpitan Moise Rişcuţia din Rişculiţa; locot. Romul Rimbaş din Brad; căpitan Teodor Serb din Arad; sublocot. Sabin Văţianu din Arad; locot. Ştefan Neamţu din Agriş şi civil Remus Moldovan din Arad.

După săvârşirea ceremonialului, dşoara Any Pop – fiica mai mare a casei, atârnă cu mâna proprie pe pieptul fiecărui gardist funda de mătase tricoloră.

Într-aceasta dr. Ghiţă Crişan adusese din cetate foile de drum, iscălite acum şi de general.

Foile de drum, nominale, îndreptăţeau pe cel numit să ceară concursul forţei publice (care nu mai exista) pentru restabilirea ordinei în satele răsculate. Se distribuie apoi Credenţionalele[8] emise din partea Secretariatului general, redactate astfel:

„De la Consiliul Naţional Român. Biroul Executiv.

Dl. N. N. este esmisul Consiliului Naţional Român şi autorizat a organiza pentru susţinerea ordinei a satelor locuite de Români.

Toţii Românii sunt rugaţi a sprijini esmisul nostru întru susţinere ordinei şi a liniştii.

Arad, la 3 nov. 1918.

Dr. Ştefan Cicio-Pop”.

Fiind seara târziu, numai a patra zi dimineaţa, în 4 nov., puteam călători la destinaţie. Peste noapte am compus şi tipărit în tipografia „Românului” un manifest, îndemnând populaţia să se organizeze în spiritul cerut de împrejurări.

Bineînţeles nu toţi cei juraţi au plecat la sate. Precum nu toţi cei plecaţi au rămas pe teren. La tot cazul era mai convenabil în centru, unde se designeau (desemnau, n.red.) viitoarele situaţii. Lista întâilor gardişti dovedeşte numai că numiţii se găseau la acea dată în

[8] Subsemnatul a făcut uz de această delegaţie. Printr- o telegramă adresată direcţiunii P.T.T. din Oradea, iscălită „esmisul militar” (katonai kiküldött), ni s-a pus la dispoziţie personalul tehnic pentru restablirea comunicaţiei telefonice în regiunea Hălmagiului, ba ni s-a îngăduit să construim încă două linii şi să instalăm aparate după voia noastră.

Arad. Lumea scăpa de pe fronturi cum putea și organizația din Arad și judeţ se completează mereu în zilele următoare. Dar aceasta nu intră în cadrul lucrării de față.

Gărzile Naționale Române în Ținutul Hălmagiului: 4.XI.1918 – 16.II.1919.

Avanpost al armatei regale din Baia de Criș, Garda din Hălmagiu, căreia îi plăcea să se numescă „legiune”, opune rezistență unui batalion unguresc la tunelul de la Ciuciu (Vârfurile) pricinuindu-i pierderi de 4 morți și 16 răniți, între care și un ofițer mort, apoi, retrăgându-se la Brad, intră în Corpul Voluntarilor Horia. Ungurii capturează 5 legionari pe care îi ucid.

În Munții Apuseni istoria se repetă mereu. Precum în trecutul mai îndepărtat sub Horia, Cloșca și Crișan la 1784, iar la 1848 sub Avram Iancu, așa și în ultima fază de lichidare a milenarului nostru proces cu ungurii, moții și-au spus răspicat cuvântul. În toamna anului 1918, la izbucnirea revoluției, o mână de tineri din Hălmagiu, fără constrângerea puterii publice, și peste mandatul primit de la Consiliul Național, își adună arme, bani, provizii și se organizează militărește în gărzi, care transformate în instrument combat, prin lupte de guerilă (gherilă, n.red.), dau mult de furcă armatelor unguresți. Ideea de a opune rezistență trupelor maghiare o nutrea și camaradul Aron Petruțiu de la Garda din Brad, idee ce s-a născut spontan, fără o înțelegere prealabilă, și ea, sunt sigur, germina și la Abrud–Câmpeni. Cunoscând starea de spirit din Munți, lucrul acesta îl face în stil mare mai târziu Consiliul Dirigent la Brad prin dr. Ioan Suciu și maiorul Florian Medrea, organizând Corpul Voluntarilor Horia.

Revoluția în Hălmagiu

În cursul lungului război, mai ales după introducerea rechizițiilor, populația munteană a suferit îndoit. Aici nu se produc cereale, iar importul acestora a fost interzis, în timp ce vitele muntenilor sunt rechiziționate cu preț maximal, stabilit de autorități. Alimentele se distribuie cu bilete de către funcționarii străini și dușmănoși populației, din care dânșii își rețin partea leului. Toate fondurile comunale sunt luate în împrumuturi de stat. Țăranii nu mai pot fierbe rachiu, confiscându-li-se cazanele. Se înființează centrale pentru fiertul prunelor care produc rachiul pentru scopurile armatei. Tutun nu se mai găsește. Aprovizionarea populației se face în depozitele manipulate de notari. Nu se distribuie însă niciodată rația întreagă, care aici totdeauna este redusă, uneori până la 30% din cuantumul stabilit.

În primele zile ale revoluției s-au găsit saci întregi cu făină de lux, precum și tot felul de alimente pe la casele funcționarilor administrativi, la evrei, precum și la toți protejații acestora. În vreme ce unii funcționari abuzivi își hrăneau porcii cu făină de lux, văduvele de război și familiile celor duși pe front trebuiau să piardă zile întregi, făcând coadă pe la cancelariile notariale, pentru a putea ajunge la un pumn de făină neagră. Debitul de tutun distribuia acest articol mult căutat numai protejaților.

Mare era nemulțumirea și împotriva măiestrilor (meseriașilor, n.red.). O pereche de opinci, a cărei materie primă costa 18–20 coroane, se vindeau cu 150 până la 200 coroane. Din suferințele mulțimii se îmbogățiseră o seamă de inși, scutiții de armată.

Cunoscând aceste profunde nemulțumiri, ne putem explica furia cu care demobilizații s-au aruncat asupra magazinelor de alimente, asupra cancelariilor notariale și asupra debitelor de tutun. Spre cinstea lor însă, deși populația trăise două zile de revoluție în plină libertate, nimeni dintre ai noștri n-a maltratat și n-a comis omoruri.

În Hălmagiu revoluția a izbucnit în 3 noiembrie. În această zi de sâmbătă și de piață săptămânală, fiind, ca de obicei, multă lume de pe la sate adunată la Hălmagiu; demobilizații sosiți cu vești de revoluție, au spart depozitul central de tutun, împărțindu-l, bineînțeles, fără bani. Unde, până atunci de ani de zile se fumase mai mult buruieni, în această zi toată lumea din târg „a duhănit" tutun veritabil, țigări și țigarete de lux.

Jandarmii cei țanțoși s-au ascuns, lăsând armele pe mânile răsculaților și mai apoi travestiți în haine civile au fugit spre Arad. La fel au făcut și finanții (garda financiară), care asemenea erau înarmați.

Cum, și în această regiune de 100% românească, oficianții fiind străini și nici acei care trăiseră aici o viață întreagă nu se trudiseră să învețe românește, ideea de funcționar și viață de stat confundându-se cu noțiunea de ungur; nimic mai firesc ca oficialitatea nici să nu mai îndrăznească a se arăta în fața poporului, ci să se refugieze, care cum poate. Așa au fugit notarii, funcționarii preturei, ai judecătoriei de ocol și învățătorii de stat. Erau pe fugă farmacistul, medicul, șeful gării și impegații căii ferate, oficianții poștei, pe care însă garda înființată a doua zi i-a ținut pe loc. Dintre notari mai rămăsese numai inimosul român Gheorghe Ionescu de la Ciuciu, a cărui fiică a arborat drapelul românesc găsit în podul bisericii, pentru care fapt a fost mai târziu ucis mișelește de către unguri; apoi Ioan Moldovan vicenotar în Hălmagiu și Petru Popoviciu adjunct notarial în Hălmagiu.

Plecând din târg în cete către case, țăranii au continuat practica începută în Hălmagiu.

În Vârfuri, comerciantul Moskovitz le-a servit de pe fereastră conținutul prăvăliei, de bună voie.

În Bănești, țăranii revoltați au distrus cancelaria notarială, împărțindu-și făina, zahărul și petrolul, depozitate acolo pentru distribuirea cu bilete. Au spart apoi cu securile Wertheimul, împrăștiind actele, între care și titlurile împrumutului de război. Au distrus ușile, ferestrele, dulapurile. Să piară tot ce-i amintire ungurească! Tot așa s-a întâmplat și în Hălmăgel, numai cât aici s-au trudit zădarnic să spargă casa de fier.

La Vârfuri, deși au fost grave încurcături cu împărțirea prunelor centralei de fiert rachiu, mulțumită notarului român Gh. Ionescu și sprijinului dat de gara din Hălmagiu, cancelaria a rămas neatinsă. A fost însă și mai barbar distrusă mai târziu de către trupele regulate ale armatei ungurești.

Neaflându-se în această regiune decât un domeniu sărăcit în Ociu, oamenii noștri n-au făcut pagube prea mari particularilor. Prăvăliile din Hălmagiu au rămas intacte.

Urmând procedura deprinsă pe fronturi, revoluționarii au distrus liniile telefonice. Nu numai că au rupt și cules sârma, dar au tăiat, ori răsturnat numai, și stâlpii, spărgând și microfoanele.

O pradă mai bogată a oferit magazia Căilor Ferate din gara Hălmagiu, în care erau alimente –făină, sare, zahăr, petrol, săpun, cafea etc.– destinate regiunii pentru a fi distribuite cu bilet.

Oamenii au pus apoi mâna pe căldările confiscate și depozitate în Hălmagiu și Vârfuri. Fierbeau acum țuică pe toate păraiele și chefuiau zdravăn de bucuria că au scăpat de război, de jandarmii și slujbașii unguri.

Nouă, situația ni se prezenta clar. Intelectualii nu trebuie să sufoce revoluția, ci punându-se în fruntea satelor să facă să se valideze substratul ei național. Iată, deci, pentru ce trebuia să strigăm „Trăiască revoluția!” ori de câte ori ajungem în contact cu grupuri de revoltați.

4 nov.

Spre Hălmagiu

Scrisorile de legitimație de la Consiliul N. R. și de la general, două carabine și un sac cu muniție scoase noaptea pe furiș din cetate, geamantanul plin cu proclamaţii, formau bagajul unui revoluționar, în gara din Arad, care pleca spre Hălmagiu, în dimineața zilei de 4 nov. 1918. Bani pentru înființare și susținerea gărzilor, nu se dăduse, căci C. N. R. n-avea încă fonduri. Asemenea nici arme.

Trenul, până și acoperișul vagoanelor, era înțesat de soldați întorși de pe fronturi. Călătoream cu căpitanul Moise Rișcuția care deținea pentru Brad misiunea ce eu o aveam pentru Hălmagiu.

Dânsul sosise din Rusia și avea experiență în materie de revoluție. Se cobora pe la gări și ținea vorbiri (discursuri, n. red) soldaților. Pe la amiază am ajuns în Hălmagiu.

În gară, purtarea oamenilor este suspectă. Alergau în toate părțile – tăcuți de altfel–, cărând în spinare saci cu făină, lăzi cu zahăr, zdroabe de sare, care ce apucase pesemne. Nu dau importanță faptului și urcându-mă într-o trăsură, pornesc mai departe.

Când intrăm în comună, de după cotitură, ne izbește din față un zgomot de țipete omenești și răpăituri de puști. În momentul următor se ivește un tumult de vreo 200—300 persoane, bărbați, femei și copilandri, învălmășiți, iar îndărătul lor câțiva soldați trăgeau nebunește. Ajunseseră înainte mea ca la o sută de pași, când neștiind ce vor, prind o carabină, sar din trăsură și vreau să mă arunc în șanț, în poziție de apărare. Gândeam: de bună seamă sunt jandarmii ori soldați trimiși împotriva poporului răsculat.

Deoarece șanțul era plin cu apă și noroi, sosește tocmai bine o trăsură ce alerga în galop spre gară și care mă acoperea. Pasagerele, nemțoaice ce se refugiau de groaza revoluției, izbucniră în plâns, implorând să le dau drumul.

Aceasta a fost opera unui minut, căci în momentul următor mă urc în trăsura mea. Înălțat în picioare, ridic într-o mână arma, iar în cealaltă chipiul și încep să strig: „Trăiască România Mare!”

Modul acesta teatral de a păși, a captat atenția mulțimii. Toată lumea se uita acum la mine. Încetară și împușcăturile și am ajuns în mijlocul tumultului.

Recunoscui prieteni care explicară situația. La gară, oamenii jefuiau depozitul de alimente. Soldații, niște feciori din comună în frunte cu Aurel Cătana, alungau din oraș poporul adunat de pe sate, de teama ca aceștia să nu se dea la jaf. Împușcau în aer, să-i sperie numai.

Întâia oară în viața mea, atunci am vorbit în public. Iritația clipei precedente îmi dezlegase limba și mi-a succes (permis, n. red.) să liniștesc lumea ce mă încercuise acum. Mânând la pas cu tumultul care se luase după trăsură, intrăm în oraș.

În piață – asaltat de mulțimea înfierbântată de fiorii revoluției și dornică de vești – am citit proclamația adusă, în fața unui public din ce în mai numeros, încheind cu: „Trăiască România Mare!, Trăiască România Mare!”. Accentuam premeditat partea din urmă, nu spre puțina mirare și consternare a unor intelectuali.

Înființarea Gărzilor

Improvizata, dar mult succeasa adunare, se ținuse în fața hotelului-restaurant Rozenczweig din piață, în care intrăm împreună cu intelectualii la o consfătuire, după ce se dăduse poporului cele mai necesare lămuriri. Proprietarul îngrozit de moarte nu mai e în stare să înțeleagă nimic, necum să mai răspundă la întrebările ce i se pun.

Se declară rechiziționat întreg stabilimentul, un edificiu cu etaj și ziduri de cetățuie, cumpărat de la foștii stăpânitori feudali ai ținutului. Parterul îl dezignăm (desemnăm, n.red.) pentru cazarmă, iar etajul pentru birouri și locuințele ofițerilor.

Să găsesc încă 10 arme către cele două aduse de la Arad, și jurăm 12 gardiști, care se și apucă de aranjarea localului.

Se adunaseră toți intelectualii, măiestrii și mulțime de curioși. Dorința generală e ca gardiștii să tragă o salvă de împușcături, declarând prin aceasta în mod solemn, că România a pus stăpânire asupra acestui ținut.

Li se face pe voie.

Coborâm cu toții în curte. Gardiștii se aliniază, încarcă armele, le îndreaptă spre cer. Și, la cea dintâi comandă românească „foc”, douăsprezece limbi de jăratec sfâșie întunericul, iar detunăturile se prelungesc purtate de ecou până departe în suișul văilor.

„Trăiască România!” – izbucnește mulțimea cutremurată. Pe întuneric, lacrimile curg șiroaie în bună voie. Sublimul acelui moment ne-a făcut să uităm o viață de suferințe, gândindu-ne numai la viitorul care ni se înfățișa idealizat într-o perspectivă de aur. Și, cine a participat la acea vecernie sfântă, n-a mai putut să fie decât pentru o revoluție națională, dacă va fi nevoie.

Populația de prin sate, aceia care mai întârziaseră în oraș, au plecat liniștiți acasă, ducând vestea celor petrecute aici.

Reculegându-ne din această beție spirituală, garda își vede de lucru, împărțind patrule pentru siguranța de noapte, fiind asistată până târziu de publicul din comună.

Către miezul nopții se prezintă la Gardă un jandarm îmbrăcat civil și cere în numele colegilor săi, să li se asigure salv conduct până la gară, precum și permisiunea de a lua cu sine lucrurile proprii. Cererea i se aprobă și i se spune: Niciodată, la revedere!

La Gară, vânătoare de oameni

Gara se află la aproape trei kilometri depărtare de comună și în vreme ce aici se înfiripează Garda, dincolo se petrecea o scabroasă vânătoare de oameni.

Anume, șeful gării văzând că populația jefuiește magazia, a cerut prin telefon ajutorul gărzii de oțel (aczél gárda) din Arad, care a și sosit cu un tren special pe la orele 3 d.a. Au ajuns însă prea târziu, căci tumultul se împrăștiase de la sine.

De ciudă, atunci gardiștii unguri rabiați, conduși – după cum am fost informați – de un renegat, Kuzman, slujitor la căile ferate, au început să ochiască din tren asupra călătorilor de pe șoseaua ce trece prin dosul gării.

A fost ucis *Horga Gligor* din Ociu. Acesta întorcându-se de la moară, și observând că împușcă cineva după el, s-a tupilat după un tufiș, de unde n-a mai îndrăznit să se miște. Ungurii au tot țintit asupra lui, până ce au crezut că trebuie să fie mort. Spre seară l-au găsit niște drumeți în agonie ciuruit de gloanțe și luându-l cu ei, a murit pe drum.

Pasc Culaie a Chimului din Brusturi, grav rănit, a murit în spitalul de la Baia de Criș.

Un bătrân, *Georgele,* din Vidra Moțului a fost nimerit prin gât. Se zice că ar fi murit.

Pag Maxim din Cristești a fost împușcat printr-un picior.

Au fost și alți răniți, între ei și copii, conform depozițiilor medicului Manheim, care i-a pansat.

Nemaivenindu-le nimic în bătaia puștii, expediția a întors trenul spre Arad. Dar, i-a ajuns bătaia lui Dumnezeu. Îndobitociți de băutură, căci după ispravă s-au fost pus pe chef, au slobozit plină viteză locomotivei și la o cotitură ciocnindu-se cu un alt tren al forței brachiale, praf s-au făcut.

Din întâmplările zilei acesteia la Hălmagiu a fost amintită numai ciocnirea trenurilor, de către pretura plășii Șebiș, care la 8 l.c. raportează următoarele:

„Domnule Subprfect, Arad. Raportez că în 4 l.c. s-au ciocnit două trenuri ale forței brachiale între Guravăii și Gurahonț. Au murit 2 agenți ai forței executive, 7 agenți au fost răniți. Șebiș, 8 nov. 1918. Bolyos, primpretor”[9].

5 nov.

Bani și magazie de alimente

Suntem adepți ai revoluției naționale toți intelectualii: învățătorii, preoții și măiestrii români. Cel dintâi atașat este înv. Adam Dragoș, de curând sosit din prinsoarea rusească. Nu mai puțin însuflețiți sunt: diaconul Enea Joldea, conducătorul băncii „Crișana” ; înv. Mihaiu Vidu. Apoi meseriașii Petru Borza și Petru Ciungan, intrați încă de aseară în Gardă.

---

[9] Raportul preturii Șebiș, Nr. 5591–1918. Dosarul 25803, Arhiva Pref. Jud. Arad. Raporta pretorul plășii vecine, din Șebiș, căci cel din Hălmagiu se refugiase.

Pentru realizarea planurilor noastre este necesară constituirea autorității revoluționare. Garda este înființată deja, iar Consiliul Național se constituie azi sub președenția protopopului Cornel Lazar. Garda vrea să se consolideze atașându-și pe chiar capii mișcării din zilele trecute. Cea mai bună achiziție cred că este plutonierul Eftimei Nicodim din Brusturi, de numele căruia se leagă spargerile din jur. Bărbat rezolut (hotărât, n. red.) și de mare îndrăzneală, foarte bănuitor la început, – după ce a fost pus la curent cu scopul nostru, răspunde că rămâne cu noi. Nu ne-am înșelat cu el. Gardiștii recrutați de pe sate, ba chiar și cei din oraș, trebuiesc hrăniți și chiar plătiți; dar bani n-avem. Guvernul maghiar plătea 30 cor. la zi unui gardist. Vom avea și noi bani.

Deoarece populația, îndeosebi demobilizații, sunt porniți împotriva îmbogățiților de război, credem că este echitabil ca aceștia să contribuie la susținerea Gărzii. Sunt și în Hălmagiu mai multe persoane care și-au făcut averi frumoase în cursul războiului. Îi poftim la biroul Gărzii, punându-le în vedere că deocamdată sunt supuși la o contribuție de câte zece mii coroane. Se adună momentan 28000 coroane, sumă destul de considerabilă pentru acele vremuri. Un vecin aduce o casă de fier, prietenul Joldea oferă registre de la bancă, iar Adam Dragoș preia caseria și devine din acel moment „ofițerul de licvidație” al Gărzii. Ne înființăm și un depozit de alimente. În magazia gării mai rămăseseră din alimentele plășii, făină, zahăr, cafea, săpun, articole ce nu se mai puseseră în comerț de la introducerea sistemului de rechiziții. Se mai găsesc în comună, fără stăpân, două vase de petrol.

Gardiştii cară totul cu trăsurile în clădirea din curtea hotelului, devenit acum cazarmă. Garda a rechiziţionat şi mai apoi plăteşte trăsura şi caii notarului refugiat, precum şi 4 cai de călărit de la o uzină forestieră. Începem să restabilim comunicaţia telefonică, completând-o prin două linii noi, rechiziţionând material şi plătind muncitorii.

Doi morţi şi un rănit, din Guravăii

În ziua de 5 nov. pe la orele 4 d. a. un grup de ţărani din com. Guravăii (Secţia noastră) treceau cu o trăsură prin Gurahonţ (aparţ. Secţiei vecină la Vest) cântând în gura mare imnul naţional „Deşteaptă-te Române”. În dreptul casinei, jandarmii le-au aţinut calea, somându-i să oprească. Cum, drumul fiind în pantă, neputând să oprească imediat, andarmii au tras în plin.

Neamţu Veselie[10] a rămas mort pe loc.

[10] În Registrul stării civile pentru morţi a circumscripţiei notariale din Pleşcuţa este înregistrat numai cazul morţii lui Neamţu Veselie sub Nr. 101 – 1919, „N. V. din com. Guravăii, gr. ort. de 52 ani, mort la 5 nov. 1918, la 3 ore d. a. Cauza morţii „Lelövés” (împuşcat).

Mitrea Lisandru, rănit, a sărit din trăsură, vrând să smulgă arma de la un jandarm, însă un alt jandarm i-a spintecat foalele cu baioneta. Transportat la spitalul din Ineu, a murit acolo.

Neamţu Gheorghe lui Todor încă a fost rănit la cap de un glonte, dar a scăpat cu viaţă.

6 nov.

Cu alaiu prin sate

Garda din Hălmagiu numără 27 oameni. O parte dintrânşii sunt trimişi pe sate să publice un circular (circulară, n. red.), chemând la consfătuire din fiecare comună câţiva fruntaşi, cărora li se vor da îndrumări cum să se organizeze în Sfaturile naţionale şi gărzi.

Pentru consolidarea autorităţii centrale, se mai înscenează (organizează, n. red.) o călătorie cu alai până la Vârfuri şi de acolo în Lazuri. Comandantul ocupă loc în caleaşca de gală, având pe capră vizitiul şi un ajutor, ambii militari, înarmaţi cu carabine. Trăsura este escortată de patru gardişti călări. Dintre înaintaşi, unul poartă un drapel naţional, iar celălalt este prevăzut cu o goarnă, din care suflă trecând prin comune, vestind că s-a făcut România Mare şi că de aici înainte Românii sunt liberi.

Pretutindeni însufleţire de nedescris.

7 Nov.

Se organizează 15 comune. Sfinţirea drapelului. Întâiul raport

Îndeosebi Hălmăgenii îşi fac de cap. Vreau să vadă „armata” exercitând (executând, n. red.) la comandă românească pe care noi nu o cunoaştem, dar o traducem de pe nemţeşte. Învăţătorul Vidu, nu ştim de unde, are cântările naţionale interzise, pe care le-a învăţat cu corul bisericii. Femeile au confecţionat un mare drapel naţional pe seama Gărzii, în care fantezia aprinsă vede falnica oştire românească. Toată lumea cere ca drapelul să fie sfinţit cu paradă militară.

Circularul publicat ieri şi excursia cu alai au avut efectul dorit, căci încă din revărsatul zorilor încep să curgă sătenii. Nu câte doi trei, ci în pâlcuri dese. Sunt sosiţi oameni din 15 comune (sate, n.red.), iar după ce terminăm consfătuirea, numind sfaturile, asistăm cu toţii la sfinţirea drapelului.

Protopopul Cornel Lazar cu sobor de preoţi săvârşeşte actul religios. Garda face onorul, trăgând o salvă, apoi defilează în faţa drapelului, în vreme ce corul intonează cântece naţionale.

Astăzi primim întâia circulară de la S. N. R. din Arad. Observăm cu satisfacţie că am lucrat în spiritul intenţiilor centrului şi ne grăbim a răspunde punct de punct.

Fiindcă toată lumea cere cocarde şi drapele, trimitem cu bani la Arad pe gardistul Aurel Mager din Lazuri să procure materialul necesar. Este însărcinat să aducă şi câteva arme, ce se puteau cumpăra în gara Arad. Noaptea, prin curţile din vecinătatea gării, se formase adevărat târg de arme: o puşcă Manlicher costa 40 – 50 coroane, iar suta de cartuşe, 3 – 4 coroane. Totodată expediem şi întâiul raport, din care extragem următoarele pasaje:

„Către, Secretariatul General al Sfatului Naţional Român din Ungaria şi Transilvania, Arad.

Situaţia la 7 Nov în Hălmagiu:

I. Garda naţională. Numără 26 feciori bine adjustaţi (înzestrați, n. red.) cu veșminte militare. Arme au numai 15. Li se plăteşte soldă de 10 coroane la zi, iar viptuirea (masa, n.red.) fiind comună, se mai plăteşte de fiecare om la restaurantul românesc din vecinătatea cazarmei, zilnic câte 23 coroane pentru hrană.

II. Cazarma şi biroul S. N. R. Ne-am aranjat în hotelul Rozenczveig ocupând întreaga clădire. Jos, în cafenea, se află corpul de gardă, iar în sala mare de spectacole, dormitorul; în etaj avem 8 camere mobilate, din care una e cancelarie, iar restul sunt rezervate pentru locuinţe, ofiţerilor. Personalul biroului se compune din 2 cancelarişti plătiţi cu 30 cor, la zi şi 2 ordonanţe cu 10 cor, plus hrana la popotă.

III. Magazinul se află în curtea cazărmii, în care s-a concentrat tot ce s-a mai putut salva din magazia gării: cca 30 măji metrice[11] făină, apoi zahăr, cafea, săpun, petrol, lucruri ce nu se găsesc în comerţ.

IV. Mijloace de comunicaţie. Ne-am instalat două telefoane, unul în biroul din centru şi al doilea în gară pentru a putea ţine sub observaţie trenurile. Prin telefonul din gară, încopciat în firul căii ferate, se face întâia oară legătura directă cu Bradul, câtă vreme până aici legătura se făcea cu înconjur de sute de kilometri, prin Arad, Deva.

Dispunem de 6 cai, hrăniţi pe socoteala gărzii.

V. Averea în numerar. La întâiul apel au incurs 28000, care sumă se poate întregi până la 50000 cor. Plăţile se fac după un serviciu de contabilitate, cu un funcţionar expert şi după registrele băncii „Crişana". Comandantul nu primeşte nicio leafă, afară de hrană.

VI. Jertfe noi. Afară de jertfele în morţi şi răniţi din 4 l c, împuşcaţi de garda de oţel; în 5 l. c. a mai fost omorât un Moţ în comuna Băneşti, de către prizonierii ruşi, aflaţi aici la lucru.

VII. Organizare. Azi, în 7 l. c. au fost organizate Sfaturile naţionale în 15 comune. Organizarea continuă.

---

[11]Unitate de măsură utlizată în Transilvania. În respectiva perioadă, o maja era echivalentul (aproximativ) a 100 kg (n. red.)

VIII. Pe aici însufleţirea e mare. Vin într-una feciori de pe sate, cerând să fie primiţi în Gardă. Dacă vor mai ţine mult tulburările, putem avea speranţa că acţiunea noastră va fi finanţată?

Deoarece eu nu mă pot mişca nici un moment de aici, vă rog să trimiteţi la Hălmagiu pe dr. Ghiţă Crişan, pe dr. Sever Miclea, ori pe un altul iniţiat, ca să ne pună şi pe noi la curent cu intenţiile centrului.

Mişcarea noastră are un caracter pur naţional.

Hălmagiu la 7 nov. 1918.

Traian Mager, mp. esmisul militar al
S. N. R. pentru Ţinutul Hălmagiului".

8 nov.

Espediţia de răzbunare a ungurilor din Baia de Criş, la Ociu: un mort şi un rănit. Ideea unei Legiuni

La Hălmagiu încă s-au anunţat câţiva unguri să fie primiţi în Gardă, însă au fost respinşi. În Baia de Criş din jud. Hunedoara cu care ne învecinăm, tot regiune pur românească, căpitanul dr. Nerva Oncu, în spiritul său de conciliantă, a admis celor câteva familii ungureşti să-şi formeze o gardă a lor sub conducerea fostului primpretor, a locot. Iosif Porch. Pretextând că îi cercetează pe autorii furtului comis la castelul său din Ociu[12] în primele zile ale revoluţiei, acesta a făcut o incursiune pe teritoriul Secţiei noastre.

Despre cele petrecute, lăsăm să povestească martorul ocular, Petru Balta din Ociu, care imediat a venit la Hălmagiu să ne anunţe cazul. El a predat în procesul verbal următoarele:

„Găsindu-ne mai mulţi fruntaşi la un loc, locotenentul Porsch a poruncit gardiştilor unguri să cheme într-o casă pe unul dintre noi şi să-l întrebe cine a furat lucruri din castel. Aşa au apucat pe Indrei Zenza. Am auzit după aceea puşcături şi gardiştii unguri au ieşit afară. Ofiţerul i-a întrebat că au isprăvit porunca. Gardiştii au răspuns că e gata, adică mort. El a zis: bine. Şi după aceea ne-a spus să mergem cu ei în garda ungurească dacă vrem să ne fie bine, că vor aprinde satul şi vor puşca pe toţi oamenii, că nici pe prunci nu-i vor ierta. Pe Indrei Zenza l-am găsit mort, împuşcat în cap. La plecare, ungurii au început să tragă prin comună, luând la ţintă ferestrele caselor. Un glonţ a nimerit în gât pe Mariş George, care se afla în casa lui Ciorogariu Ioan”.

Li s-au distribuit 5 arme şi muniţie, ca să-şi facă Gardă, care să vegheze spre Baia de Criş şi să ne anunţe grabnic eventualele incursiuni.

Am expediat la Arad al treilea raport, exprimându-ne intenţia de a forma în Hălmagiu nucleul unei Legiuni. Raportul se încheie cu:

„Vrem să avem arme pentru înălţarea moralului, vrem să avem la dispoziţie arme şi în vederea unui amestec străin, ceea ce deocamdată pare eschis (exclus, n. red.)”.

9 nov.

Ţinem ocupat milităreşte Hălmagiul. Surprins noaptea la furt, un ţăran a fost împuşcat de gardiştii noştri. „Dacă vor invada trupe străine, ne vom retrage în munte”

S-au constituit Gărzi şi la sate. Garda centrală numără 44 soldaţi, în majoritate recruţi de pe sate. Totalul sumelor încasate fac 49000 cor. Se adună mereu tot felul de arme: militare, civile, revolvere.

---

[12] Fosta curte a lui Hollaky, care, după cum am văzut la locul său, a fost aprinsă, atât la 1784, cât şi la 1848.

Ţinem sub pază toate oficiile, închise acum afară de oficiul poştal, căruia i se ordonă serviciu de zi şi noapte.

S-a restabilit complet liniştea. Nu se permite nici beţia. Delincvenţii pasibili de cea mai mică transgresiune sunt deţinuţi (reținuți, n. red) şi arestaţi la Gardă, sau în carcera judecătoriei. În sânul gardiştilor s-a produs un singur caz grav de indisciplină, dar a fost suprimat radical. Poate era un agent plătit. Leontin Motorca din Tălagiu a furat. Somat să predea arma, a fugit cu ea, ameninţând că-l va împuşca pe comandant. O patrulă trimisă noaptea în sat i-a înconjurat casa. L-au prins şi adus la Hălmagiu. Depus în închisoarea judecătoriei a evadat peste câteva zile, refugiindu-se la Budapesta, de unde nu s-a mai întors decât în vara viitoare.

Bora Simion din Băneşti înarmat cu armă mitralieră a fost surprins noaptea la furt. Nevoind să se predea şi ameninţând cu arma, a fost împuşcat mortal de către o patrulă de gardişti.

Pentru a izola regiunea de contagiune prin contactul cu târgoveţii, târgul săptămânal a fost suspendat.

Având în vedere că demobilizaţilor, ce sosesc mereu, li se distribuie în oraşele prin care trec, cât şi pe tren, manifeste potrivnice aspiraţiilor româneşti, pentru contrabalansarea propagandei subversive, s-a abonat şi plătit din fondul Gărzii, ziarul „Românul” în 33 exemplare, adică pentru Consiliul fiecărei comune câte un ex.

Încheiem raportul de azi astfel:

„Ne-am gândit şi la eventualitatea când ar invada trupe străine în Hălmagiu. Atunci, noi vom împacheta totul, arme, muniţie, alimente, şi ne vom retrage în munţi, pentru a putea opune rezistenţă”.

10 nov.

Drapelele ungureşti vopsite în culorile naţionale. Garda angajează intelectualii

Preotul Alexandru Teaha, confesorul garnizoanei, însoţit de un gardist activează pe sate, îndeplinind formalităţile de constituire ale Consiliilor, acolo unde nu s-a făcut încă.

Nu se mai găsea nici în Arad material pentru drapele, astfel a fost binevenită ideea doamnelor Silvia Dragoş şi Aurora Lazar care s-au angajat să vopsească drapelele ungureşti, confecţionate din stofe scumpe, găsite pe la toate oficiile şi pe la şcoli. Din alb s-a făcut galben, din verde albastru şi aşa au putut fi prevăzute toate comunele cu drapele naţionale.

Nefuncţionând şcolile, învăţătorii toţi care s-au oferit, au fost angajaţi în solda Gărzii. Mihail Vidu a fost însărcinat să facă un cor din persoane civile şi gardişti, împreună.

11 nov.

Soseşte căp. dr. Teodor Pap: sistemizarea resortului administrativ. Noii primari

„Oare, este acuma lege, domnilor?” Cu această întrebare suntem mereu asediaţi.

Pentru a restabili prestigiul autorităţii, Garda primeşte reclamaţii, cercetează, deţine, judecă şi împacă, aşa cum poate, pricinile. La încălcări de propietate, furturi, bătăi, până şi în chestiuni familiare de certuri, divorţuri, toată lumea cere ajutorul Gărzii.

În sfârşit, centrul deleagă de jurisconsult al Secţiei pe căpitanul dr. Teodor Pap, fost avocat în Hălmagiu, care îşi preia cu data de azi serviciul în localul Gărzii, având la dispoziţie personalul biroului nostru [13].

S-au înfiinţat ele, Consiliile, în fiecare comună, însă populaţia nu le prea înţelege rostul şi vrea să-şi aleagă primari, ceea ce li se admite, respectându-se voinţa majorităţii, care dă pretutindeni oameni noi, tineri din pătura celor săraci.

12 nov.

Cine este comandantul Secţiei XII Hălmagiu?

Oficiosul C. N. R., „Românul” din Arad, în Nr. 3 (12 Nov. 1918) publică „Ordin I, către secţiunile gardei naţionale române din Arad”, iscălit de comandantul, maiorul Vlad, la 9 nov. 1918. În sensul acestui ordin, comand. Secţiei XII Hălmagiu, este dr. Ioan Suciu, vechiul luptător naţionalist şi ministru în Consiliul Dirigent[14].

Aceiaşi gazetă, în numărul următor din 13 nov., după ce face o dare de seamă despre „Constituirea comandei supreme a Gardelor naţionale române din Ungaria şi Transilvania”, întâmplată în Arad la 11 nov. sub prezidiul maiorului Vlad, publică şi o notă despre „Cercul Hălmagiului”, spunând că acolo: „Garda naţională română stă sub conducerea lui dr. Eugen Costina”[15]. Urmează apoi un extras din raportul nostru de la 9 nov. omiţându-se iscălitura şi lăsând să se înţeleagă că cercul acesta a fost organizat de dr. Costina [16].

---

[13] „Românul” Nr. 13 din 24 nov. la rubrica „Oficiale” anunţă că constituindu-se „Consiliul N. R. pentru comitatele Arad, Cenad şi Bichiş”, reprezentant în acest Consiliu pentru Hălmagiu este dr. Teodor Pap.

[14]Utilizând această informaţie, cunoscutul publicist arădean, Isaia Tolan, dă drept comandant al Secţiei Hălmagiu pe dr. Ioan Suciu în articolul său „Din cronica desrobirii Aradului” din revista „Hotarul”, Arad, Nr. 5 – 6 din 17 Mai 1936.

[15]Dr. Eugen Costina, avocat, originar din regiunea Gurahonţului, fusese încredinţat cu o similară acţiune la Gurahonţ, însă locuind în Arad, Gărzile de acolo s-au desfiinţat înainte de a lua contact cu trupele maghiare, după cum se va vedea mai târziu.

[16] „Românul” Nr. 4 din 13 nov. publică – evident pentru a servi un model de organizare – textual: *„Cercul Hălmagiului*. Garda naţională română stă sub conducerea lui dr. E. Costina. Ordinea e completă. Din Hălmagiu se anunţă oficios: Garda naţională română ţine sub pază toate oficiile, se restabilesc mijloacele de comunicaţie, telefon, telegraf. Urmează restabilirea acestora în cerc. Oficianţilor vechi li s-a permis transportarea averilor private. În Garda din Hălmagiu sunt numai români: 44 oameni bine echipaţi şi excelent alimentaţi. Pentru acoperirea speselor (cheltuieli, n. red.) momentane, locuitorii au dăruit până ieri 50 mii coroane”.

Nici dr. Ioan Suciu, pentru care o sferă de activitate atât de restrânsă nu se potrivea, nici căpitanul dr. Eugen Costina, nu au fost niciodată în acest timp la Hălmagiu, şi nici nu aveam cunoştinţă de această calitate a lor, decât din gazetă.

14 nov.

Dezarmarea Jandarmeriilor şi a Gărzilor maghiare din Vaţa şi Baia de Criş

În regiunea Vaţa, cuprinzând 16 comune, situaţia o deţineau (controlau, n. red.) fraţii Nicolae şi Amos Turucu. Vaţa de Jos fiind staţiune balneară şi centru industrial, aici există post de jandarmi, iar dintre funcţionarii şi muncitorii uzinei forestiere se formase şi o Gardă ungurească. Gărzile româneşti posedând numai câteva arme, fraţii Turuc au somat Jandarmeria să le dea arme. După o scurtă încăierare, printr-un şiretlic, în care Gărzile româneşti au pierdut un mort, Românii au câştigat 50 puşti Manlicher şi cca 20.000 cartuşe, iar Jandarmeria şi Garda maghiară s-au desfiinţat.

În 14 nov. tinerii ofiţeri din Baia de Criş şi jur, fraţii Romulus şi Romuald Coţioiu, Iacob Oncu, Sabin Rişcuţia şi alţii, sprijiniţi de mulţimea cetăţenilor veniţi la târgul săptămânal, – era o zi de miercuri, – au demonstrat în faţa sediului Jandarmeriei şi a Gărzii maghiare, somându-i să predea armele, ceea ce s-a şi întâmplat fără nici un incident.

17 nov.

Mare adunare poporală în Hălmagiu

S-au adunat peste 1000 oameni din cele 33 comune aparţinătoare Secţiei. Veneau grupaţi sub steaguri, intonând „Deşteaptă-te Române”, fiind primiţi cu cântece de corul hălmăgenilor. La ora 11 a. m., între aplauzele frenetice ale publicului, adunarea a fost deschisă de către protopopul Cornel Lazar, care a zugrăvit poporului icoana vremurilor mari de azi. A urcat apoi tribuna dr. Teodor Pap făcând o analiză a trecutului nostru plin de suferinţe, anunţând că lanţurile sclaviei au căzut şi soarele dreptăţii a răsărit de astă dată şi pentru noi. Ia apoi cuvântul Traian Mager, comandantul Secţiei, îndrumând poporul să fie în linişte şi să aştepte cu sufletul împăcat şi nepângărit ducerea la izbândă a cauzei noastre sfinte. Citeşte apoi telegrama de aderenţă (aderare, n. red.) către Sfatul Naţional Român din Ungaria şi Transilvania care este singurul for reprezentant al naţiunii române. Din partea poporului vorbeşte fruntaşul ţăran din Aciua, Ioan Codreanu, care în numele ţărănimii îşi exprimă alipirea faţă de Sfatul Naţional, promiţând totodată sprijinul ce i se va cere. După închiderea

adunării, delegaţii, câte două trei persoane de comună, participă la o consfătuire intimă, în biroul Gărzii[17].

18 nov.

Organizaţia Secţiei şi Legiunea, în situaţia dela 18 nov.

Secţia se extinde asupra întregului cerc pretorial (plasa) al Hălmagiului, constătător din 33 comune.

Legiunea din Hălmagiu se compune din 63 soldaţi cu 32 arme Manlicher. S-a încasat de tot 58884 cor. S-a cheltuit 30771 cor. Bani gata: 28043 cor.

Secţia se împarte în 5 centrale rurale, cu câte o gardă centrală. Fiecare comună îşi are o Gardă rurală.

I. Centrala rurală Hălmagiu îmbinată cu Secţia are 6 comune (sate, n. red.) : Hălmagiu, preşedinte al C. N. R. Cornel Lazar, protopop; Ociu, preş. Ioan Giurgiu, preot; Ocişor, preş. Ioan Petrişor, preot; Ioneşti, preş. Sinesie Şerban, preot; Ţărmure, preş. S. Şerban, preot; Tisa, preş. Petru Sirca, preot.

II. Centrala rurală Hălmăgel, având 6 comune (sate, n. red.): Hălmăgel, preş. Ioan Nicula, preot; Luncşoara, preş. Ilie Cristea, înv.; Poienari, preş. Ştefan Şerban, preot; Ţoheşti, preş. Traian Suba, plugar; Sârbi, preş. George Ştefea, plugar; Târnăviţa, preş. Nicolaie Başa, plugar.

III. Centrala rurală Băneşti cu 7 comune (sate, n. red.): Băneşti, preş. Teodor Popoviciu, înv.; Bodeşti, preş. Petru Mager, înv.; Cristeşti, preş. Petru Tolciu, plugar; Mermeşti, preş. Ioan Sirban, preot; Brusturi, preş. Terentie Gavrilă, preot; Leasa, preş. Ioan Cotoc, plugar; Leştioara, preş. Nicolaie Mihiţ, plugar.

IV. Centrala rurală Ciuciu (Vârfurile) cu 7 comune (sate, n. red.): Ciuciu, preş. Toma Crainic, înv.; Aciua (Avram Iancu), preş. Petru Vuşdea, preot; Lazuri, preş. Ioan Coroiu, preot; Groşi, preş. Ioan Malea, plugar; Măgulicea, preş. Laurenţiu Iuga, preot; Vidra, preş. Nicolaie Sirca, preot; Poiana, preş. Petru Vuşdea, preot.

V. Centrala rurală Pleşcuţa cu 7 comune (sate, n. red.): Pleşcuţa, preş. Petru Mihuţa, preot; Guravăii, preş. Simeon Căprar, plugar; Aciuţa, preş. Nicolaie Hărduţiu, preot; Budeşti, preş. Ioan Buda, plugar; Dumbrava, preş. Ioan Jiva, plugar; Răstoci, preş. Nicolaie Şurtea, plugar; Tălagiu, preş. Pavel Hărduţiu, preot.

[17] A se vedea şi reportajul ziarului „Românul”, Nr. 15 din 27 nov. 1918.

Tuturor centrelor rurale li s-au instituit telefoane, astfel acestea stau în permanentă legătură cu Secţia din Hălmagiu.

20 nov.

Confirmarea comandantului. Alte dispoziţii

„Comanda Supremă a Gardelor Naţionale Române din Ungaria şi Transilvania", cu sediul în Arad, prin Ordinul de zi No. 4 din 20 Nov. 1918, iscălit de maiorul Alexandru Vlad[18]), numeşte de comandant „Pentru Secţia Hălmagiu pe sublocot.[19] Traian Mager", numire, ce, de fapt, era o confirmare numai.

Acelaşi comandament printr-un „Apel către Naţiunea Română", iscălit de maiorul Vlad şi locot. Rimbaş, adjutant, publicat în „Românul" (No. 12 din 20.XI), cere contribuiri pentru susţinerea Gărzilor. Se spune: „În special, apelăm la Băncile şi bogătaşii noştri", – adică aceea ce practicam noi la Hălmagiu, de la început.

C. N. R. anunţă că la intervenţia sa, Comisarul guvernului maghiar a rechemat cu ziua de azi pe toţi jandarmii din ţinuturile locuite de Români. La noi, sunt plecaţi de la început.

29 nov.

Serviciul medical: drd. Axentie Iancu. Chestia Gărzii financiare [20]

Deoarece medicul de circumscripţie, Sighismund Mannheim, a fost reţinut până aici cu forţa, sosindu-ne azi medic român, doctorandul Axentie Iancu, Mannheim a fost lăsat să plece.

---

[18] Publicat în „Românul" No. 9 din 20 nov.

[19] Sublocotenentul avea numai gradul de „Kadett aspirant" cu examenul de ofiţer făcut în 1917 la Lugoj, urmând să fie înaintat la gradul de sublocot. Cât priveşte gradul de sublocot, ce i se dă acum, nu ştim dacă s-a făcut o propunere de avansare în acest sens (cum au fost avansaţi în zilele acestea alţi ofiţeri), ori era numai o titulatură de complezanţă, de care se uzează consecvent de aici înainte, – credem – pentru a fi în notă cu comandanţii de Secţii, care pe cursul superior al Crişului Alb, teatrul importantelor evenimente, aveau rangul de căpitan: la Baia de Criş, dr. Nerva Oncu; la Brad, Sabin Banciu, ofiţer activ. Nu putea fi vorba de o greşeală involuntară, căci ea venea de la cunoştinţe personale. În interiorul Secţiei se respecta această situaţie, fiindcă ofiţerii în subordine erau fraţi mai tineri, sosiţi acasă după înfiinţarea Gărzii, – ceea ce făcea ca ungurii să o numească „Garda fraţilor Mager", aşa cum se vorbea de fraţii Turucu, de fraţii Seracu, ş. a. Dealtcum, situaţia s-a normalizat, de la sine, fără intervenţie externă. Sosind acasă locot. Romul M., în calitate de „adjutant", i-au fost trecute acestuia toate atribuţiile de ordin tehnic militar; comandantul Secţiei devenind, de fapt, un comisar civil, care nu purta insignă de gradaţie. A folosit uniforma, fiindcă nu mai avea hainele civile. Fără să ne dăm seama, se petrecea aici, în mic, fenomenul întâlnit mai târziu la „Corpul Voluntarilor Horia" în Brad, înfiinţat şi comandat de civilul dr. Ioan Suciu, ajutat de căpitanul (avansat imediat maior) Florian Medrea. Să ni se ierte comparaţia. Ne servim de acest exemplu numai pentru a demonstra identitatea manifestărilor spontane ale revoluţiei, care îşi urmează, în mic sau mare, acelaşi curs, spre acelaşi deznodământ fatal.

[20] Agenţii monopolului, şi se numeau „finanţi". Ei controlau fiertul rachiului şi urmăreau cultivarea clandestină a tutunului, fiind, alături de jandarmi, cei mai temuţi funcţionari. Erau înarmaţi cu puşti militare, sistem vechi, Werndl.

Finanţii ne-au fost acuzat că i-am dezarmat şi, la intervenţia prefecturii, C. N. R. din Arad, ne ordonă să le restituim armele. Adevărul e că finanţii fugiseră din Hălmagiu, părăsind armele, şi de atunci nu s-au mai întors. Socotind provocatoare şi primejdioasă apariţia lor în mijlocul poporului, cererea nu le-a putut fi satisfăcută, cu atât mai vârtos că i-ar fi dezarmat şi copiii, dacă ar fi îndrăznit să se prezinte la sate. Iar noi n-avem interes să sprijinim nici măcar de formă dăinuirea unui regim pe care îl credem apus pentru totdeauna. Comiteam însă un act de insubordine faţă de centru.

30 nov.

Divergenţe de păreri între comandantul şi jurisconsultul Secţiei care pun în pericol existenţa Gărzii. Noi donaţii

Înfiinţasem şi susţinusem Gărzile din propriile puteri, aşa cum s-a arătat. N-o fi fost ea legală procedura noastră, dar se putea justifica. Cu atât mai vârtos, căci fără intervenţia energică a Gărzilor, donatorii ar fi pierdut însutit. Mai apoi ruşinea, să se omoare oamenii între dânşii, cum s-a întâmplat în vecinătate, la Gurahonţ, unde şi-au pierdut viaţa 7 ţărani la spargerea unei prăvălii. Şi, peste tot sute de cazuri similare, numai în jud. Arad.

De la sosirea în localitate a căpitanului dr. Teodor Pap, situaţia Gărzii devine precară. Nu mai incurg donaţiuni. Simţului juridic al omului de legi îi repugnă ţinuta noastră. Avocatul, dr. Teodor Pap, îşi are părerea sa inmutabilă (fixă, n. red.). Declară ilegal procedeul nostru de a aduna fonduri pentru Gardă. Susţine că, contribuabilii sunt intimidaţi, astfel sumele vărsate de dânşii nu mai sunt donaţii şi faptul se califică de pur şi simplu - furt. Propune în consecinţă, să reducem numărul gardiştilor, ori să angajăm chiar oameni fără plată, ceea ce, în practică, însemna desfiinţarea Gărzilor.

Suntem două lumi deosebite.

Dsa nu este produsul biologic al acestei regiuni şi nici de condiţia noastră umilă. Dr. T. Pap a venit la Hălmagiu, deschizându-şi birou avocaţial, bine susţinut de clientela satelor. A militat frumos în luptele electorale alături de Partidul Naţional Român. A jucat şi un distins rol social în regiune, având legături de camaraderie şi prietenie cu avocaţii, comercianţii şi ceilalţi funcţionari unguri, bucurându-se de stima şi consideraţia lor. Această societate mai înaltă, oricât se despărţea ea pe teren politic, în viaţa particulară se menţinea în amnistie.

Ceilalţi, modeştii intelectuali ai satelor, suntem de aici. Am îndurat alături de opincă aceleaşi huiduieli şi batjocuri. Pentru noi nu există amnistie nici într-un domeniu al vieţii. N-avem situaţii de pierdut. Este, deci, firesc ca noi să nu putem ierta nimic până la completa

stingere a acestui vechi proces. Până atunci, nu cunoaştem altă lege decât aceea pe care ne-o sugerează instinctul de conservare naţională.

Gărzile sunt cele mai bune instrumente politice, pregătind populaţia ţinută în robia inconştienţei, pentru marele praznic al Unirii. Şi, tocmai pentru aceea, cu toate asigurările de fraternitate ale oficialităţii ungureşti, acolo unde ungurii sunt în putere, atacă şi desfiinţează pe români. Atunci, de ce nu ne-am forma şi noi cel puţin aici, în munţii româneşti ai tradiţiei lui Iancu, o Legiune a noastră, cu care să plătim ceea ce suferim în alte părţi?

Ungurii cumpără cu bani suflete româneşti, făurind şi un dublu instrument, politic şi combativ, atunci când înrolează mulţi români în Gărzile ungureşti, mai ales muncitori din suburbiile oraşelor. Ei plătesc din vistieria statului câte 400–500 coroane, la zi, unui gardist, iar noi să nu le dăm nici hrana omenească? Nu putem satisface nici acest deziderat al centrului.

Azi au mai incurs două donaţii în suma de 15000 cor.; 5000 de la Banca „Crişana", iar 10000 de la Banca Croată, care are aici uzină forestieră.

Delegaţiile la Alba-Iulia. Bradul cere ajutor

Azi a plecat la Alba-Iulia delegaţia Secţiei pentru a duce adeziunea noastră la actul Unirii Ardealului cu patria mamă.

Prin o notă telefonică, la ora 4 d. a., Garda din Brad cere să le trimitem ajutor. Sunându-se alarma au fost echipaţi şi trimişi la gară 30 gardişti ca să se îmbarce pentru Brad. Între timp, cererea este contramandată.

1 Dec.

Dezarmarea Jandarmeriei din Brad. Câştigăm o mitralieră. Avansarea gardiştilor

În această memorabilă zi, pe când la Alba-Iulia „se fierbea Unirea", cei rămaşi acasă se ţin în robot (activitate neîntreruptă, n. red.). Nădăjduim că vom putea face rost de nişte arme şi dorind a ne informa asupra celor petrecute ieri, ne-am transportat (deplasat, n. red.) la Brad împreună cu 5 gardişti.

În Brad, ca şi la Baia de Criş, s-a comis o greşeală, atunci când a fost tolerată înfiinţarea Gărzilor ungureşti, având la spatele lor posturile de jandarmi, care asemenea nu fuseseră dezarmate de la început.

Prietenia româno-maghiară n-a fost sinceră, căci până când gardiştii unguri şi jandarmii au fost prevăzuţi în secret cu arme şi depozite de muniţie, Gărzile româneşti nici

după o lună de fiinţare, n-au arme. În Brad se convenise ca ordinea să fie susţinută în comun de ambele Gărzi, iar Jandarmeria să se menţină în expectativă, neavând voie să se arate cu arme în public. Se vedea clar că ungurii sperau să ajungă din nou singurii stăpâni ai situaţiei. Intelectualilor români le revenea sinistrul rol de a înăbuşi revoluţia ţărănească.

Ofiţerilor români mai tineri nu le-a convenit această prietenie şi locotenentul Aron Petruţiu a propus mai de multe ori dezarmarea ungurilor. În Brad această problemă a fost rezolvată foarte simplu de un singur gardist.

Ieri, 30 nov., pe când consiliul mixt româno-maghiar se afla iarăşi în pertractări, doi jandarmi îşi fac apariţia la gară, contrar consemnului, înarmaţi. Un gardist român din patrula gării, zărindu-i, i-a somat să depună armele. La aceasta, unul dintre jandarmi şi-a luat arma de pe umăr, să tragă. Gardistul a fost mai repede în mişcare şi prevenind atacul, i-a trimis un glonte în piept, din imediata apropiere. Jandarmul a rămas mort pe loc, iar celălalt s-a predat. Atunci, brădenii temându-se de un eventual atac al ungurilor, au cerut ajutor Gărzii din Hălmagiu, care putea fi acolo seara la orele 8, dacă cererea nu se revoca.

Peste noapte, locot. Aron Petruţiu cu Garda românească a făcut cerc ca la 200 paşi în jurul postului de jandarmi, înaintând patrule până în grădina clădirii. Când s-a făcut ziuă şi după ce cercul s-a strâns tot mai aproape, a fost trimis un parlamentar cu scrisoare oficială din partea Gărzii, prin care jandarmii erau somaţi să se predea şi să părăsească comuna cu proximul tren. Ceea ce s-a şi petrecut întocmai.

La sediul Jandarmeriei s-a descoperit o adevărată comoară pentru acele vremuri. Cei 8 jandarmi dispuneau de 100 puşti Manlicher, 2 mitraliere şi lăzi cu muniţie, berechet. Ce căuta acest depozit de arme şi muniţii la Jandarmerie, este uşor de explicat. Ungurii sperau într-o întorsătură favorabilă a situaţiei diplomatice în ce priveşte linia demarcaţională şi pregăteau o bază de rezistenţă chiar aici în munţi. Ne este cunoscut durerosul incident de la Arad, unde înalţi ofiţeri francezi fraternizau cu ungurii. Aşa se explică şi faptul că Gărzile noastre n-au fost prevăzute cu arme. Nouă ne-au comunicat chiar, în mod confidenţial, funcţionarele de la poşta din Hălmagiu, că aşteaptă să sosească o companie de jandarmi. Ce ar fi căutat jandarmii aici, unde ordinea era complet restabilită de Garda noastră?

Din această captură norocoasă, destul de zgârciţi, brădenii ne dăruiesc o mitralieră cu 1000 cartuşe. Sosind la Hălmagiu, Garda a făcut mitralierei o primire triumfală. Feciorii noştri au împănat-o cu tricolor; au botezat-o „Capra” şi se bucură nebuneşte de ea.

Conform instrucţiunii primite, se propun pentru avansare la rangul de stegar mai mulţi subofiţeri, cu excepţia comandantului, pe care n-are cine-l propune.

3 dec.

Efectivul gărzilor. Prezentarea locot. Romulus Mager care devine ajutor de comandant

Numărul tuturor gardiştilor din Secţie este de 347 feciori, inclusiv Legiunea.

Cităm din raportul al IX-lea:

„Legiunea noastră din Hălmagiu constă din 69 soldaţi, o mitralieră cu 5 servanţi şi 4 călăreţi. Îndată ce vor primi şi ajutor extern (bani), am dori să-i ridicăm efectivul la 100 feciori”.

Azi a sosit locot. Romulus Mager. Dânsul căzuse prizonier în Italia la ultima ofensivă de la Plave. Escaladând zidurile lagărului de prizonieri împreună cu un camarad ungur şi travestindu-se în haine de muncitori, au pornit pe jos spre casă. Pe drum, ungurul îmbolnăvindu-se de disenterie, românul l-a cărat în spate trei săptămâni, nepărăsindu-l până ce a murit, în cârca lui.

7 dec.

Comanda Supremă a Gărzilor se mută din Arad la Sibiu după constituirea Consiliului Dirigent

Cu ziua de azi colonelul Alexandru Vlad îşi mută Comanda Supremă a Gărzilor la Sibiu unde în 2 dec. se constituise Consiliul Dirigent. În Arad rămâne căpitanul dr. Iustin Marşieu, preşedintele C. N. R. judeţean şi căpitanul Moise Rişcuţia, comandantul Gărzilor din judeţ.

13 dec.

Medic locot. dr. Aurel Mager preia serviciul sanitar al Secţiei

Deşi medicul dr. Aurel Mager sosise de pe frontul din Albania înainte cu câteva zile şi conform ordinului de zi Nr. 5, trebuia să preia serviciul sanitar, fiind bolnav, şi-a început activitatea numai cu data de azi. Prin aceasta, drd. Axentie Iancu este absolvit de serviciu şi se întoarce la Arad.

14 dec.

Primim 15 arme. Se aduc 5 vagoane de grâu. Pentru înfiinţarea Jandarmeriei

Am primit de la Comanda Comitatenză a Gărzilor 15 buc. arme Manlicher cu 400 cartuşe. Cumpărate ori rechiziţionate, mai avem: 40 Manlichere, 25 Werndl, 24 arme de vânătoare şi una militară. Situaţia aceasta priveşte întreaga Secţie.

Armele şi muniţia Legiunii se păstrează în magazie şi numai atunci şi acei gardişti primesc arme şi muniţie, care sunt de serviciu, astfel nu numai că nu se risipeşte nimic din material, ci prin rechiziţionări, depozitul creşte mereu.

Ţinutul nostru este sărac în cereale. Scăpând de restricţiile impuse în cursul războiului, încă de la început populaţia a fost îndemnată să se aprovizioneze cu cereale, ceea ce s-a şi întâmplat. Azi, s-au adus, sub scutul Gărzii, 5 vagoane făină din Pecica.

Anunţăm comandamentul Gărzii comitatenze că firma Hönigesz dispune de 2000 vagoane, iar Banca Croată de 1500 vagoane lemne de foc, care se pot achiziţiona imediat. Vestim asemenea că aici se pot cumpăra vite, îndeosebi porci îngrăşaţi în pădure, la jir.

Pentru Corpul de jandarmi din Sibiu, am recrutat 6 feciori, luându-li-se înscris declaraţiile şi ţinându-i în evidenţă până la înaintare.

15 dec.

Războiul româno-maghiar? Ungurii din Arad au atacat posturile armatei române la podul de la Brănişca. Indirect participă şi Garda din Hălmagiu

Încă de la 16 nov., Ungaria se declarase republică sub preşedinţia contelui Károlyi. Tratativele de împăcare cu naţionalităţile au eşuat. Cu românii, ele au fost conduse în Arad de sociologul Jászi Oszkar. Pe unguri îi doare îndeosebi pierderea Ardealului.

Pentru a salva ce mai este posibil, republica întreprinde acţiuni disperate. Pe deoparte, încearcă să demoralizeze prin promisiuni poporul, căruia i se adresează mieros în româneşte, tipărind şi răspândind milioane de foi volante. Pe de altă parte, bande înarmate de secui şi unguri terorizează satele şi opun rezistenţă trupelor române însărcinate de Armată să ocupe Ardealul.

„Daţi-le în cap! Spintecaţi-i pe valahi!” – îi îndemnă pe secui în Cluj, profesorul universitar Apáthy. „O să-i stârpim pe puturoşii ăştia!” – răcnesc compăniile cu devize barbare şi capul morţii pe chipiuri. „Dă-i în cap! Puşcă-l pe gardianul moţ!” – urlă ei noaptea pe străzile Aradului [21].

În Arad, ungurii desfiinţaseră Gărzile şi încă de la 4 decembrie, colonelul Dobák declară înfiinţat batalionul de ofiţeri (karhatalmi tiszti zászloalj[22]. După informaţiile noastre ar

[21] „Românul”, Nr. 29 din 12 dec 1918.
[22] „Românul”, Nr. 22 din 6 dec 1918.

fi vreo 6 compănii, dispunând de tunuri şi trenuri blindate cu care circulă pe valea Crişului Alb spre Hălmagiu, iar pe valea Mureşului către Deva. Soldaţii au la cingătoare granate (grenade, n. red.). Unii poartă fesuri roşii împodobite cu pene, schimonosindu-se în fel şi chip ca să apară mai fioroşi. Aşa s-au arătat şi în public pe străzile Aradului[23]. Din trenul blindat împuşcă cu tunurile asupra satelor, aruncă granate.

Trupele regale române au sosit la Deva în 14 decembrie, înaintând patrule până la podul de la Brănişca, unde au instituit santinele pentru paza căii ferate. Împotiva acestui post, ungurii din Arad au trimis un tren blindat, care ajungând la pod, a deschis foc de mitralieră asupra românilor, angajându-se o adevărată luptă, la care a luat parte o companie de infanterie cu pluton de mitraliere din Reg. 10 vânători şi 30 gardişti din Deva de sub conducerea locot. Ianculovici[24] .

Lupta s-a sfârşit cu înfrângerea ungurilor, care au pierdut 4 morţi şi 5 răniţi, dintre care pe 5 i-au luat cu dânşii în tren, refugiindu-se spre Arad. Comandantul român dezminte ştirea lansată de unguri, că românii au suferit pierderi şi mai mari, declarând că n-a avut nici o pierdere[25] .

16 dec.

Garda din Brad ne cere ajutor pe timpul cât este chemată la Brănișca

Primim din Brad următoarea notă telefonică:

„Strict Rezervat”.

Comanda Gărzii N. R., secţia Brad.

D-lui Traian Mager, comandantul secţiei Hălmagiu.

Rog să-mi trimiteţi cu proximul tren 20, adică douăzeci gardişti înarmaţi la Brad, deoarece Garda noastră va fi absentă din comună câteva zile, având un ordin special de la dl. colonel Oprescu al armatei române din Deva.

Stai în legătură permanentă cu Garda de Ienopolea (Boroşineu) şi dacă aflaţi cu siguranţă că pe linia Arad-Cenad, între Arad şi Brad ar încerca să circule trenuri panţerate (blindate, n.red.), împiedicaţi circulaţia lor prin ridicarea şinelor sau alte mijloace potrivite.

Alineatul din urmă nu sună ca ordin, ci numai ca sfat, respectiv ca îndrumare.

Brad, la 16 Decemvrie, 1918, 12 h., 50 m. p. m.

---

[23]) Ibid. Nr. 30 din15.XII.1918.
[24]) Ibid. Nr. 30 din 15.XII.1918
[25]) Ibid. Nr. 34 din 1918.

Căpitan Banciu, m. p. comandant”.

Imediat am învagonat, şi cu trenul de 7 am expediat la Brad 20 gardişti sub comanda locot. Romulus Mager. Am înnoit şi întărit măsurile de control a liniei ferate până la Aciuţa.

Gardiştii din Hălmagiu au rămas 5 zile de pază la Brad.

17 dec.

Subvenţionarea Gărzii. Exerciţii militare în ansamblu

În sfârşit se soluţionează şi chestiunea susţinerii Gărzilor. Serviciul nostru de licvidatură întocmeşte ştate de plată, atât pentru ofiţeri, cât şi pentru trupă, şi prezentându-le centrului din Arad, acolo se ordonanţează şi plătesc sumele necesare tot la 10 zile. Banii îi aducem prin curier.

Legiunea din Hălmagiu a fost de la început supusă unui regim de disciplină militar, făcând în fiecare dimineaţă exerciţii cu arma. Pentru instruirea gardiştilor rurali, se hotărăşte ca din 10 în 10 zile, când se face plata, toate cele 33 Gărzi, cca 250 oameni, să se adune în Hălmagiu unde vor face exerciţii de ansamblu.

Întâiul exerciţiu de ansamblu a fost azi în 17 decembrie. De la lăncerii lui Iancu, nu s-au mai înarmat românii. Este întâia armată românească pe aceste plaiuri. Prevestim apropierea adevăratei armate. Bineînţeles, ne jucăm de-a armata, dar lumea nu se mai satură de admiraţie, auzind comandă românească.

18 dec.

Ungurii recrutează în Arad, în vreme ce la Bucureşti se preia imperiul asupra Ardealului. Blindatul la Ilia

În memorabila zi de 18 decembrie 1918, pe când la Bucureşti Regele Ferdinand primeşte în sala festivă a tronului actul Unirii prezentat de către delegaţii Consiliului Dirigent; din Budapesta sosesc ştiri că secuii şi ungurii din Ardeal, în număr de 30 – 40 mii, se înarmează împotriva armatei române, care în numele Antantei victorioase pătrunde tot mai adânc în inima Ardealului.

Astăzi s-a început şi în Arad recrutarea. Un comisar din Budapesta convoacă în adunare pe demobilizaţii din Arad, le-a ţinut de pe balconul prefecturii un discurs patriotic, somându-i să intre în armată, deoarece republica e în primejdie. Perspectiva soldei grase dă acţiunii caracterul de entuziasm, care se manifestă printr-o expediţie de răzbunare pornită a doua zi împotriva Gărzii româneşti din Ilia.

Ajunşi cu trenul blindat în gara Ilia, Ungurii au tras 6 focuri de tun asupra satului, apoi au intrat în comună prinzând mai mulţi gardişti. Pe doi i-au străpuns cu baioneta, iar pe ceilalţi voiau să-i ducă la Arad. Intervenind energic căpitanul V. T., au fost eliberaţi[26].

23 dec.

Luăm măsuri pentru asigurarea înaintării armatei române

Cu data de 18 l. c. dr. Ştefan C. Pop, şeful armatei şi a siguranţei publice din Consiliul Dirigent, anunţă că a preluat puterea executivă asupra tuturor Gărzilor din Ungaria, Transilvania şi Banat, emiţând totodată o circulară cu instrucţiuni privitoare la asigurarea înaintării armatei române.

Am executat cum am putut mai bine acest ordin, mândri de a putea fi de ajutor armatei române. Citām din raportul nostru al XIV-lea, înaintat Comandamentului G. N. R.. Comitatenze din Arad:

„I. La ordinul şefului şi a siguranţei publice, raportăm că: Pe teritoriul Secţiei Hălmagiu, calea ferată dispune de un tun şi patru poduri pentru păzirea cărora am instruit santinele, precum urmează:

La podul de la Aciuţa, elevul caporal Constantin Fărcaş cu Gărzile din Aciuţa şi Tălagiu.

La podul din Tălagiu, podul şi tunelul din Ciuciu, locotenentul Ilie Miclean, cu Garda din Ciuciu.

La podul din Leasa, plutonierul Eftimie Nicodim cu Garda din Leasa.

La podul din Ţărmure, elevul plutonier Mihaiu Nicula cu Gărzile din Ţărmure şi Tisa.

II. Ad ordinul E. Nr. 250 – 1918. Toate transporturile pe linia ferată le spionăm prin sentinelele gării din Ciuciu şi Hălmagiu, unde am instalat câte un aparat telefonic legat cu comanda din Hălmagiu.

Am reînoit ordinul de serviciu permanent la oficiile poştale.

Azi s-a prezentat în serviciu, stegarul Vasile Militaru. A primit împărţirea de ofiţer la dispoziţia Legiunii cu serviciul în gara Hălmagiu, având să păzească gara şi să transmită notele telefonice, primite şi date prin telefonul căii ferate”.

24 dec.

Salutăm armata română în Brad

Informaţi că pe ziua de azi va sosi la Brad un detaşament al armatei române din Deva, Garda din Hălmagiu a ţinut să fie şi ea reprezentată la acest eveniment.

Întru întâmpinarea mult aşteptaţilor oaspeţi, populaţia Bradului şi mulţi ţărani şi intelectuali din jur, le-au ieşit înainte la marginea oraşului, înţesând Calea Racovei. Sosesc cu

---

[26] „Românul”, Nr. 35 din 22 dec. 1918.

camionanele vreo 40 soldaţi în frunte cu: maiorul Vişinescu; aghiotantul sublocot. Simulescu; locot. Dumitrescu, comandantul garnizoanei din Deva; locot. Simulescu şi sublocot. Botez, – fiind conduşi de căpitanul Banciu, comand. Gărzilor din Brad şi de către dr. Petre Groza, preş. C. N. R. din Deva. Secţia Hălmagiu este reprezentată prin comand. Traian Mager, locot. Romulus Mager; Baia de Criş prin dr. Nerva Oncu.

Garda din Brad sub comanda subloc. Aron Petruţiu prezintă armele pentru onor. Veteranul protopop al Bradului, Vasile Damian, cu lacrimi în ochi rosteşte discursul de primire şi oferă tradiţionala pâine şi sare. Corul intonează marşul Unirii.

Răspunde maiorul Vişinescu: „Am venit nu ca în teritorii ocupate, ci ca la fraţi, acasă. Statul român, ţara mamă a tuturor românilor, este în plină prefacere şi în scurt timp va fi printre statele cele mai democratice nu numai ale Europei, ci ale lumii întregi, chiar".

În frunte cu simpaticul maior, între aclamările furtunoase şi acordurile muzicii, lungul convoi se pune în mişcare spre oraş, unde pe piaţă se încinge o horă. Horă mare ca-n poveşti, care a durat aproape o oră fără întrerupere, în cursul căreia bietul maior şi ofiţerii au fost asediaţi formal de fetele şi nevestele brădenilor.

La banchet, maiorul Vişinescu ridică primul pocalul în cinstea Suveranilor români, care s-a pierdut în urale nesfârşite.

Înduioşător a fost al doilea toast al maiorului: „Am plecat în război nu cu arme multe, dar cu mult suflet. Şi sufletul a biruit. Dintre numeroşii camarazi de la 10 Vânători, cu care am pornit la luptă, am mai rămas azi patru în viaţă. Scumpii mei prieteni putrezesc în linişte, risipiţi prin pasurile Carpaţilor. I-am văzut prăbuşindu-se unul câte unul, la Predeal şi la Oituz, de unde şi după moarte, cu ochii sticloşi priveau parcă spre bogata ţară a Bârsei şi spre plaiurile Murăşene".

După banchet s-a făcut o vizită la administraţia minelor de aur – scopul excursiei, de altfel –, rechiziţionându-se bogata recoltă de aur a acestora.

Împlinindu-şi astfel misiunea, detaşamentul s-a reîntors încă în seara zilei aceleia la Deva, de unde plecase în zorii zilei.

25 dec.

Situaţia Secţiei

Situaţia de azi a Secţiei o lăsăm a fi cunoscută din Ordinul de zi, pe care îl reproducem mai jos.

„Secţia Hălmagiu a G. N. R. Arad.

ORDIN DE ZI.

Comanda Secţiei. Comandantul Secţiei este: elev plutonier *Traian Mager*. Ofiţer de licvidaţie: elev caporal *Adam Dragoş*. Aghiotantul şi comandantul Legiunii: locot. *Romulus Mager*. Medicul secţiei: medic locot. *dr. Aurel Mager*. Şef de birou: civil *Petre Petroviciu*.

Împărţirea Secţiei. Secţia se împarte în 5 centrale rurale:

1. Hălmagiu, având 6 rurale cu 20 gardişti.
2. Hălmăgel ” 7 ” ” 26 ”
3. Băneşti ” 7 ” ”28 ”
4. Ciuciu ”7 ” ” 53 ”
5. Pleşcuţa ”7 ” ”32 ”

Legiunea din Hălmagiu numără 65 oameni, de tot 224 gardişti în 33 comune.

Comandanţii centralelor. De comandanţi se numesc: Hălmagiu: plutonierul *Ilie Paic;* Hălmăgel: elev plutonier *Mihaiu Nicula*; Băneşti: plutonierul *Ioan Zlăgnean*; Ciuciu: locotenentul *Ilie Miclean*; Pleşcuţa: elev caporal *Constantin Fărcaş*.

Instrucţia gardiştilor. Plutonul Legiunii face exerciţii în fiecare zi, dimineaţa, de la ora 8 până la 9. Gărzile rurale au să se prezinte din 10 în 10 zile la Hălmagiu pentru ridicarea soldei, cât şi pentru instrucţie. Comandanţii respectivelor centrale sunt responsabili de prezentarea tuturor gardiştilor, cu excepţia celor de serviciu, câte unul de fiecare rurală şi câte doi de fiecare centrală.

Raport. Comandanţii centralelor au să raporteze prin telefon în fiecare zi între 8 şi 9 dimineaţa despre cele întâmplate pe teritoriul ruralelor aparţinătoare lor. Pentru ca rapoartele să fie recente şi temeinice, să se ordone ca toate ruralele să trimită în fiecare dimineaţă un gardist la centrala rurală, care să raporteze despre cele întâmplate şi să preia ordinele.

Serviciul de inspecţie. Comandantul Secţiei inspecţionează tot la 10 zile (în zilele de plată) toate Gărzile.

Comandanţii centralelor rurale trebuie să ţină cel puţin o dată pe săptămână câte o inspecţie în ruralele aparţinătoare lor.

Hălmagiu, 25 Decembrie, 1918.
Locot. Romului Mager, m. p.
aghiotant

Traian Mager, m. p.
comandantul Secţiei”.

Pentru combaterea propagandei subversive

Ungurii deşi au pierdut războiul de tranşee, mai nutresc oareşcare speranţe în decizia conferinţei de pace. Punctele Wilsoniene asigurând popoarelor dreptul de autodeterminare, dânşii mai speră în rezultatul favorabil al unui plebiscit.

În scopul acesta s-a inventat formula republicii democratice a lui Károlyi, mai târziu statul comunist al lui Bela Kun, înjghebări nefireşti, minate de acelaşi viciu fundamental: exclusivismul unguresc. Căci, cu excepţia unui număr infim de ideologi, partizanii ambelor mişcări îl formează aceiaşi naţionalişti şovini.

Se începe războiul împotriva conştiinţelor, purtat cu graiul viu de către agenţii ce mişună pe sate, dar mai ales prin manifeste răspândite în milioane de exemplare, prin care cu o mână se aruncă blesteme asupra trecutului, iar cu cealaltă se împart promisiuni, chemând la o nouă viaţă fericită, popoarele Ungariei.

Se strecurau în mâinile soldaţilor şi pamflete murdare la adresa dinastiei române. Apoi se descria în culori negre viaţa mizeră a ţărănimii din România, vlăguită sub tirania clasei boiereşti.

Se inventau răscoale în Bucureşti şi pe tot cuprinsul ţării.

În zilele trecute am confiscat la poştă şi distrus pachete cu mii de manifeste, trimise de la Budapesta şi adresate preturii din loc. Un individ ne cheamă la telefon. Se prezintă ungureşte „conducătorul muncitorilor". Nu îndrăznise să se arate la Gardă, vorbea din gară. Întrebat să se explice, ocoleşte răspunsurile. Apoi nu l-am mai văzut. Era un măiestru român din localitate care făcuse anii din urmă ai războiului ca muncitor prin uzinele de armament din Budapesta şi fusese trimis – probabil – să propage aici socialismul.

Deşi pe teritoriul Secţiei noastre nu avem teamă de rătăcire, pentru unele lămuriri a fost totuşi convocată o întrunire a tuturor intelectualilor şi măiestrilor. Subiectul conferinţei l-a susţinut jurisconsultul Secţiei, căpitanul dr. Teodor Pap.

29 dec.

Generalul Berthelot în Arad. Masacre. Garda comitatenză dezarmată

Vestiţi că la 29 dec. va sosi în Arad comandantul trupelor din Orient, generalul francez Berthelot; la invitaţia centrului de a fi prezentă cât mai multă lume din Judeţ, Secţia Hălmagiu încă trimite reprezentanţi.

De dimineaţă Aradul este în mare pregătire. A ţinut să fie de faţă cine a putut şi din judeţ. Veneau pedestru de prin comunele învecinate şi de la Podgorie convoiuri de sute de ţărani cu drapele naţionale.

Generalul a sosit cu trenul la ora 8 dimineaţa, fiind salutat mai întâi în gară. De aici s-a format un lung convoi de pietoni şi banderii de călăreţi, însoţind pe ilustrul oaspete în continue aclamaţii până la hotelul „Crucea Albă”, unde era hotărâtă o recepţie solemnă.

În vreme ce înăuntru se desfăşura recepţia, mulţimea postată sub drapele în faţa hotelului intona cântece naţionale.

Către ora 11, pe la sfârşitul solemnităţii, îşi face apariţia un grup de unguri, aducând un enorm drapel unguresc. Aceştia încep să manifesteze zgomotos şi ca să înăbuşe cântările româneşti, izbucnesc în cântece de ale lor. Mai apoi prind a răcni ameninţări la adresa românilor, trăgând focuri de revolver în aer.

S-au produs îmbrânciri şi un zgomot infernal. Generalul descinde din hotel, ca şi când nu s-ar fi întâmplat nimic. Urcă în automobilul care cu greu îşi face drum prin tumult, îndreptându-se spre gară, fără să mai poată fi însoţit de manifestanţi, după cum fusese proiectat.

Imediat după aceasta răsar de după colţuri de străzi şi de prin curţi soldaţi unguri din „Garda morţii” şi încep să împuşte.

Mulţimea speriată se împrăştie care cum poate. Ţăranii români, mai ales, o iau spre gară. Garda românească comitatenză, care îşi avea sediul în şcoala medie de pe piaţa spitalului judeţean, se alarmează. Îl vedem pe locot. dr. Simeon Zaslo cu un pluton de gardişti în colţul hotelului „Central”, dar în învălmăşeală nu putea face nimic.

În câteva momente surtucarii au dispărut, pe sub porţi, prin case, rămânând pe stradă numai ţărani români, alergând spre ieşirile din oraş.

Atunci s-a pornit goana după şubele albe ale ţăranilor. Împuşcau după dânşii ca după iepuri. Priveam această scenă scabroasă împreună cu dr. Teodor Pap din locuinţa sa de la hotelul „Central”. Din palatul Prefecturii de la Primărie, de pe ferestrele caselor, din pivniţe, un duşman invizibil ochea după ţărani.

Curăţit astfel oraşul de şube, ungurii s-au năpustit asupra localului Gărzii române. După un foc de arme şi mitraliere, concentrat asupra clădirii, au năvălit înăuntru. Au dezarmat gardiştii aflători acolo şi au distrus toate scrisorile din birouri. S-au îndrepta apoi urlând asupra locuinţei lui dr. Ştefan Cicio-Pop, împuşcând prin ferestre. Noroc că familia nu era acasă! Au pătruns în Seminarul Teologic, sfărâmând tot ce le-a căzut în mână. Pe străzi multă vreme ungurii înfuriaţi, au urlat invective la adresa românilor, ameninţându-i că-i vor stârpi de pe faţa pământului.

Victimele acelei zile nu s-au putut cunoaşte imediat. Se vorbea de 20 de morţi şi peste 40 de răniţi. Au fost culeşi morţi patru ţărani români: Leonte Ciorău din com. Sâmbăteni, Laie Barna din Covăsânţ (tată a 8 copii), Teodor Gligor din Şega şi Dimitrie Raica din Mândruloc. Se presupune că au fost aruncate cadavre şi în Mureş. În 3 ianuarie s-a pescuit din Mureş în hotarul com. Semlac un cadavru, având o rană de împuşcătură la umărul stâng.

Răniţii au fost transportaţi de consătenii lor acasă. Aşa, din com. Mândruloc au fost duşi acasă doi răniţi: Petru Cociuban, străpuns de baionetă în braţ şi Ioan Ţiţeiu, rănit în spate de un glonţ.

N-a fost omorât ori rănit nici un ungur. Ungurii au tras în aer câtă vreme manifestanţii erau învălmăşiţi. Ceea ce denotă perfect de bine că pogromul a fost pregătit cu premeditare şi executat la comandă.

Din întâmplările zilei acesteia s-au putut convinge şi alţii că nu poate fi vorba de o înţelegere paşnică cu duşmanul secular.

31 dec.

Cazarmă şi spital

Întrucât de la înfiinţarea Gărzilor s-a pus chestiunea cazărmilor şi a spitalelor, trimiţându-ni-se şi instrucţiuni în sensul acesta, socotim că acum s-ar putea realiza acest deziderat.

Desprindem din raportul nostru, al XV-lea:

”Cerem 65 paturi, cearşafuri, saltele şi pături. Deoarece gardiştii Legiunii sunt în cea mai mare parte recrutaţi de la sate şi după desfiinţarea Gărzilor vor trebui să înlocuiască Jandarmeria, iar noi găsindu-ne tot în local improvizat, e timpul să ne găsim o locuinţă proprie acestui serviciu. Clădiri corespunzătoare ar fi, le lipseşte însă aranjamentul, care încă se poate procura aici. Deoarece în cel mai scurt timp dorim să scoatem feciorii din hotel, ne trebuiesc 45 paturi pentru cazarmă. Imediat ce le vom primi aşezăm Legiunea într-un edificiu al şcolii de stat.

Dispunem de un medic al Gărzii, care este totodată şi medicul cercului. Fiind până acum serviciul sanitar de tot slab organizat, este atât în interesul Legiunii, cât şi al populaţiei ca să înfinţăm un mic spital în Hălmagiu. Edificiul corespunzător este, bani încă avem şi vom mai aduna; tot ce cerem sunt paturile şi celelalte lucruri pentru aşternut”.

II.

Spre desfiinţarea Gărzilor. Trupele maghiare îndrumate să ia contact cu armata română izolată de Arad. Legiunea din Hălmagiu se orientează spre răsărit

În haosul primelor zile ale revoluţiei, guvernul maghiar constrâns de împrejurări, consimte la înfiinţarea Gărzilor româneşti, pe care se şi obligă a le susţine, promiţând o soldă de 30 cor. la zi unui gardist, punând doar condiţia ca numărul acestora să nu depăşească peste 5% al populaţiei.

Cu toate că efectivul Gărzilor româneşti n-a atins nici jumătate procentul admis, guvernul maghiar n-a voit să lichideze decât cu foarte mare întârziere şi pe scurtă durată soldele gardiştilor români. Astfel, pe la mijlocul lui ianuarie „Oficiul economic" al G.N.R. comitatenze din Arad datora în solde suma de 1300000 cor., ceea ce aducea cu sine defecţiunea şi demoralizarea Gărzilor.

În tratativele pornite pe la 20 ianuarie între C.N.R. Judeţean şi delegatul guvernului maghiar, acesta declară că recunoaşte autonomia Gărzilor române şi promite a le asigura subvenţionarea prin Comandamentul Gărzilor Civile Ardelene din Oradea. Dar, pe când după atâtea tărăgănări, problema soldelor părea soluţionată în mod favorabil, C.N.R. se trezeşte cu o notă ultimativă a numitului Comandament maghiar din Oradea în care acesta pretinde subordonarea imediată şi necondiţionată a G.N.R., ameninţând că la caz contrar, nu numai că nu vor fi plătite, ci vor fi pur şi simplu dezarmate şi desfiinţate.

Situaţia românilor din Arad începe să devină insuportabilă, cu toate că oraşul se afla sub ocupaţie franceză. Din prima zi a sosirii francezilor, elita iudeo – maghiară arădeană a copleşit cu favoruri pe ofiţerii trupelor de ocupaţie. Curtaţi de cele mai frumoase femei, găzduiţi în locuinţe somptuoase, beneficiind de tot ce-i cere inima unui soldat, aceştia se complac într-o expectativă dureroasă pentru românii între care abia se găseau unul – doi să se poată înţelege cu ei.

Au urmat alte discuţii şi apeluri la sprijinul comandamentului trupelor franceze, până când situaţia a putut fi clarificată în sensul că G.N.R. rămân subordonate resortului armatei şi a siguranţei publice a Consiliului Dirigent din Sibiu. Gărzile româneşti tot n-au putut fi achitate (plătite, n. red.) decât în măsură foarte redusă şi numai pe alocuri. În vremea aceasta ungurii

îşi recrutează mercenari plătind sume fantastice, nădăjduind că, rămânând fără solde, gardiştii români demoralizaţi vor putea fi câştigaţi pentru trupele lor. Guvernul maghiar a pus în acest scop bani noi în circulaţie, emiţând cu nemiluita serii de bancnote tipărite numai pe o faţă, pe care naivii le primeau cu lăcomie.

Concomitent cu luptele duse pentru obţinerea soldelor, Consiliul Dirigent se preocupă de ideea creării unui Corp de jandarmerie, care trebuia să înlocuiască Gărzile. Pentru organizarea jandarmeriei în judeţul Arad a fost delegat căpitanul Barbu, care şi-a început activitatea în Ineu.

Astfel, încă din data de 30 dec. 1918, Ştefan Cicio-Pop, șeful resortului armatei și al siguranței publice, lansează un Apel pentru recrutarea Jamdermeriei, amintind că cel mai târziu la 1 febr. 1919, Gărzile vor fi dizolvate. Același organ cu data de 17 ianuarie anunță că ,,pe luna februarie nu-i permis să se mai plătească gărzilor și legiunilor nicio competință". Cât privește lichidarea restanțelor zice: ,,Consiliilor naționale ale comitatelor sunt recercate să se îngrijească pentru acoperirea cheltuielilor gărzilor și legiunilor pe luna ianuarie în sfera proprie de activitate, invitând la contribuții populația în interesul căreia s-au înființat gărzile naționale, apoi a acoperit și eventualele plăți restante pe lunile anterioare"[27].

Aceste dispozițiuni referitoare la plata gardiștilor, deși târziu, servesc deplină satisfacție procedurii mult criticate a comandamentului de la Hălmagiu, care într-un moment de inspirație, profitând de momentul psihologic favorabil, în groaza primelor zile de revoluție, a impus o colectă în favoarea Gărzii, care i-a asigurat organizarea pe baze largi și funcționarea nestânjenită de condiții externe. Numai datorită acestei ,,lovituri" originale dată la timpul potrivit, unica dintre gărzile din județul Arad – Legiunea din Hălmagiu – a putut să se dedice în timpul interimatului, muncii ce i se cerea, înregistrăm mai departe că, afară de Gărzi, Consiliul Dirigent mai recunoștea și existența ,,Legiunilor", în care categorie intra și Legiunea de la Hălmagiu, numărând împreună cu efectivul Gărzilor rurale patronate, aproape 250 oameni.

Legiunea noastră a prevăzut serviciul polițienesc, agendele administrative, judiciare, sanitare ale regiunii, neuitând a se pregăti din vreme și pentru o intervenție cu armele, lucru pe care îl desăvârșește mai târziu în stil mare Consiliul Dirigent, prin înființarea Corpului de voluntari Horia. Datorită acestui fapt, în Legiunea din Hălmagiu nu s-au produs defecțiuni și

---

[27] Circulară publicată în ,,Românul", Nr. 10 din 24 ianuarie, 1919

cu toată sărăcia acestui ținut, aici nici măcar nu s-a pomenit tentația de fraternizare cu ideile subversive. Munții Zărandului n-au dat niciun trădător al cauzei naționale.

Către sfârșitul lunii ianuarie, guvernul maghiar dă ordin trupelor sale să ocupe linia demarcațională, luând contact cu armata română, care pe valea Crișului Alb ajunsese până la Brad. Prin aceasta, Hălmagiul devine un important obiectiv strategic, căci Est de comună, în strâmtoarea de la Ciuciu se împreună două artere de comunicație care leagă Munții Apuseni cu Câmpia Tisei: șoseaua și calea ferată ce pornesc de la Arad cu șoseaua ce vine de la Oradea, Beiuș, Vașcău, peste pasul de la Dealul Mare.

În urma acestei situații, deși Garda comitatenză din Arad se reorganizează sub comanda căpitanului Moise Rișcuția, Legiunea din Hălmagiu se orientează spre Răsărit în sfera de atracție a armatei române.

Mai apoi, când ungurii ocupă linia ferată, suntem complet izolați de Arad și legiunea noastră trece direct sub „Comanda supremă a trupelor române dinspre Valea Crișului Alb”, cu cartierul în Brad de unde primim ordine.

5 ian. 1919

Sărbătorirea căpitanului dr. Ioan Robu

Prizonierii români din Rusia, aceia care au format Legiunile de voluntari, sunt lăsaţi în concediu, să-şi revadă căminurile.

Dr. Ioan Robu este fiul Hălmagiului. Ajuns prinzonier în Rusia ca şi ofiţer austriac, încă din toamna anului 1915, a fost printre cei dintâi care au organizat Legiunile române din Rusia, într-un timp când militarismul prusac fulgera mai turbat peste Europa.

Voluntarii ardeleni îşi făcuseră socoteala: biruinţă ori moarte. Altă alternativă nu exista, căci fără biruinţă, acasă îi aşteaptă spânzurătorile. Anunţată că va sosi pe azi, comanda secţională a Gărzilor i-a aranjat o primire sărbătorească.

Deşi seara târziu, întreaga populaţie a comunei s-a adunat pe piaţă, o parte din public l-a aşteptat în gară, unde a fost binecuvântat de dr. Teodor Pap. Apoi lungul convoi de trăsuri, încadrat de călăreţi cu torţe, se pune în mişcare. Călăreţii din Hălmagiu sunt conduşi de locot. Romulus Mager, iar cei din Hălmăgel de elevul plutonier Mihaiu Nicula.

În piaţă îl aşteaptă plutonul de onoare şi comandantul îi salută în numele populaţiei, omagiindu-i preţioasa contribuţie depusă în serviciul aspiraţiilor noastre naţionale. Corul

intonează „Deşteaptă-te Române", şi între ovaţiile nesfârşite ale mulţimii, sărbătoritul este condus cu alai până acasă.

28 ian.

Înaintarea trupelor maghiare care ocupă Şiria. O misivă pentru Brad

La această dată armata română se găseşte pe linia demarcaţională, în Valea Crişului Alb, la Brad, având o companie avansată la Baia de Criş iar pe Valea Mureşului, la Zam.

Se vorbeşte de o nouă linie demarcatională şi că trupele române voind să ocupe noile poziţii, ar fi fost respinse la Ciucea, în drum spre Oradea. Observăm mişcare şi pe frontul nostru. Guvernul maghiar, după ce expediase la Arad mari cantităti de muniţie şi trenuri blindate, cu ziua de azi îşi porneşte trupele spre linia demarcaţională.

De înaintarea ungurilor a prins de veste şi comandantul companiei de Jandarmi din Ineu, căpitanul Barbu, care a trimis pe locot. Boulescu cu zece jandarmi la Şiria, ca să ocupe gara şi să fie sub pază linia ferată înspre Arad pentru a feri garnizoana Ineului de surprindere.

Presupunând rezistenţă din partea Gărzilor, comandantul trupelor maghiare a explicat Consiliul N. R. judeţean din Arad că dânşii nu vor intra în comune, ci se vor mărgini în a ocupa numai linia ferată spre Brad, până la Ineu, iar pe Mureş, până la Săvârşin. În urma acestui aviz a fost trimis la Şiria Moise Rişcuţia, comandantul Gărzilor județene, care luând contact cu locot. Boulescu, îi sfătuieşte să părăsească Şiria, ba recomandă şi evacuarea Jandarmeriei din Ineu. Astfel, trupele maghiare ocupă fără nici o rezistență gara Şiriei în seara de 28 ianuarie. Tot atunci, seara, un curier al C. N. R. din Arad ne aduce o misivă secretă pentru comandantul trupelor române din Brad, la care adăugând informațiile noastre, o expediem la destinație.

29 ian.

Circulația trenului suspendată pe sectorul final Gurahonţ-Brad. Ungurii îşi continuă înaintarea până la Ineu. Măsuri de apărare. Dojană din partea C. N. R. din Arad, cu care rupem legăturile

Probabil, în urma misivei de ieri, comandantul trupelor române din Brad a oprit trenul de marfă ce trebuia să plece dimineaţă din Brad, pentru a avea la dispoziţie o locomotivă, căci Bradul fiind cap de linie, altă locomotivă nu s-ar fi putut procura. Ne-a odonat apoi să ţinem sub pază linia ferată şi s-o distrugem pe la tunelul din Ciuciu, or chiar şi tunelul, în cazul când trenul ar transporta trupe maghiare spre Brad. Apoi, să stăm în permanentă legătură cu Bradul, raportându-le informaţii asupra inamicului.

O atare convorbire telefonică trebuie să fi ajuns la urechile comandantului maghiar, care bănuim că a intervenit la C. N R. din Arad, căci după amiază suntem chemaţi la telefon de Dr. Iustin Marşieu. Acesta ne face atenți, că nu trebuie să opunem rezistenţă înaintării trupelor maghiare condamnând aspru orice imixtiune din partea Gărzii.

Ne găsim între două porunci opuse: C.N.R. ne ordonă strictă pasivitate, iar armata română contrariul. Bănuim că C. N. R numai forţat de ameninţări se menţine în această atitudine.

Raţionăm mai departe. Armata română disciplinată nu depăşeşte linia demarcaţională, deci ea poate fi atacată de mercenarii nedisciplinaţi chiar şi fără avizul guvernului din Budapesta, aşa cum făcuse la podul de la Brănișca, pe valea Mureşului.

La Brad armata română era puțină şi izolată de Deva la o distanţă de vreo 40 Km, având la dispoziţie numai o şosea de munte, impracticabilă, până când ungurii dispun de calea ferată cu trenuri blindate.

Cât priveşte angajamentul ungurilor de a ocupa numai linia ferată şi de a nu intra în comune, avem dovezi contrarii. După ce s-au instalat în gara Şiria, ungurii împuşcă asupra comunei: au fost răniţi doi ţărani, dintre care Teodor Baba a murit în spitalul din Arad. Pe Mureş, s-au năpustit asupra satelor Săvârşin şi Vărădia şi au maltratat pe comandanţii Gărzilor, desfiinţându-le. Tot aşa a păţit vestita Gardă din Radna de sub comanda căpitanului dr. Eugen Beleș.

Dacă ungurii vor ocupa gara Hălmagiului, cine ne va putea garanta, că nu vor intra în comună? Deci, tot va trebui să ne refugiem. Pentru asta mai avem însă vreme, după ce ne vom face datoria, aşa cum vom putea.

Drept răspuns la sechestrarea trenului în Brad, direcţiune căilor ferate n-a mai lăsat să înainteze personalul de seară, nici până la Hălmagiu, oprindu-l în Gurahonţ. Se temeau,

pesemne, să nu îl sechestreze Garda. Cum în tren se aflau vreo 200 călători pentru ştatiunile (stațiile n. red.) următoare, aceştia pretindeau să fie duşi la destinatie.Văzându-se ameninţat, şeful gării ne întreabă prin telefon, că vom lăsa să se înapoieze trenul, dacă îl va dirija mai departe. Dându-i-se asigurările dorite, cursa a fost continuată şi, pe la două după miezul nopţii, trenul a ajuns la Hălmagiu, de unde imediat s-a retras de-a-ndărătele spre Arad. Cu acest ultim tren s-a refugiat la Hălmagiu şi maiorul Traian Muţiu din Legiunea voluntarilor Ardeleni, originar de aici.

30 ian.

Ungurii înaintează şi dinspre Oradea. Locot. Petru Popoviciu se refugiază cu Garda din Vaşcău (Bihor) pe teritoriul Secţiei noastre

Suntem informaţi că trupele secuieşti pornite din Oradea au ocupat ieri Beiuşul, iar azi Vaşcăul. Locot. Petru Popoviciu cu 67 gardişti din Vaşcău, trecând Dealul Mare, s-a refugiat în Lazuri, de unde ne trimite următoarea adresă:

"Garda N. R. din Oradea Mare şi Bihor Secţia Vaşcău

Către Comanda Secţiei Hălmagiu:

În 28 ianuarie am primit de la C. N. R. din Oradea Mare, avizul că în cursul zilei de 29 ianuarie a. că va sosi o trupă maghiară de 300 oameni împotriva Beiuşului şi a Vaşcăului.

Beiuşul a cerut ajutor de la Secţia Vaşcău. Cu jumătate din Gardă, în 29 l. c. dimineaţa am mers la Beiuş. Trupa maghiară a sosit pe la 4 ore p. m, Beiuşul a depus armele, iar eu cu trupa mea, din care 10 oameni au fost dezarmaţi, am fost silit să mă retrag, mai ales că Beiuşul - după ce din partea prezidentului C.N.R., pot zice cu drept cuvânt că am fost trădaţi – a fost înconjurat.

La 5 ore 30 minute p. m. am părăsit şi eu Beiuşul după ce mi-a succes să mă informez de ţinta trupei maghiare. După cum spun ei înşişi, după ce vor isprăvi cu Beiuşul şi Vaşcăul, vor înainta împotriva Hălmagiului.

Deoarece pericolul e comun, rog comanda secţiei că dacă gardiştii nu, dar cel puţin arme şi muniţie să ne pună la dispoziţie, câte numai poate.

Jumătate din Garda Secţiei Vaşcău, ce a fost deplasată în apropierea Secţiei Beiuş, e retrasă în altă direcţie, cealaltă jumătate de prezent e în Lazuri şi susţine legătură cu Vaşcăul peste Crişţior.

Azi, la orele 3 p. m. au sosit primele trupe maghiare în Vașcău.

La Beiuş au sosit din cei 300 soldaţi maghiari, 240, iar azi, afirmative, ar mai fi sosit 150 soldați.

Lazuri, la 30 Ianuarie, 1919.

Locot. Petru Popoviciu, m. p.

Comandantul Secţiei Vaşcău".

Căpitanul Moise Rişcuţia, comand. Gărzilor din jud. Arad şi jur, încearcă să organizeze câte una sau două companii în fiecare Secţie

În discuţiile ce urmau zilnic la Arad, comandantul Gărzilor române se ţinea a vorbi, la egal, cu comandantul trupelor maghiare, spre marea consternare a acestuia, care îi amintea mereu: ,,Voi nu aveţi forţă, vă desfiinţez, când vreau! ".

- Noi nu avem forţă în oraşul Arad, e adevărat; însă judeţul este românesc, voi alarma satele şi dăm foc oraşului, unde noi nu avem nimic de pierdut", - replica căpitanul Rişcuţia.
- Linişteşte-te, linişteşte-te, intervenea ataşatul francez, într-o interesantă românească, la baza tratatului de armistiţiu, maghiarii dispun în acest teritoriu, iar voi sunteţi „franc-tireur" şi au dreptul să vă spânzure, - aci, franțuzul, necunoscând termenul românesc, ridica mâna la beregată, făcând semnul convenţional.

Nu ne sfătuia bine franţuzul. Linia demarcaţională adică viitoarea graniţă, nefiind încă definitiv stabilită, ungurii mai nădăjduiau în hotărârea unui plebiscit, pentru a-şi întinde frontiera de Est peste oraşele Oradea, Arad. În vederea acestui scop, prin corupţie şi brutalitate, dânşii înrolează români în armata republicană, iar acum o insurecţie românească ar fi însemnat dezastru. Aceasta o înţelegeau ungurii şi nu o înțelegeau unii pretinşi politicieni români, care ironizau acţiunea de rezistență a Gărzilor, enunţând sentenţios că, şi fără zvârcolirile acestea, România Mare tot se va face.

Pentru a avea la dispoziţie un sprijin real, căpitanul Rişcuţia, prin Ordinul de zi Nr. 17 obligă pe fiecare comandant de Secţie din comitatul Arad şi jur să organizeze imediat câte una sau două companii „după toate regulele milităreşti", iar la 10 febr. 1919 toţi comandanţii

secţionali să se prezinte în persoană la comanda comitatensă în Arad, aducând cu sine, pentru evidenţă listele ofiţerilor şi ale gardiştilor.

Ordinul nu s-a putut executa, căci nu mai era timp, iar căpit. Rişcuţia a fost mai apoi arestat şi escortat la Seghedin la Curtea Marţială, scăpând de la ceea ce-i profeţise ofițerul francez, numai mulţumită unei grabnice şi energice intervenţii diplomatice.

31 ian.

Căpitanul Barbu retrăgându-se cu jandarmeria spre Hălmagiu, Iansează un manifest pentru ridicarea satelor

După ocuparea Ineului de către unguri, căpitanul Barbu a fost silit să-şi concedieze recruţii şi împreună cu ofiţerii şi 12 jandarmi instructori grade inferioare, să se retragă spre Hălmagiu.

Mica trupă era urmată de intelectualii satelor. Din Ineu se refugiau înv. Pavel Dirlea şi preotul Feier.

În Chisindia s-au oprit, hotărîţi să ridice populaţia cu care să se împotrivească ungurilor. În acest scop au şapirografiat un Apel, împărțindu-l pe sate şi fixând data întrunirii pe ziua de 1 febr., în Bârsa. Redactat, probabil, de un subofiţer el suna aşa :

APEL

Sosesc veşti alarmante despre nelegiuirile comise de către asupritorii poporului nostru, care voiesc a ne ocupa linia ferată, voiesc a ne dezarma gărzile susţinătoare de ordine prin sătuleţele româneşti, voind a ne lua şi cea din urmă bucătură de pâine din gură, rămasă de pe urma recvirărilor (rechizițiilor, n. red.).Timpul este aici, fraţilor, ca firecște care (fiecare, n. red.) gardist şi fiu de român să arătăm că suntem vrednici de dreptul nostru de a fi stăpâni pe moşiile noastre şi că ţinem cu sfinţenie la jurământul şi hotărârea de la Alba Iulia, că numai ca români liberi vrem a trăi. Mai bine să murim decât să ajungem iarăşi slugi pe moşia noastră. Rugăm şi îndemnăm deci pe comandanţii de gărzi să apeleze la toţi locuitorii de prin comune, ca să ne pună la dispoziţie toate armele şi muniţia, formând până mâne la 1 februarie, la orele 2 după amiază câte un Pluton (Zug) de 30-50 oameni, sau mai mulţi, cu comandanţii şi ofiţerii lor în frunte. Toţi aceştia vor forma Corpul Voluntarilor din Crişana pentru apărarea drepturilor noastre sfinte. Fiecare să aducă cu sine mâncare pe 3 zile.

Din încredinţarea căpitanului român, Barbu.

Manifestul s-a trimis şi Legiunii din Hălmagiu cu indicaţia pe contrapagină:

,,Binevoiţi în decurs de 24 ore a aduna toate comunele respectiv a lucra conform acestul Apel, concentrându-se toţi oamenii la Hălmagiu, de unde îi vom prelua şi înainta spre Boroşineu. Căpitan Barbu, m. p."

Exodul ofiţerilor şi intelectualilor spre Hălmagiu. Consiliu la comand. Legiunii

Ungurii au ajuns până la Sebiş, astfel nici plănuita concentrare de la Bârsa nu s-a putut face şi căpitanul Barbu se retrage mai departe cu trăsurile. Din judeţul Aradului, cât şi din Bihor, sosesc înr-una refugiați. De la Vaşcău a sosit locot. P. Popoviciu cu încă trei ofiţeri, apoi protopopul Deseanu cu familia. Se refugiază îndeosebi ofiţerii din Corpul Voluntarilor din Rusia, care se găseau concediați pe la vetrele lor.

În conziderare (ideea, n. red.) că ungurii înaintează din două direcţii către Hălmagiu şi se găsesc cam la aceeaşi depărtare, de vreo 45 km., la Sebiş şi Vaşcău, distanţă pe care cei de la Sebiş, dispunând de linia ferată, o pot parcurge cu trenul blindat în câteva ore, socotim necesar ţinerea unui consiliu. Jurisconsultul Secţiei plecase la Sibiu. Ofițerii Legiunii sunt asistați de către oaspeţi. Au luat parte la acel consiliu, afară de ofiţerii Legiunii, maiorul Traian Muţiu, căpitanul Ioan Robu, locotenenţii Petru Popoviciu, Sălăgean şi stegarul Crişan.

S-a hotărât ca Legiunea să asigure Hălmagiul de surprindere şi cât timp va fi posibil, să opună rezistenţă. Se puteau pune în bătaie 120 puşti şi una mitralieră, însă muniţia era puţină. În sinea noastră blestemam pe cei ce ne-au împiedecat o pregătire mai temeinică.

S-a executat apărarea dinspre Arad, la tunelul de la Ciuciu (9 km.) apoi dinspre Vaşcău, Dealul Mare (22 km.) pe şosea.

La Ciuciu a fost trimis un ofiţer cu 8 feciori ca împreună cu Garda de acolo să țină sub obsevare linia ferată şi prin firul telefonic instalat, de cu vreme să ne anunţe orice mişcare suspectă.

La Dealul Mare se aflau cei 67 gardişti ai locot. Popoviciu. Le mai trimitem 8 gardişti din Hălmagiu, între care 4 călăreţi.

Soseşte armată română?

Către miezul nopții, mare bucurie. În hotarul comunei Ociu au fost văzuţi soldaţi români şi Garda de acolo a pus pe fugă un om să ne vestească cu un moment mai devreme marele eveniment. A fost alarmată popota să pregătească de ospăţ, iar o patrulă le-a fost trimisă înainte, să-i primească şi să-i conducă în comună.

Nu i-a întâlnit. Fusese probabil vreo patrulă de la Baia de Criş, trimisă în recunoaştere.

1 febr.

Sectorul nostru de linie ferată fără locomotivă. O nouă adresă a Gărzii din Vaşcău

Capul liniei ferate din Brad se află în stăpânirea armatei române. Bine a făcut comandantul român, când, pentru a avea la dispoziţie o locomotivă, a sechestrat trenul.

Azi dimineaţă ne avizează şeful gării din Hălmagiu, că după ce trenul a fost eliberat, direcțiunea cailor ferate şi-a luat angajamentul să deschidă circulaţia pe întreaga linie. Mai târziu, pe la 11 ore el ne comunică că de azi înainte trenul circulă numai pâna la Sebiş. Rău a făcut comandantul trupelor române când s-a încrezut în sinceritatea ungurească. În cursul ofensivei de mai târziu, vagoanele au fost împinse de oameni. Aflăm din Brad că au sosit trupe pentru ocuparea liniei demarcaţionale.

Comandantul Secţiei Vaşcău, reîntors la Criştior transmite următoarea informaţie:

,,Garda N. R. din Oradea Mare şi Bihor. Secţia Vaşcău Către Comanda Secţiei a G. N. R. în Hălmagiu.

Trupele maghiare se află şi acum în Beiuş. Până în momentul acesta nu am ştire despre sosirea lor la Vaşcău. Patrulele noastre circulă şi acum înaintea Vaşcăului. Afirmative, ar fi în Beiuş numai 150, au cerut ajutor de la Oradea şi au înarmat comunele ungureşti din cercul Beiuşului.

Patrula trimisă de secţia Hălmagiu sub conducerea plutonierului Zlăgnean, a sosit azi dimineaţă la orele 10 în Criştior, iar la 2 şi 30 minute p. m. a plecat spre Vaşcău.

Pe azi după amiază, ori cel mult mâine dimineaţă, se aşteaptă sosirea trupelor maghiare la Vaşcău.

Din partea Beiuşului am fost provocaţi, ori mai mult rugaţi să depunem armele. Am răspuns că ba.

Crişţior, la 1 februarie 1919, ora 2 şi 45 minute p.m.

Locot. Petre Popoviclu,

comandant, m. p".

2 febr.

Răspunsul Moţilor din Vidra (jud.)Turda

Ţinutul Hălmagiului formează un cot în munţii de la extremitatea de Est a judeţului Arad, hotarându-se cu jud. Hunedoara, Turda şi Bihor. Aveam legături cu Hunedoara şi Bihor, mai trebuia să ni le creăm şi cu Turda, de care ne desparte coloana înaltă a Bihării. Deşi în timpul iernii trecerea este anevoioasă, pentru a cunoaşte starea de spirit a moţilor, am trimis cu un curier peste muntele Găina, la Vidra lui Avram Iancu, o scrisoare adresată Gărzii de acolo.

Azi primim răspunsul:

Vidra de Sus, la 2 februarie 1919.

Onor. Garda Națională din Hălmagiu.

După primirea epistolei D-voastră din 31 ianuarie 1919 şi după ce nu a fost altă armată aici, numai garda naţională de aici, eu am fost silit să fac paşii de lipsă, şi să fac să fie expediat raportul D-voastră mai departe.

În zilele trecute am auzit despre veştile spuse, însă nu credeam, acuma după ce se vede clar ce se întâmplă, îmi ţin de datorinţă de a raporta momentan toate mai departe cele ce mi-aţi comunicat. Eu cred că nu este mult, eventual mâine poimâine, vor sosi trupe române la noi, care vor cerceta şi în părțile D-voastre ştirile. Până la alte dispoziţii, vă salut cu aceea, că Dumnezeu să vă ajute.

Garda Natională Română".

III

Participipăm la înfiinţarea Corpului VoluntarilorHoria şi intrăm în sfera de acţiune a acestuia

După ce Gărzile româneşti au fost dezarmate, avutul şi viaţa românilor din dosul liniei demarcaţionale ajunge la discreția bandelor de mercenari unguri. Jafurile şi omorurile cele mai sălbatice se ţin lanţ. Consiliul Dirigent face cunoscute străinătăţii aceste atrocităţi, însă Ardealul este atât de departe, iar agendele conferinţei de pace atât de multiple (pline, n. red.), încât o intervenţie grabnică externă este exclusă.

Astfel, Consiliul Dirigent autorizează pe dr. Ioan Suciu, şeful resortului de organizare, să pornească o acţiune de rezistenţă, apelându-se la populaţia Munţilor Apuseni.

3 febr.

La Sibiu, după ajutor

Armata română din Brad nu poate trece linia demarcaţională fără avizul Aliaților, oricât ar dori.

Ne umple de nădejde vestea organizării Corpului de Voluntari şi ezitarea Ungurilor de la Arad de a ataca Hălmagiul, precum şi ştirea că, dinspre Oradea, ungurii n-au înaintat până la Vaşcău. Ne întăreşte această speranţă vestea demoralizării trupelor duşmane. Abia sosite la Sebiş, unităţile ungureşti s-au certat între ele, astfel că a fost nevoie să fie înlocuite cu alte trupe. Cel mai cuminte lucru ar fi să luăm contact direct cu acţiunea pornită din Sibiu.

După ce o parte dintre ofițerii refugiaţi au plecat încă aseară la Brad, azi am pornit împreună cu maiorul Traian Muțiu spre Sibiu.

Ajuns la Sibiu, m-am prezentat întâi la Vasile Goldiş, ministrul cultelor şi al instrucțiunii publice. După ce îi expun situația de la Hălmagiu, scopul venirii mele, acesta mă trimite la dr. Ioan Suciu, comunicându-mi că pentru dezrobirea Crişanei, Consiliul Dirigent a hotărât să întreprindă o acțiune în stil mare, dr.Suciu fiind încredinţat cu organizarea.

Încă în această zi, dr. Suciu având să plece la Brad, îl însoțesc în calitate de secretar. Pe drum îmi comunică, că avem bani, arme, ba şi câteva vagoane de făină şi clisă.

9 febr.

Comanda Gărzilor, în Brad

În drum spre Brad, în gara Alba Iulia, dr. Suciu are o întrevedere cu căpitanul Florian Medrea. În Deva ne oprim două zile (7 - 8), ministrul dr. I. Suciu având a comunica, printr-un fir telefonic (secret) al trupelor franceze, cu cineva din Arad.

La 9 februarie am ajuns în Brad. Secretarul ministrului va fi înv. refugiat Pavel Dârlea, din Ineu.

Cartierul general se instalează într-un pavilion al Societății miniere Ruda 12 Apostoli.

Întâi ni se comunică o noua arondare a Diviziilor prin următorul act :

„Consiliul Dirigent Român, Ordin rezervat Nr. 1.

Brad, la 9 februarie, 1919.

În urma stărilor provocate prin invazia bandelor secuiești în comitatul Aradului şi împiedecarea a orice comunicare între comanda gărzilor române din comitatul Aradului şi între singuraticele gărzi de pe valea Crişului Alb.

Subsemnatul membru esmis al Consilulul Dirigent din Sibiu dispun următoarele :

1) Toate gărzile române din comitatul Aradului, care sunt spre răsărit de la Linia Radna-Păuliş, Ghioroc, Covăsânţ, Șiria, Pâncota, Galşa, Mâsca, Seleuş, Gurba, Cermei, Berechiu se supun comandamentului suprem şi domnului căpitan Florian Medrea, de prezent cu reşedinţa în Brad.

2) Fiecare comandant de gardă comunală, care cade la răsărit de linia indicată sub 1), are a comunica acest lucru cu comandantul din satele vecine, și acestea iarăşi cu gărzile vecine.

3) Gărzile din însăşi linia comunelor înşirate sub 1) încă aparţin de azi încolo comandamentului din Brad.

Dr. Ioan Suciu m.p.,

Şeful Resortului Organizării”.

Când apărea acest ordin, Ungurii se apropiau de Gurahonţ, iar Garda de aici desfiinţându-se, publicarea lui nu mai era utilă decât la Hălmagiu, în acest sector.

Întâiul act pentru înfiinţarea Corpului Voluntarilor Horia

Întâiul act pentru recrutarea voluntarilor îl iscăleşte căpitanul Barbu la 9 febr., căci căpitanul Medrea soseşte la Brad numai seara, târziu.S-a plănuit ridicarea populaţiei începând de la Gurahonţ, la Hălmagiu, Baia de Criş, Brad şi în regiunea Câmpeni - Abrud.

Fiind de faţă - subsemnatul, am primit două lăzi cu muniţie, o ladă cu ecrazită, trei scrisori şi pentru fiecare câte zece mii coroane. În drum spre Hălmagiu, întâia scrisoare şi zece mii coroane le-am predat în Baia de Criş comandantului Secţiei, căplitanului dr. Nerva Oncu. A doua am reținut-o pentru Secţia Hălmagiu, iar a treia o trimitem prin curier locot. Octavian Seracu la Gurahonţ.

Misiva pentru Hălmagiu suna astfel:

"Comanda Supremă a Trupelor de pe Valea Crişulul Alb, Rezervat Nr. 2

Dlui Sublocot. Mager în Hălmagiu

Pentru eliberarea comitatului Arad pregătim o acțiune în stil mare. Plenipotenţiarul Cons. Dirigent e șeful resortului organizării, dl. dr. Ioan Suciu. Comandantul trupelor şi a gărzilor din Valea Crişului nu mai e căpitanul Rişcuţia din Arad, ci căpitanul Florian Medrea cu sediul deocamdată în Brad.

Pe D-ta te încredinţez cu organizarea unei unități militare, care să fie cât se poate de mare şi bine disciplinată, formată din oameni voluntari, care nu aparţin *contingentelor mobilizate*.

Organizarea o începi imediat, stând în legătură telefonică permanentă cu trupele voluntare din Brad şi comandantul companiei din Gurahonţ (care ar fi trebuit să se formeze în baza acestui ordin, nota aut.).

De armatură (armament n. red.) pentru unitatea D-tale se va îngriji comanda supremă a trupelor.

Fiecare voluntar are să-şi aducă cu sine alimente pe trei zile, pâine, slănină, îmbrăcăminte are să-şi ia cu sine fiecare voluntar, cum e prescris în ordin moblilizare.

Pentru acoperirea speselor necesare, vei primi un avans de 10000, adică zece mii coroane, contra dării de seamă despre toate spesele (cheltuielile, n. red.).

Unitatea D-tale are să fie gata de marş în 15 l. c., la orele 8 a. m.

Totodată eşti încredinţat cu asigurarea terenului din partea Vaşcăului prin trimiterea unei unităţi corespunzătoare la Dealul Mare sub comanda unui ofiţer, ales pentru acest scop. Numele acestui ofiţer mi se va comunica.

Brad, 9 februarie, 1919

Căpitan Vasile Barbu, m. p.”

Sub „contingente mobilizate" sunt a se înţelege tinerii născuţi în anii 1896, 1897 şi 1898 cu care Consiliul Dirigent voia să înfiinţeze regimentele ardelene, prin Ordinul de chemare Nr. 167- 1919, fără dată, apărut în „Românul” la 7 febr. Acest ordin privea numai teritoriile ocupate deja de armata română.

10 febr.

Cum s-a desfiinţat Garda din Gurahonţ. Pregătiri de concentrare a voluntarilor la Hălmagiu

Garda din Gurahonţ, înfiinţată de căpit. dr. Eugen Costina, a ajuns mai pe urmă sub comanda col. Karatsonyi Mişca. Tatăl său, român de origine din jurul Aradului, fusese pe vremuri notar la Gurahonţ. Copilul său se înstrăinase, având de nevastă o unguroaică, Ajungând în legături de rudenie cu şeful gării de aici - Dioszeghyi, un fost ofiţer activ la honvezi, locot. Karatsonyi se pune în serviciul comercianţilor evrei şi a funcţionarilor unguri din localitate. Aflând acum de pregătirile noastre şi că se apropie românii, a desfiinţat gărzile şi a distrus armele, scoţându-le închizătorile. Apoi s-a refugiat la Arad sub scutul ungurilor şi s-a stabilit în Ungaria. Aştfel, locot. Octavian Seracu, căruia i-am predat banii şi misiva de la Brad, n-a mai putut executa ordinul de mobilizare.

Citãm din raportul nostru :

„Esb. Nr. 221-1919.Raportul I, De la Secţia Hălmagiu

Către Comanda Supremă a Trupelor de pe Valea Crişului, în Brad.

Avem onoare a vă raporta:

I. Sosit la Hălmagiu, azi la ora 4 p. m , pe drum, în Baia de Criş, am predat căpitanului dr. Nerva Oncu misiva Pentru Gurahonţ, am predat locot. Seracu, pe lângă ordinul rezervat, cele zece mii de coroane, apoi 300 cartuşe şi o ladă cu dinamită, ca să distrugă linia ferată.

II. În vederea concentrării voluntarilor, am compus şi împărţit pe sate ordinul de chemare, alăturat sub a).

III. Comandantul secţiei Vaşcău, locot.Petru Popoviciu, sosind la Hălmagiu înaintează raportul, anexat sub b).

IV. Am întărit paza la Dealul Mare. În fiecare zi patrulează o patrulă călăreaţă, între Vaşcău şi Hălmagiu.

V. Azi s-a refugiat aici, înv. Lazăr Igrişan din Bonţeşti. Spune că trupele ungureşti patrulează pe calea ferată până aproape de Gurahonţ. M-am interesat prin telefon la preotul Ioan Popoviciu din Almaş şi acesta ne-a confirmat că în 7 l.c. a fost prin comună o patrulă ungurească. Mi-a comnunicat mai departe că ieri trupele maghiare din Sebiş s-au retras spre Arad şi în locul lor au venit alte unităţi în număr de aproximativ patru mii. Ne-am pus apoi în legătură cu dr. Grozda din Buteni (lângă Sebiș)., dar dânsul spune că nu știe nimic de aceasta. Probabil, nu poate spune, fiindcă telefonul este spionat.

VI. Vă rugăm să ne puneţi de urgenţă la dispoziţie arme şi dacă se poate şi ceva clisă, în care scop vom trimite la Brad cinci trăsuri.

VII. Vom trimite un curier la Vidra Moţului, să vină şi de acolo oameni la Hălmagiu, de se poate.

Hălmagiu, la 10 februarie, 1919.

Tr. Mager, m. p., comand. Secţiei".

11 febr.

Colaborarea locot. Nicu Popoviciu. Se revocă ordinul de concentrare

Am câştigat concursul preţios al locot. Nicu Popoviciu, comandantul companiei regale din Baia de Criş. Originar din comuna Băneşti, după ce s-a întors ca voluntar din Rusia, a ţinut să fie încadrat în Regimentul 9 Vânători care avea să opereze în această regiune.

Pentru asigurarea unităţii sale din Baia de Criş a luat contact direct cu Legiunea noastră şi împreună am redactat ordinul de chemare pe ziua 12 l.c. Asemenea s-a ordonat

notarilor, ca pănă la 14 l. c. să înainteze liste nominale despre toţi bărbaţii născuţi în intervalul de la 1882 până la 1900, apoi conspecte despre toţi caii şi trăsurile din Secţie.

Azi a fost chemată populaţia din Hălmagiu, prin ,,verbuvare". 10 gardişti cu un drapel şi un gornist în frunte au fost trimişi în comune şi până seara avem peste 100 voluntari numai din Hălmagiu aproape toţi foşti soldaţi. Ne gândim să procedăm la fel şi prin sate. Vom scoate praporii din biserici. Vom lăsa să se sune din tulnice.

Pentru primirea voluntarilor, intelectualii au format o comisie de cartiruire.

Când am intrat în toiul acţiunii, ca şi o bombă cade un ordin - depeşă a Comandamentului din Brad. Suntem somaţi să întrerupem acţiunea noastră de mobilizare până la noi dispoziţii şi să înaintăm numai lista nominală a celor prezenţi până azi. Intrând în legătură telefonică cu Bradul, ni se ordonă acelaşi ordin. Am expediat un raport în scris prin căpitanul Drăgoiu.

Sosise la Brad căpitanul Florian Medrea. Organizarea Corpului Voluntarilor Horia pe noi baze. Batalionul Hălmagiu va lua fiinţă mai târziu

Căpitanul Florian Medrea, un distins ofiţer activ din armata austro-ungară, originar din regiunea moţească a jud. Alba, fusese numit sfetnic militar al ministrului dr. Ion Suciu în baza meritelor ce şi le câştigase prin geniala organizare a Adunării de la Alba-Iulia[28]. El

---

[28] *Organizarea Adunării de la Alba Iulia* a fost și o operă de iscusit talent militar. Trebuia ținut seama de spiritul mocnind de ură al ungurilor, care, după cum se știe, au luat sub foc de arme trenurile încărcate de congresiști. De pe dealurile din jur un nebun putea să tragă cu arma militară de la distanță de kilometri asupra orașului ca să facă victime și să producă o panică fatală. Trebuie ținut seamă și de faptul că armata lui Mackensen era în retragere prin Ardeal.

A fost oprită trecerea armatei Mackensen prin Alba-Iulia, determinând-o să se oprească în regiunea Sebeș (Alba) servindu-se de drumurile de hotar la Sud de Mureș și trecând Mureșul abia pe la Mihalț, ceea ce a costat o pierdere de vehicule, rămase împotmolite pe drum, între care și o baterie de tunuri, ajunsă mai apoi a servi Corpul Voluntarilor Horia.

Pentru împiedicarea atentatelor ungurilor, orașul Alba-Iulia a fost prins în trei cercuri de cordoane, după sistemul avanposturilor, în așa fel ca orașul să rămână în afară de zona de bătaie a armelor, și ca orice încercare de a străbate această triplă centură, să fie imediat zădărnicită.

Pentru asigurarea Adunării contra unui eventual atac extern, pentru asigurarea afluenței maselor, cât și pentru asigurarea ordinei interne, Căpitanul Medrea s-a servit de 3 000 gardiști din jud. Alba, plus unitățile militare din Alba-Iulia și orașele învecinate (1 batalion din Legiunea Cluj sub comanda locot.col. Mihu, 1 batalion din Legiunea Sibiu sub comanda căpitanului Barbu Vasile și ½ batalion din Legiunea jud. Hunedoara sub comanda căpitanului Valer Pascu și alte unități mai mici), însumând, pe lângă puști, și peste 30 mitraliere, 4 tunuri și mai multe camioane blindate.

Căpitanul Medrea fusese însărcinat cu această importantă operație de către Consiliul Dirigent, fiind și până aici comandantul militar al jud. Alba cu reședința în Alba-Iulia, care calitate și-o dobândise singur prin acte de mare curaj în primele zile ale revoluției.

întârziase câteva zile la Deva pentru înfiinţarea unui depozit de arme, muniţii, alimente şi alte efecte necesare armatei. După ce a organizat acest serviciu, instituind de comandant pe locot. Ştefan Calinic şi după ce ia cuvenitul înţeles cu prefectul Hunedoarei, dr. Vasinca, asupra concursului ce urma să-i fie dat de către autorităţile administrative, căpitanul Medrea însoţit de aghiotantul său, stegarul Ioan Păcuraru, pleacă la Brad în ziua de 10 febr. unde soseşte noaptea, târziu. Aici la cartierul general era mare fierbere. Se tipăriseră manifeste înflăcărate, toate începând cu agrăirea revoluționară de „Fraţi Români!" iar acum se împachetau în suluri şi se împărţeau bani pentru echipele de curieri ce aşteptau să plece pe sate.

De acord cu dr. Suciu, că această acţiune, împreunată cu grave răspunderi, necesită o atitudine mai energică, menită să creeze o atmosferă de mare disciplină militară chiar de la început, căpitanul Medrea, obosit mort de drum, amână pregătirile pentru mâine zi.

A doua zi, căpitanul Medrea revocă concentrarea voluntarilor, în modul plănuit, până la publicarea unui ordin de mobilizare,în toată regula. Aşa se explică telegrama trimisă nouă azi. Dealtcum, concentrarea se făcuse numai la Hălmagiu, iar graba noastră se datoreşte faptului că noi aşteptam din oră în oră să ne cadă în spate trupele maghiare, ceea ce s-a întâmplat începând chiar de azi, la Dealul Mare.

În felul acesta, batalionul care urma să se formeze în regiunea Hălmagiului, n-a mai putut lua fiinţă, decât peste două luni.

IV.

Spre deznodământ: făcând serviciu de avanpost trupelor române din Brad, ajungem în contact cu ungurii, atât pe Criş cât şi la Dealul Mare

Ungurii înaintează din două direcţii spre defileul Hălmagiului (exact ca şi la 1848): o coloană a pornit din Oradea, folosind linia ferată Oradea-Vaşcău, apoi şoseaua, peste pasul de la Dealul Mare; alta, a pornit din Arad, folosind linia ferată, Arad-Brad. Bradul este cap de linie ferată şi se leagă de Deva, ocupată deja de trupele române din 14 dec., numai printr-o şosea de munte puţin practicabilă, la o distanță de vreo 42 km. Trupele maghiare au înaintat repede din ambele direcții nestingherite de nimeni, până în faţa Hălmagiului, unde ajung pe la finele lunii ianuarie, ameninţând să pună stăpânire pe linia ferată până în Brad.

Pentru a preîntâmpina aceasta, au fost îndrumate din Bucureşti spre Brad, la 28 ianuarie batalioanele I şi II din reg. 9 Vânători, împreună cu statul major al regimentului, comandat de colonelul Rasoviceanu Gheorghe. În 31 ian. aceste unităţi ajung în Deva, de unde se pun imediat în mişcare spre Brad. Pe drum, batalionul I, sub comanda maiorului Tomescu, rămâne în Băiţa ; iar batalionul II, sub comanda căpitanului Săndulescu, împreună cu comandantul reg., colonel Rasoviceanu şi întregul stat major, continuându-şi drumul, intră în Brad, în ziua de 1 februarie, ocupând cu un pluton şi Baia de Criş.

În întâile rapoarte ale regimentului, trimise în aceeaşi zi Diviziei II şi Brigăzii IV-a Vânători (Nr. 1269 şi 1270, din 1. II. 1919), colonelul Rasoviceanu raportează că *„ai noştri, garda naţională din Hălmagiu"* opun rezistenţă ungurilor, care intenţionează să ocupe tunelul de la Ciuciu şi gara din Hălmagiu; raportează, mai departe, că a luat dispoziţii să se distrugă calea ferată. Seara, soseşte ordinul diviziei (Nr. 234) prin care se prevede că Baia de Criş să fie ocupată de o companie şi un pluton de mitraliere. În baza acestui ordin al diviziei, regimentul ordonă tot la 1 febr., ora 20:00 (Nr. 152 din 1. II.1919) locotenentului Popoviciu Nicolae, comandantul companieia V-a, să organizeze imediat poziţia de la Baia de Criş, păstrându-se în legătură cu Garda de la Hămagiu.

Cunoscând aceste detalii, vom înţelege mai bine evenimentele ultimelor zile, precum şi cele care urmează: *Garda din Hălmagiu se găseşte în situaţia de tampon între trupele maghiare şi trupele române.*

12 febr.

Hărţuieli la Dealu Mare; prindem doi soldaţi unguri

Patrula noastră care face legătura cu Vaşcăul a întâlnit ieri în Crişţior o patrulă inamică făcând doi prinzonieri şi a ajuns cu ei în Hălmagiu, azi dimineaţă.

Deşi, afară de ghionturi care să le dezlege limba, nu li s-a întâmplat nimic grav, sunt foarte demoralizaţi. De îngroziţi, abia mai pot vorbi. Oferindu-li-se hrană, deşi nu mâncaseră de două zile nimic, o refuză, plângând. Zic, că la ce ar mânca, dacă tot vor fi spânzuraţi. S-a dat ordin să nu mai fie bătuţi şi i-am expediat armatei române la Brad.

Vin steagurile

Cu toate că revocarea concentrării a fost vestită imediat, la data fixată pe azi, mulţi voluntari au ţinut să vină totuşi la Hălmagiu. Grupe de câte 10 - 20 persoane au sosit din toate satele. Din cea mai îndepărtată comună, din Pleşcuţa, s-au prezentat peste 100 de inşi, cu trăsurile. După amiază au sosit cu steaguri, din Hălmăgel, peste 200 persoane.

Au fost opriți şi înrolati în Legiune numai 20 feciori, care acuma constă din 70 soldaţi încazarmaţi şi din 50 voluntari din Hălmagiu, care locuiesc pe la casele lor. În total avem la Hălmagiu 120 oameni. Mai mulţi nu se puteau reţine, căci comanda trupelor din Brad (a Cons. Dirigent) nu ne răspunde la cererea noastră de a ridica efectivul Legiunii la 200 soldaţi, şi nici arme nu ne dau deoarece armele nu sosiseră încă la Brad.

13 febr.

Defecţiunea de la Gurahonţ.Ungurii au înrolat şi români

În urma trădării comandantului renegat, acolo nu se mai putea opune rezistenţă. Banii şi dinamita trimisă din Brad celuilalt ofițer, n-au putut fi întrebuinţate în scopul indicat, astfel ungurii au intrat în Gurahonț fără nicio piedică.

Azi a sosit la Hălmagiu elevul Coriolan Neamțu, care în 7 l. c. a fost în Sebiş. Dânsul a umblat printre soldații unguri şi a vorbit cu ei. A aflat că fac parte din unităţile armatei

republicane din Arad, între care se află şi 10-15% români. Grosul trupei îl constituie ungurii, evreii (ofițeri şi subofițeri), precum şi alte elemente maghiarizate din judeţ. Românii se compun din: câţiva reangajaţi, care fiind soldaţi de profesiune, ţin la situaţia lor materială, apoi muncitori socialişti de prin suburbiile oraşului, sunt însă şi ţărani, înrolaţi cu forţa. Mai mulți români, cu care a vorbit, spuneau că deşi sunt bine plătiţi, hrăniți şi echipaţi, regretă situaţia în care au ajuns şi au încercat să dezerteze, dar nu le-a succes (reușit, n.red.), încă.

14 febr.

În contact cu ungurii, la Aciuţa.Încercări de fraternizare cu ţăranii români

Cităm câteva pasagii din raportul al VII-lea, ce cuprinde evenimentele zilelor acestora :

„În 14 l. c., la orele 5 a. m. a sosit un tren blindat la Gurahonţ, urmat de unul de marfă ce poartă trupe, care însă înainte de a intra în gară, a debarcat soldaţii şi s-a întors spre Sebiş. Pe la 8.30 a. m. blindatul a înaintat până la Gura Văii, unde ungurii au arestat pe cantonierul român Balog, socrul înv. Fărcaş, pentru vina că adăpostise doi ofiţeri români (unul trebuie să fi fost locot. Boulescu) şi apoi luându-l cu dânşii s-au întors la Gurahonţ,

La această veste, locot. Romulus Mager luând cu sine 20 gardişti, a plecat spre Gurahonţ. În gara Ciuciu a lăsat 10 feciori. Urmat de ceilalţi 10, şi-a continuat drumul mai departe cu o trezină (drezină, n. red.), strecurându-se până la Pleşcuţa, unde a rupt firele de telefon şi telegraf, distrugând şi stâlpii.

S-au întors apoi pe linia ferată până la tăietura (tunel deschis) dintre stâncile de la Aciuţa şi au desfăcut şinele, aruncându-le în Criş. Când să pună în mişcare trezina pentru a se transporta să strice şi proximul pod, în momentul plecării, a căpătat foc de arme şi mitralieră de pe vârful stâncilor. Aflându-se descoperită, patrula noastră a fost silită să sară în Crişul numai puţin îngheţat, şi adăpostiţi de digul terasamentului, să se retragă mereu urmăriţi de împuşcături, până în Tălagiu. Un gardist a dispărut şi nu i s-a mai dat de urmă.

Când a ajuns locot. Mager în Ciuciu, pe la orele 4 p. m., blindatul sosise în gară, şi după ce a luat apă, s-a retras imediat spre Gurahonţ. De trenul blindat era ataşat şi un vagon cu materiale, pentru repararea căii ferate.

În noaptea de 14 spre l5, l. c., adică în continuare, ungurii s-au dedat la jaf, despre ce mărturiseşte raportul trimis de înv. Fărcaş:

Între orele 8 -10, după ce au tras mai multe împuşcături cu mitralierele blindatului, soldaţii înarmaţi au intrat în Pleşcuţia şi mergând la casa înv. Fărcaş, au furat galiţele din coteț şi hainele de pe paturi. Apoi s-au dus la casa preotului Mihuţa, unde au bătut servitorul, au spart ferestrele şi intrând în casă, au dus tot ce au putut căra, între altele, trei clise şi perinile.

A doua zi ofiţerii unguri au încercat să repare pagubele pricinuite de soldaţi, ca prin aceasta să-şi câştige simpatiile populaţiei. Despre aceasta mărturiseşte locot. Alexandru Horga, martor ocular:

În 15 l. c. pe la orele 12 mai mulţi ofiţeri unguri au venit în Pleşcuta şi au chemat populația la o întrunire. După ce au adus o parte din lucrurile furate, au ţinut vorbiri, arătând că dânşii doresc să trăiască în fraternitate cu română şi au agitat împotriva unirii cu România. Au spus mai departe oamenilor, că dacă cineva are vreo plângere împotriva soldașilor, să facă reclamaţie la comandamentul din Gurahonţ, care va pedepsi pe cei vinovaţi".

15 febr.

În sfârşit un ordin în scris: Legiunea din Hălmagiu, avanpost al companiei regale din Baia de Criş

Situaţia e următoarea. În Brad trupele voluntare Horia nu s-au constituit încâ. Concentrarea voluntarilor din ţinutul Hămagiului, planificată pe ziua de 12 l. c., a fost revocată. Rămâne deci numai, Legiunea din Hălmagiu în vechea ei formaţie, foarte puţin întărită, să apere de surprindere compania regală din Baia de Criş, cu care stăm în permanentă legătură telefonică. Ajutorul din Brad se reduce la10 kg. dinamită, 25 puşti şi 7 lăzi de muniţie primite azi. Comandantul acesteia, locot. Nicu Popoviciu, ne-a dat azi înainte de amiază trei depeşe telefonice, ordonându-ne să luăm măsuri împotriva blindatului pe o scurtă distanţă, numai între Tălmagiu şi Ciuciu :

Nr. 1, ora 8 : *Raportaţi de urgenţă toate măsurile de pază.1.Date absolut exacte despre inamic, despre forţa lui, armament, stare de spirit. 2.Versiuni arătînd şi părerea Dvs.3.Raportaţi precis punctele unde este ruptă calea ferată, pe ce distanţă şi în ce mod, prin dinamită sau unelte.*

Nr. 2, ora 10: „Veţi strica linia ferată între Hălmagiu şi Gurohonţ în mai multe puncte. Încă în noptea aceasta veţi strica linia ferată între Tălagiu şi Gurahonţ, fie cu orice sacri ficiu.

Nr. 3. Extra-urgent. Ora 12: ,,Întrucât nu s-a executat încă ordinul dat cu stricarea liniei ferate, să se execute imediat, rupând-o, şi numai după aceea să se raporteze cu un călăreţ trimis direct la mine. Veţi aresta imediat şi trimite la mine pe şeful gării din Hălmagiu. Fac răspunzător cu pedeapsă de moarte pe ofițerul de la gara Hălmagiu pentru neexecutarea celui mai mic ordin".

Mai bine de două săptămâni Legiunea noastră, fără autorizarea vreunui for, stă de pază pe graniţa Secţiei, atât la Dealul Mare, cât şi spre Gurahonţ, opunând rezistenţă, când se prezintă patrule inimice.

După revocarea ordinului de concentrare, acum când ştiam că avem o autoritate de care depindem, prin raportul nostru înaintat la 12 l. c. ceream lămuriri şi instrucţiuni. În seara aceasta, printr-un curier, soseşte următorul ordin scris:

,,Comanda Trupelor de pe Valea Crişului;

Nr. 32. *Confidenţial*

Către Comanda Secţiei în Hălmagiu.

Brad la 15 Februarie, 1919.

Răspuns la Raportul D-voastră, VI.

În Brad şi Baia de Criş va avea loc concentrarea contingentelor până la 32 ani a soldaţilor din aceste două cercuri pretoriale pe bază de mobilizare.

Mobilizarea în cercurile Hălmagiu şi Boroş-Sebiş se va ordona când acest teritoriu va fi deplin asigurat în contra inamicului.

Secţia Hălmagiu are să se considere un avanpost al companiei regale din Baia de Criş şi să asigure garnizoana din Baia de Criş în contra oricărei surprinderi. Patrule sau cete mai mici ale inamicului sunt necondiţionat a se respinge - iar în caz de veţi fi atacaţi de puteri superioare, D-voastră vă retrageți înspre Baia de Criş. Să se menţină necondiţionat legătură telefonică între D-voastră şi Baia de Criş.

Pentru dispoziţiile luate de aici, subscrisul comandant ia toată răspunderea, până când aceste dispoziţii se vor îndeplini în sensul intenţionat.

Căpitan Medrea, m. p.

Distrugerea podului de fier, Vest de gara Ciuciu

După ce dinamita trimisă la Gurahonţ nu fusese folosită, azi dimineaţă a sosit din Brad locot. Ingier Băbuţiu şi punându-i-se la dispoziție o escortă de gardişti, s-a transportat cu trăsurile spre Gurahonţ, să distrugă pe acolo linia ferată. Cum, de Gurahonţ, fiind ocupat de unguri, nu s-a putut apropia, a fost silit să se mulţumească cu dislocarea şinelor pe o scurtă distanţă, numai, între Tălagiu şi Ciuciu.

Aceasta trebuia însă apărată, ca să nu poată fi apropiată de unguri şi reparată, ceea ce era imposibil de executat din pricina focului de artilerie şi mitraliere ale trenului blindat. Un obstacol serios în calea blindatului se putea obţine numai prin ruinarea tunelului din Ciuciu, sau a unuia din cele două poduri de fier. Am hotărât distrugerea podului de fier, Vest de gară, încredinţând cu aceasta pe locot. Romulus Mager, care a şi plecat spre Ciuciu, însoţit de locot. Ilie Miclean şi 20 gardişti, ducând cu dânşii 10 kg. dinamită, de care dispuneam, şi câte 120 cartuşe de puşcă.

Se făcuse noapte şi întuneric beznă când au ajuns în gară. Locot. Ilie Miclean aduce din comună instrumente. Nefiind niciunul specialist, căci locot. Băbuţiu se întorsese la Brad, timp de patru ore oamenii noştri au tot meşterit la pod până au aşezat explozibilul, pe care l-au aprins abia după miezul nopţii. S-a produs o detunătură puternică, auzită până în Hălmagiu, recepționată de avanposturile inamice.

Cercetându-se rezultatul exploziei, s-a constatat că podul nu se prăbuşise destul. Grinzile principale se încovoiaseră numai, cele din dreapta. Au mai fost culese şinele şi aruncate în Criş. După aceea a fost împins şi răstunat pe pod un vagon încărcat cu pietriş, găsit în gară. Obstacolul acum era destul de serios.

16 febr.

Luptele de la Ciuciu şi Leasa

După truda anevoioasă, rupţi de oboseală, lăsând două sentinele la pod, gardiștii s-au îndreptat spre gară ca să se odihnească puţin. S-au răzgândit pe urmă că nu mai este timp, deoarece în curând trebuie să se reverse de ziuă şi se pot aştepta la un atac din partea

ungurilor. Au lăsat în gară numai pe elevul Hostil Pop la telefon şi ceilalţi au prins a se căţăra pe coasta ce se înalță brusc deasupra gării.

Trebuia luată în stăpânire cât mai curând aceastâ înălţime care domina valea până la pod şi să se caute locurile potrivite pe după stâncile din vârful carierei de piatră, pentru a putea ţine sub foc podul. După o zoală (efort, n. red.) de aproape o oră şi jumătate, cu genunchii şi coatele însângerate, abia ajunşi în pisc, se şi desluşeşte apropierea trenului.

Era blindatul, cunoscut deja şi despre care ştiam că are două tunuri calibru 8 şi 4 mitraliere, precum şi un vagon cu material de cale ferată. Mai avea acum ataşate şi 6 vagoane cu soldați. Santinelele noastre de la pod se retrag.

Ajuns în faţa podului, blindatul se opreşte. Deşi începuse să se facă ziuă, o negură deasă ce plutea asupra văii nu permitea să se observe mişcările duşmanului. Se auzeau numai înjurături. Ulterior s-a aflat că imediat după sosire, ungurii au împărțit patrule de recunoaştere, dintre care una a nimerit în gară, surprinzând înăuntru pe elevul Hostil Pop. Noroc că acesta nu şi-a pierdut prezenţa. Cum purta, ca şi noi toti, uniforma austriacă şi vorbind bine ungureşte, repede a găsit ideea mântuitoare. Simulând că se bucură de sosirea ungurilor a spus că e o rudă a unui impiegat ungur şi povesteşte, cu indignare, cum au fost gardiştii aici şi că aceştia au fugit numai adineaori.

Observând apoi soldaţii drapelul românesc din fața gării, el s-a oferit să le caute o scară şi să-l coboare. Cât ce-a scăpat dintre dânşii, a sărit în tufişurile din dosul gării şi a prins-o la fugă disperată pe coastă în sus, făcându-se nevăzut. Ungurii n-au îndrăznit să-l urmărească prin pădure, iar împuşcăturile lor nu l-au mai putut ajunge şi aşa a scăpat de răzbunarea ungurilor.

Prin aceasta, telefonul instalat de noi în acest scop, clădind o nouă linie de peste 2 km. până în centrala din comuna Ciuciu, a căzut în mâinile ungurilor.

Din poziţii bine acoperite, gardiştii deschid foc asupra podului şi conform informaţiilor ulterioare, nu fără efect. Un soldat fiind lovit prin foale (burtă, n. red.) a murit pe loc. Ungurii, orientându-se după direcţia împuşcăturilor, răspund vehement cu cele două tunuri, cu mitralierele şi armele de mâni. Joc al hazardului ori gluma artileristului, un obuz nimereşte coşul fabricii (cariera de piatră) din fata poziţiilor, găurindu-1.

Ai noştri împuşcă rar, ca să cruțe muniţia şi mai vârtos că din cauza ceţei, nici nu se zăreau figuri. Ungurii, în schimb, varsă potop de foc în pieptul stâncilor; iarpe sub digul înalt al căii ferate înaintează detaşamente spre tunel cu scopul să ne cadă în spate şi să ne taie retragerea spre Hălmagiu.

Observând aceasta, Legiunea ocupă repede altă poziţie, dincolo de tunel, pe dealurile de la Leasa.

Într-aceasta, vreo 70-80 soldaţi se furişaseră prin tunel şi înaintau în susul văii spre Hălmagiu. Când au ajuns în bătaia puştii, gardiştii deschid din nou focul asupra lor. La întâia salvă trasă din cele 22 puşti, căci şi ofiţerii aveau manlichere, s-au văzut căzând mai mulţi unguri, iar ceilalţi s-au împrăştiat, căutându-şi adăposturi.

Se angajează din nou lupta, la care participă - fără efect - şi tunurile de pe trenul blindat, căci obuzele cad departe, către Hălmagiu. Peste o oră, văzând că nu mai pot rezista, ungurii o rup la fugă spre gura tunelului, pe după terasamentul căii ferate, târând cu dânşii morții şi răniţii.

Gardiştii îşi schimbă din nou poziţia, acum îndărăt spre Vest, şi ţin sub foc podul Crişului de la imediata ieşire din tunel, silidu-i să treacă prin apă. Nu le strica o baie de februarie în Criş, pe care şi ai noştri o făcuseră alaltăieri la Aciuţa.

Pierzându-i din bătaia puştii, pentru a evita o eventuală împresurare din partea unor patrule ce ar fi putut rămâne la Est de tunel, Garda îşi reia locul de pe dealurile de la Leasa. Şi într-adevăr, în toiul luptei, o patrulă ungurească condusă de un ofiţer, trecuse Crişul pe gheaţă şi ascunzându-se prin gropi şi tufişurile de arini, apucă spre poziţiile gardiştilor. Izolați acum de restul trupei care se retrăsese, ungurii se furişau dezorientaţi, sărind dintr-un tufiş într-altul. Ajunşi într-un luminiş, ai noştri i-au luat la țintă. O figură cade, celelalte dispar sub scutul tufişurilor şi nu se mai arată. Văzând că nu se mai apropie nimeni de cel căzut să-l evacueze, locot. Mager a alergat la el, să-i dea ajutor.

A fost însă târziu, căci murise. L-a recunoscut. Era sublocot. Ernszt Toni, fost camarad din Reg. 33 infanterie din Arad[29]. Prietenia o călcase celălalt, căci dânsul ştia prea bine cine

[29] Împrejurarea aceasta au exploatat-o ungurii ca să dovedească lipsa de cavalerism a gardiștilor. În scriptele curții marțiale din Seghedin, confiscate de noi la întoarcerea în Hălmagiu, am găsit un act, în care printre altele, se scrie – traducem din ungureşte: „Când sublocotenentul a căzut, doi gardiști și locotenentul comandant au alergat la Erzt ce zăcea la pământ. Erzt a recunoscut pe locotenentul gardist român și i-a strigat:

comandă Legiunea din Hălmagiu. Şi nu se poate presupune că venise în munții noştri mânat de sentimente prieteneşti. I s-au confiscat harta şi scrisorile de natură militară.

Deocamdată ungurii au fost respinşi şi s-au retras la trenul blindat, suferind pierderi de 4 morți şi 16 răniţi, după cum am fost informaţi ulterior.

Lupta a încetat pe la ora 11. Noi n-avem nici un mort, şi nici un rănit.

Schimbarea gardiştilor. Retragerea. Pierdem patru prizonieri

Întru-cât gardiştii angajați în luptă erau extenuaţi de zoală (efort, n. red.) şi nesomn, cel doi ofițeri nu dormiseră de 48 ore, au fost trimişi pe front 80 feciori sub comanda locot. Seracu, luând cu dânşii şi mitraliera. Către amiază, predând poziția locotenentului Seracu, locotenenţii R. Mager şi Miclean, împreună cu cei 20 gardişti s-au întors la Hălmagiu să se odihnească.

Ungurii primind ajutoare cu trenul de la Gurahonţ erau acum un batalion întreg. Au pornit din nou atacul, cu mai multă precauţiune. Locotenentul Seracu, văzându-se în primejdia de a fi înconjurat, a început să se retragă. În retragere, Legiunea noastră a pierdut patru prinzonieri, pe care ungurii i-au împuşcat, după cum se va vedea mai apoi.

Prin aceasta Hălmagiul fiind expus din moment în moment să cadă în mâinile Ungurilor, s-au făcut pregătirile de refugiu. Cum şoseaua naţională în dreptul gării trece pe un loc descoperit, a fost trimisă ultima rezervă pe dealurile de la Leştioara, ca să întârzie apropierea ungurilor şi să ţină, deci, liber drumul pentru trăsuri.

Mitraliera şi armele disponibile sunt încărcate pe o căruță şi la ora două după amiază începe exodul din Hălmagiu. De pe dealurile de la Leasa, ungurii ţin sub foc şoseaua. După trăsura din urmă cu care se refugia camaradul nostru, Adam Dragoş, au început a trage cu mitralierele şi tunurile, fără succes însă. Ne refugiam cu trăsurile numai cei căsătoriţi, cu familiile, având şi copii mici.

„Servus, frate Mager, nu mă omorâți! Dar gardiștii l-au omorât, împungându-l cu baioneta și jefuindu-l de bijuterii". Se înțelege cât de colo înscenarea. Trebuiau explicate atrocitățile de mai apoi.

Exact peste două luni, la 16 aprilie, cu ocazia ofensivei, și locot. Mager a fost împușcat de un cadet ungur la Dealul Mare, de la o distanță de cinci pași numai. Glonțul dușman, după ce a trecut prin brațul stâng, i-a sfredelit pieptul cu amândoi plămânii. Se putea numi aceasta barbarie?

Soldaţii Legiunii noastre şi ofițerii s-au retras pe drumul cel mai scurt, peste dealuri, spre Baia de Criş. Cu greu s-a putut decide să plece medicul Gărzii, având şi un frate bolnav ce nu putuse fi evacuat. A plecat în ultimul moment. Soldaţii turbaţi au năvălit în locuinţa medicului şi spărgând mobilele, s-au năpustit cu ameninţări asupra bolnavului neputincios, care a şi murit în aceeaşi zi. Era un elev de cl.V liceu, Sever Mager. Ultimul gardist care s-a refugiat a fost telefonistul nostru din gară, stegarul Vasile Militaru. Acesta la ora 4 a expediat ultimul aviz, recepționat de postul armatei române din Birtin, prin care anunţa, că ungurii se apropie de gară, iar el se retrage.

În acea seară tristă de iarnă au luat drumul bejeniei şi intelectualii civili din Hălmagiu. Preoții şi învăţătorii de pe sate au fugit în pădure, adăpostindu-se prin colibele de vară ale păstorilor. Unii au trecut mai târziu muntele la Vidra şi de acolo peste Câmpeni, Abrud, au ajuns la Brad. Aşa s-a desfiinţat Garda din Hălmagiu după o activitate de 104 zile, în care interval - neexistând altă autoritate, a administrat plasa Hălmagiului, (vechea formație de 33 comune) în toate domeniile vieții publice.

Garda din Hălmagiu intră în armata ardeleană a Consiliului Dirigent, formând, împreună cu Garda din Brad, nucleul Corpului Voluntarilor Horia. Unii dintre gardiştii noştri au intrat direct în cadrele armatei regale

Ordinul fusese executat întocmai. Ofițerii şi trupa Gărzii din Hălmagiu, ajunşi la Brad, au fost primiţi în Corpul Voluntarilor Horia. Întrucât Corpul V. H. se afla în faza de constituire şi recrutările nu se făcuseră încă, unii dintre soldaţii noştri, apelând la recomandaţia ofițerilor cunoscuţi să fie încadrați imediat în compania locot. Nicu Popoviciu, din Baia de Criş, după cum arată şi următorul document:

„Nr. 1., 16. 1919. Locot. Boulescu Mihai către comanda Comp. 5 din Reg. 9 Vânători. Am onoarea a vă ruga, să binevoiţi a primi în companie pe soldaţii voluntari sold. Pătroiu Alexandru, sold. BelegeanTodor, sold. Mocan Solomon, caporal Groza Traian, sold. Stănilă Mihaiu. Toţi aceştia au arme primite de la secția Hălmagiu.

Lt. Boulescu,m.p."

Aducând cu dânşii armele şi echipamentul necesar, prezentarea acestor voluntari era bine primită. Înfrăţirea de arme a ţăranului soldat din Vechiul Regat cu cel din Ardeal ridica potenţialul moral al trupelor.

IV.

Ecouri din presă. Ungurii comunică oficial că s-au bătut cu armata română. Pentru restabilirea adevărului istoric: martiriul notarului Gh. Ionescu din Ciuciu

Gazetele din Arad, aflându-se sub cenzură franceză, nu pot înregistra aceste evenimente şi se mărginesc în a strecura câteva notiţe despre înmormântarea cu pompă militară a „sfinţilor morţi" căzuţi pe frontul liniei demarcaţionale la Leasa, în faţa Hălmagiului. Ceremonialul înmormântării servea prilej de demonstraţie naţională. Afluenţă de public nemaivăzută forma convoiul funebru, care a ţinut să ocolească drumul drept spre cimitir, traversând arterele principale ale oraşului. Atât reportajul înmormântării, cât şi necrologul dat de ofiţerii regimentului de casă în amintirea locot. Ernst abundă în fraze patetice, invocând virtuţile străbune pentru apărarea pământului maghiar şi a patriei maghiare, chiar aici în regiunea aceasta pur românească, ceea ce nu cadrează deloc cu noile idei, de toleranţă, propagate oficial de guvernul republicii.

Funeraliile eroilor maghiari, în Arad

Traducem din „Aradi Hirlap (No. 35 din 19. II. 1919) necrologul locot. Ernst:

,,19 Februarie,

Pro Patria

Corpul ofiţeresc al reg. maghiar de inf. 33, cu inima zdrobită de durere, anunţă că prea iubitul camarad erou

Antoniu Ernst[30],

locotenent în rezervă, deținătorul a mai multor decorații de război, după multe suferinţe îndurate în patru ani de lupte sângeroase, a murit moarte de erou în primăvara unei vieţi tinere şi pline de speranță, la 16 l. c. înainte de amiază, apărând linia demarcaţională, la podul de la Leasa.

---

[30] Ernst este un nume german și aici este scris corect. Uneori este ortografiat unguređte:Erneszt. În scriptele curții marțiale din Seghedin apare : Erzt. De altfel, nume germane au și comandanții de batalion ce au operat la Hălmagiu ; astfel comandantul batalionului din reg. 33 inf. era căpitanul Meisel ; iar al bat. 2 honvezi, locot. col. Iuliu Hummel.

Te-ai fi putut retrage în liniştea unei vieţi tihnite de paşnic cetăţean, ai tăi iubiţi te aşteptau cu braţele tremurânde, dar din pragul căminului familial te-a întors o sfântă luptă. Te reţinea iubirea ta sfântă pentru patria maghiară, dovedită cu prisosinţă prin atâtea entuziaste manifestări patriotice.

Suntem mândri de tine, Mortule sfânt! Tu dovedeşti că mai există încă ideea de Maghiar şi de Patrie şi că acestea nu sunt numai reminiscențe poetice ale marilor timpuri legendare. Tu întruchipezi simbolul idealismului pentru noi toţi!

Iubirea noastră, amintirea noastră recunoscătoare va veghea la căpătâiul visurilor tale, eroule camarad, sfântule mort!"

Corpul Ofiţeresc al reg. magh. de Inf. 33. "

Aceeaşi gazetă, a doua zi, (Nr. 36 din 20. lI. 1919) publică următorul reportaj, înghesuit într-o notiţă, despre funerariile locot. Ernst şi ale caporalului Szucs :

„Înmormântare militară. Azi au fost înmormântaţi defuncţii eroi, locot. Antoniu Ernst şi caporolul Ludovic Szucs junior, din Reg. 33 Infanterie care au căzut apărând linia demarcaţională, în 16 l. c. la podul de la Leasa. De când nu mai avem război, ne-am dezobişnuit de înmormântările militare, astfel cu atât mai tragică şi mai zguduitoare a fost înmormântarea de azi, oficiată cu toată pompa militară. Un imens public îndoliat a ţinut să fie prezent la tristul ceremonial al înhumării celor doi tineri eroi, şi enorma mulţime a întovărăşit, cu ochii scăldaţi în lacrimi, spre lăcaşul de veci, pe cel doi tineri soldaţi maghiari care şi-au vărsat sângele, apărând străbunul pământ al patriei, atunci, când, afară pe fronturi, de mult a amuţit bubuitul tunurilor. Rămăşiţele pământeşti ale celor doi eroi au fost aşezate pe catafalc în camera mortuară a spitalului public şi, la dorinţa Sfatului militar şi al celui muncitoresc, înmormântarea lor s-a făcut împreună, cu toate că unul era romano-catolic, iar celălalt de confesiune reformată. Minunatele sicrie de metal au fost expuse apoi în curtea spitalului, fiind asaltate de mulţimea imensă, care îşi lua adio de la sinistrații apărători ai pământului patriei. A fost de faţă la înmormântare aproape întreg corpul ofiţeresc din garnizoană în frunte cu colonelul de stat malor Rasky. Apoi Sfatul muncitoresc sub conducerea lt. Iosif Winkler şi Ladislau Csepeti, iar delegaţia partidului social-democrat o conducea Henrich Huppert. După impresionantul panegiric ţinut de Emeric Csecs, sicriele au fost stropite cu aghiasmă; a rostit apoi un inspirat şi frumos discurs de despărţire, Geza Kranovszki. După panegirice, coşciugele nu fost ridicate pe carul mortuar şi în sunetele muzicii militare, imensul cortegiu funebru a parcurs în lung oraşul, îndreptându-se spre cimitir, unde corpurile eroilor au fost depuse spre veșnică odihnă în pământul patriei, pentru a cărei apărare şi-au jertfit tinerele vieţi".

Ne închinăm cu respect în faţa morţii eroice.

Întelegem şi cinstim înaltele sentimente patriotice şi lupta pentru libertate a oricărei naţiuni, câtă vreme aceasta înţelege să respecte şi ea aspiraţiunile şi dreptul la viață liberă ale altor popoare. Din aceste izbucniri spontane de sentimente înăbuşite chiar de starea de asediu şi cenzură a trupelor franceze de ocupație reiese însă că „Noua Ungarie", în fond nu s-a schimbat cu nimic, continuând să considere de pământ unguresc şi teritoriile locuite de alte neamuri. La Hălmagiu, trupele maghiare comit cele mai fioroase crime față de populaţia civilă, iar pe gardiştii căzuţi prizonieri îi împuşcă, cu toate că, oficial, îi consideră de trupă combatantă regulată. Şi, în vreme ce la Arad, dânşii îşi înmormântează eroii aşezaţi în sicrie de metal cu mare pompă, la Hălmagiu, corpurile mutilate ale eroilor noştri au putrezit zile de-a rândul neînhumate, căci nimeni nu îndrăznea să se apropie de ele pentru a le împărtăşi de creştineasca îngrijire.

Între teoreticienii maghiari ai democraţiei internaționale şi spiritul şovin al poporului maghiar se deschidea o prăpastie ce nu putea fi închisă.

Comunicatul maghiar despre luptele de la Hălmagiu. Cum se falsifică istoria

Comentând comunicatul oficial, gazetele din Budapesta vestesc că trupele maghiare au înfrânt rezistenţa trupelor duşmane la Hălmagiu. Cităm din „Budapesti Hirlap" (Nr. 43 din 19. II. 1919), care sub titlul „Luptele cu românii pe Valea Crişului Alb", scrie :

"Seghedin, 18 febr. Comandamentul teritorial din Seghedin a dat în astă seară următorul comunicat: Trupele noastre trimise pentru apărarea liniei demarcaţionale în Valea Crişului Alb au înfrânt rezistența românilor şi după repararea de cinci ori a construcţiilor liniei ferate, ieri au ocupat Hălmagiul. În aceste lupte a căzut un caporal. Pe sublocot. Ernst Toni, gardiştii români, după ce l-au rănit, l-au spintecat. Pierderile duşmanului sunt mari. Tunurile trenului blindat au desfiinţat mitraliere româneşti".

Mai apoi a treia zi, (Nr. 45 din 21. II.) publică din nou acelaşi comunicat, adăugând încă:

„În cursul operaţiunilor de înaintare, a diferitelor formaţiuni ale Reg. 33, servanţii trenului blindat Nr. 8, precum şi sublocot. Delhanyi, au dat dovadă de strălucită vitejie. Comandamentul din Seghedin le-a exprimat tuturor menţiune de laudă, pe cale telefonică".

În cartea sa de istorie romanţată, ,,Îndrăgostirea unui Habsburg de o frumoasă romàncă din Ardeal" (Bucureşti, Cartea Rom., 1928), Rusu Abrudeanu aminteşte şi evenimentele acestea, ,,frumoasa romàncă" fiind Melania Ionescu, fiica notarului Gh. Ionescu din Ciuciu.

Vorbind despre martiriul notarului din Ciuciu, la pg. 306, pune fotografia tunelului cu explicarea: *,,Tunelul căii ferate din Ciuciu, unde garda românească, înfiinţată de notarul lonescu, a dat lupta, în februarie 1919, în contra armatei bolşevice ungureşti".*

La pg. 307 afirmă că la podul aruncat în aer de gardişti. "*Sub comanda unui preot se începe o luptă crâncenă şi bolşevicii unguri pierd ofiţerul care îi comanda şi mai mulți oameni".*

Aserţiunile lui Abrudeanu sunt absolut inexacte, inventate, evident, pentru a crea legende. Bunul şi regretatul român Gh. Ionescu n-a avut nici un amestec în evenimentele amintite. Om mai în etate, de 67 ani, el n-a fost comandant de gardă. Atacul de la Ciuciu n-a fost condus de preot. Toate operaţiunile, la stâncile de la Aciuţa, la podul de la Ciuciu, la tunel, la podul de la Leasa, au fost executate de către Legiunea din Hălmagiu, comandată de locot. Romulus Mager, în baza ordinelor comandantului Secţiei Hălmagiu, care primea sugestii de la armata română şi de la comandamentul trupelor de pe Valea Crişului Alb, trupe (Corpul Voluntarilor Horia) ce se organizau în Brad de către dr. Ioan Suciu, având expert tehnic pe căpitanul Florian Medrea. Trăiesc şi azi aproape toţi martorii oculari ai acelor evenimente: populaţia regiunii, dr. Ioan Suciu, notar public în Chişineu, colonelul dr. Florian Medrea acum avocat în Cluj. Trăieşte fiica regretatului notar lonescu, doamna Lucreţia dr. Eugen Barbu, în Bucureşti. Cum că nici ungurii n-au bănuit de autor al celor petrecute la Ciuciu pe notarul Ionescu şi nici preot, ne-o dovedeşte dosarul curţii marţiale din Seghedin, în care se aminteşte, cu numele, comandantul român.

Pentru a putea înţelege cum ajunge familia Ionescu să intereseze opinia publică şi să servească publicistului Rusu Abrudeanu subiect de istorie romanţată, contribuind la denaturarea adevărulul istoric în relatarea luptelor de la Cinciu, va trebui să amintim şi fapte mai vechi.

Adevărul este următorul. Notarul Gheorghe Ionescu era o personalitate binecunoscută prin faptul, că deşi se găsea în slujba statului, el întreţinea, în mod indirect, legături cu cercurile politice româneşti. Faima notarului Ionescu o răspândeau cele două fiice ale sale, Melania şi Lucreția, de o scăpărătoare inteligență şi frumuseţe fizică, a căror apariţie

fermecătoare pe la întrunirile naționaliste stimula avântul tineretului luptător, mai mulți, colaboratori ai ziarului „Tribuna", în frunte cu marele poet Octavian Goga. În urma acestor legături, şi personal, prin intervenţia doamnei Marilina Bocu, soția cunoscutului publicist Sever Bocu, fiica primarului din Sinaia; Melania Ionescu a ajuns sa fie primită la curtea regală română, prezentată ocolo ca reprezentantă a Românilor ardeleni, la vizita diplomatică ce le-o făcea suveranilor români, arhiducele Franz Ferdinand, moştenitorul tronului habsburgic, în anul 1909. Atenţia tandră cu care a înconjurat arhiducele în zilele de 10-13 iulie 1909 pe frumoasa ardeleancă în Sinaia, făcea să se întrevadă că fiica notarului din Ciuciul Hălmagiului ar putea să devină o utilă şi infuentă ambasadoare a românilor din Ardeal pe lângă curtea din Viena: - acesta este sâmburele de adevăr al romanului istoric ,,Îndrăgostirea unui Habsburg etc. " de Rusu Abrudeanu. Peste doi ani, la 6 oct. 1911, Melania Ionescu moare de meningită. Sora sa Lucreţia se mărită cu dr. Eugen Barbu, subdirector la biblioteca statului din Budapesta.

Când a izbucnit revoluţia, în toamna anului 1918, Lucreţia dr. Barbu se afla la părinţii săi în Ciuciu şi văzând că sătenii ameninţă să spargă depozitul de alimente cum făcuseră şi pe la celelalte cancelarii notariale, ea a chemat în juru-i pe foştii colegi de şcoală şi tovarăşi de joacă din sat şi şi-a format o Gardă[31]. Au arborat şi drapelul naţional găsit în podul bisericii, manifestând pentru România. Voind să intervină, jandarmii au fost dezarmaţi şi puşi pe fugă din sat. Acestea s-au petrecut în 3 nov. 1918, sâmbătă după-amiază, când oamenii se întorceau din târgul de la Hălmagiu, unde făcuseră cunoştinţă cu practicile revoluţionare. A doua zi, în 4 nov. s-a înființat Garda Secţiei în Hălmagiu, întinzându-şi imediat organizaţia asupra întregului cerc pretorial. Mai apoi, doamna Lucreţia s-a întors la Budapesta.

În Ciuciu au fost şi mai târziu grave tulburări din pricina Cooperativei centrale de fiert rachiu, impusă în timpul războiului pentru alimentarea armatei. Aici se aflau mari cantităţi de prune rechiziţionate din întreaga regiune, iar acum oamenii, pretindeau să se restituie prunele. Împărțeala era greu de făcut, căci de teama să nu rămână fără parte, fiecare sat stăruia ameninţând, să-l apuce cel dintâi competinţa (împărțeala, n. red.) şi cât mai mult. A trebuit să intervină Garda centrală din Hălmagiu mai multe zile până ce conflictul a putut fi aplanat. Odată, la cererea disperată a notarului, a trebuit să alergăm cu mitraliera la Ciuciu pentru a impune ordine între satele puse pe încăierare, alegându-se soluţia ca prunele să fie vândute şi să se împartă banii.

[31]AMH, Fișa Nr. 141 din 16.II. 1937. Informator Lucreția Ionescu, fiica martirului, dom. în București.

Adevărul istoric este că: în luptele cu trupele maghiare a operat numai Garda centrală, adică Legiunea din Hălmagiu. N-a participat nicio Gardă rurală, deci, nici Garda din Ciuciu care dealtminteri nu mai era cea veche înfiinţată la 3 nov. şi aparţinea chiar de a doua zi comenzii centrale din Hălmagiu.

Nefiind implicat în atacul dat asupra ungurilor, notarul Ionescu nu s-a refugiat cu noi la Brad sub protecţia armatei române, ci, ştiindu-se nevinovat şi crezând că are a face cu trupe disciplinate, a rămas pe loc să-şi facă datoria de slujbaş şi să păzească averea comunelor. Dar s-a înşelat amar. După ce au ocupat definitiv gara în 16 febr., ungurii au intrat în comună. Notarul tocmai oficia o căsătorie civilă. Oamenii se împrăştiară foarte repede. Ungurii trag de la distanță după ei. Mirele, Crainic George a Marinchii este rănit greu. Mai târziu un grup de soldaţi pătrund în cancelarie şi somează pe notar să deschidă casa de bani cu fondurile comunale. Notarul le-a cerut chitanţă. Atunci un soldat îi pune baioneta în piept, iar ceilalţi ridică banii, fără scrisoare şi se împărţesc pe ei. Văzându-şi viaţa periclitată, iar calea spre Brad închisă, notarul Ionescu s-a refugiat spre Budapesta, la ginerele său.

Peste o lună, în care trupele maghiare fuseseră măturate din defileul Hălmagiului şi se retrăgeau în debandadă spre Tisa, bătrânul notar aflând că Hălmagiul este eliberat, s-a gândit să se întoarcă acasă, în România Mare, acum. Era o încercare primejdioasă căci trebuia să se strecoare peste frontul unguresc, foarte primejdioasă pentru el, îndeosebi, căci odată cu trupele ungureşti exasperate de înfrângerea suferită, se refugiau şi elementele indezirabile din regiunea noastră: jandarmi, slujbaşi unguri. Îndrăzneala i-a fost fatală. După ce a stat o vreme ascuns prin Ketegyhaza, a fost recunoscut, arestat ca spion român, deferit curții martiale şi condamnat la moarte prin împuşcare, în Mezotur. Sentinţa de moarte i-a dat-o evreul Francisc Miinch, originar din Tokay, în 25 aprilie 1919 la ora 11 a. m., iar la ora 3 după amiază a şi fost executat, tot acolo în Mezotur. Şi-a legat singur ochii şi strigând ,,Trăiască România Mare" s-a prăbuşit moşneagul în groapa ce singur fusese silit să şi-o sape, în faţa norodului din comună adunat să privească acest spectacol.

Martirul Gheorghe Ionescu a fost exhumat la 1 sept. 1919, - fusese depus numai la 60 cm. adâncime, fără coşciug, despuiat de haine şi reînhumat cu cinstea cuvenită, la loc de onoare, în cimitirul Eternitatea din Arad. Municipiul Arad, în semn de pietate şi recunoştinţă pentru jertfa de martiraj, a dat numele de ,,Martirul Gh. Ionescu" unei străzi din Arad.

Sub teroarea trupelor maghiare; Armata română ocupă Hălmagiul: 16 II. - 31. III. 1919

În 16 februarie seara, Garda noastră retrăgându-se spre Brad, trupele maghiare au năvălit din mai multe părţi în comună, cu baioneta pe armă răcnind, înjurând şi întrebând după gardişti şi după intelectualii români. Era un batalion al Reg. 33 infanterie din Arad, comandat de maiorul Meisl, având un efectiv de vreo 700-800 oameni, cu care acesta ocupă localităţile Ciuciu şi Hălmagiu. Trupele maghiare şi-au instalat comandamentul în Hălmagiu, în fostul local al Gărzii, asigurându-se mai apoi, dinspre muntele Găina printr-o companie, înaintată la Hălmăgel.

Din cele ce s-au petrecut mai departe, reiese că la 1919 se repeta situaţia de la 1848/49: maiorul Meisl şi colonelul Hummel de la 1919, împărtăşind întocmai soarta maiorului Csutek de la 1849, care, pornit tot din Arad şi aşezându-şi cartierul general tot în Hălmagiu, fusese silit să mărturisească la sfârșitul expediției că s-a înşelat, crezând că ocupase Zărandul, bineînţeles, după ce prefăcuse această regiune într-un vast cimitir, dând foc satelor, jefuind şi masacrând populaţia. ,,Valahul e fanatizat împotriva ungurului", constata destul de târziu Csutak în raportul său de la 30 martie 1849. ,,În fiecare tufă, pe culmea fiecărui deal, unul sau mai mulţi valahi ne pândesc paşii, iar dacă dau peste cete mai mici, le atacă proferând chiote sălbatice", continuă el în raportul de la 17 aprilie, scuzându-şi neputinţa mai departe cu aceea, că este mereu spionat şi trădat de localnici, celor de pe munţi[32]. Adevărat, şi la 1848, ca şi la 1919, ungurii s-au dedat la jafuri iar populaţia disperată s-a apărat cum a putut.

Când, la 1919, Consiliul Dirigent a inițiat organizarea unui Corp de Voluntari în Zărand pentru dezrobirea Crişanei, el copia acțiunea Comitetului Național de la 1848. Numai că acţiunea românească se întemeia acum, nu pe sprijinul neputincioasei şi bănuitoarei armate austriece, ci pe concursul neprecupeţit al victorioasei armate române, care deşi imobilizată un timp, de stipulaţiile contractului de armistiţiu, a inspirat populația chiar şi numai prin prezența ei, de la început, curaj şi încredere în biruința definitivă. În felul acesta, populația din Ţinutul Hălmagiului prin poterele de gardişti şi-a bătut formal joc de trupele ungureşti, punându-le pe fugă din Hălmagiu.

[32] Cf. vol. II al Monografiei Țin. H. pp.30-32; după Silviu Dragomir: Ioan Buteanu, o.c.Anexe, pg.118-120, 131-132.

Faptul de a fi organizat la Hălmagiu, nu Gărzi civile în sensul de poliţie - cum se creaseră pretutindeni, ci un nucleu de Legiune cu scop combativ militar, şi de a fi îndemnat populaţia să opună rezistenţă trupelor maghiare, abia de acum îşi arăta roadele. Mica noastră trupă, însumând concentrate în Hălmagiu elementele cele mai hotărâte din întreaga regiune, de preferinţă subofiţeri (care s-au şi activat apoi în armată sau jandarmerie), trebuia să se retragă acum spre Brad, unde găseau unităţi din armata română, ca şi febrila acţiune de constituire a Corpului de Voluntari. Aici, în vederea apropiatei ofensive, era nevoie de informatori pentru frontul de la Hălmagiu. Şi cine ar fi putut mai bine să facă acest serviciu primejdios, decât foştii gardişti, care primeau orice însărcinare bucuroşi că-şi mai pot revedea şi familiile. Asţfel, oamenii noştri se găseau permanent în patrulare. Urcau muntele peste Bulzeşti şi coborând pe cărări dosite, pătrundeau adânc pe teritoriul ocupat de unguri. Că se ataşau şi oamenii rămaşi pe acasă, care ţineau armele ascunse în pădure şi strânşi în potere trăgeau asupra bandelor de unguri care umblau la jaf. Patrulele noastre răpeau şi escortau Ia Brad persoane suspecte, la biroul de informaţii. Capii acestor patrule erau plutonierii Eftemie Nicodim din Brusturi, IliePalcu şi Ioan Zlăgnean din Hălmagiu, apoi din Hălmăgel, studentul Laurenţiu Popescu, Coroiu, Codreanu şi alţii. Stegarul Eremia Cristea din Luncşoara se îmbrăca în straie tărăneşti şi mergând cu olarii din Târnăviţa cu oale la târg la Hălmagiu, culegea el însuşi informaţii. Patrulele acestea au capturat odată pe pădurarul Menyhart din Hălmagiu. Altădată, au atacat în Brusturi o puternică patrulă maghiară, care acoperea un transport de fân rechiziţionat. Gardiştii au deshămat caii batalionului unguresc şi urcându-se pe ei, i-au adus la Brad. Dar, cea mai îndrăzneaţă a fost răpirea comerciantului Moskovits din Ciuciu din mijlocul santinelelor ungureşti, la 10 kilometri în interiorul frontului. Ungurii preţuiau la 200-300 numărul gardiştilor ce-i hărţuiau. Nici nu se temeau ungurii decât de gardişti, pe care îi credeau superiori soldatului român, fiind de ai lor, adică proveniţi din armata austro-ungară.

În sfârşit această tactică de autoapărare din partea populaţiei şi-a avut efectul dorit. Ungurii nu se mai aventurau la jaf şi rechiziţii prin satele mai îndepărtate, şi nici chiar prin casele răzleţite de centrul garnizoanelor. La 25 martie, somată de o poteră de gardişti, după o scurtă încăierare, compania din Hălmăgel cuprinsă de panică, părăseşte comuna, iar la 30 martie, ungurii părăsesc cu toţii şi Hălmagiul, pe care armata română îl ocupă imediat, fără rezistenţă.

Atrocităţile Ungurilor în Ciuciu (Vârfurile)

Am afirmat în legătură cu martiriul notarului Ionescu o parte din faptele petrecute la Ciuciu în după-amiaza zilei de 16 februarie 1919. Revenim, completând acum.

Jefuirea casieriei notariale. O bandă de soldaţi, punând baioneta în pieptul notarului, l-au somat să deschidă casa de fier, în care se aflau fondurile celor şase comune aparţinătoare notariatului. Apoi soldaţii au ridicat banii împărţindu-şi-i, între care şi trei sute mii coroane, rezultate din vânzarea prunelor cooperativei.

Crainic Gheorghe a fost împuşcat, rămânând invalid de o mână. Acesta, mire, se afla cu mireasa la cancelarie, încheind căsătoria civilă.Refugiindu-se spre casă, ungurii au tras după el, nimerindu-l tocmai când închidea poarta de la curte.

Crainic Pavel I. Ionuţ Şarii a fost ars de viu. Era un băieţandru de 18 ani. Îl prinseseră în jurul gării şi de atunci este dispărut fără urmă. Un fost funcţionar al Căilor Ferate afirmă că la acea dată soldaţii au adus la Gurahonţ un fecior de la Ciuciu şi l-au aruncat de viu in cazanul locomotivei Nr. 25, care avea o gură excepţional de largă şi pe care ungurii au mai folosit-o la incinerarea victimeler schingiute de moarte în bătăi.

Eleva Marioara Ionescu internată şi maltratată. Era fiica mai mică a notarului Ionescu. Ungurii, interceptând convorbirea telefonică prin care aceasta anunţa Garda din Hălmagiu de cele ce se petrec în Ciuciu, au arestat-o şi închis-o în trenul blindat, urmând a fi transportată la Seghedin. Reuşindu-i să strecoare un bileţel pentru rudele sale din Arad şi Budapesta, acestea intervenind prin Generalul francez Vix la guvernul maghiar, după ameninţarea armatei române că va executa 20 fete maghiare drept retorziune (represalii, n. red.) , a fost eliberată la şase zile şi a plecat la Budapesta, unde se refugiase şi tatăl ei. Zile de groază a trăit după aceasta notăreasa, deghizată în haine ţărăneşti, ascunzându-se prin sat şi apoi la comerciantul evreu Moskovits Mauriciu, care având un copil ofiţer era la adăpost de bănuieli, până ce acesta a fost răpit de o patrulă de gardişti.

Balint Gheorghe şi Feier Ioan, sub pretextul că au dat mână de ajutor gardiştilor, au fost escortați la Seghedin şi condamnaţi la moarte, dar au fost eliberaţi după două luni, de armata franceză. Din lungul lor calvar amintim o scenă caracteristică stării de spirit a soldaţilor unguri. Ridicându-i de acasă, le-au spus să-şi ia bani de drum. Ajung în Arad seara. Tren spre Seghedin nu mai aveau până a doua zi. Părăsesc apoi gara şi intră într-o cârciumă. Soldații cer banii de la prinzonieri şi se pun pe chef. Bineînţeles, prizonierilor nu le dau nici

de mâncare şi nici băutură. Apoi le poruncesc să joace ca urşii, aşa cum erau legaţi cu lanţul unul de altul, mâna dreaptă de mâna stângă a celuilalt. Şi toată noaptea au jucat bieţii oameni, spre hazul publicului. Către dimineaţă, nimerindu-i poliţia, a somat pe soldaţi să plece la destinaţie, punându-le în vedere că, în caz contrar, le confiscă prizonierii.

Casa preotului Nicolae Balta a fost jefuită. Preotul Nicolae Balta, aflându-se la biserică, s-a ascuns întâi în şura unui vecin, sub o bute. Soldaţii i-au răvăşit casa, transformată pe urmă în depozit de muniţii. De către seară, îmbrăcându-se în straie zdrenţoase ţărăneşti, a luat-o spre Lazuri, unde întâlnindu-se cu învăţătorul Toma Crainic tot din Ciuciu şi cu înv. Petru Mager din Bodeşti (tatăl celor patru gardişti), au ieşit la munte în pădure la Tărnicioara (sub Dobrinu), adăpostindu-se în coliba Magereştilor. Simţindu-se urmăriţi şi aici, au trecut muntele în toiul iernii la Vidra şi de aici peste Câmpeni, Abrud, la Brad. Pădurea a fost scutul intelectualilor noştri în aceste vremuri de urgie.

Atrocităţile din Hălmagiu

Ungurii au intrat în Hălmagiu în 16 februarie pe la ora patru după-amiază. Atrocităţile săvârşite în seara şi noaptea ce urmează, însumează, afară de bătăi şi răniri, cinci omoruri, între victime aflându-se şi o femeie.

Cotoc Petru din Leasa. Om mai în etate de 50 ani, privise şi el desfăşurarea luptei, dar când a văzut că se apropie ungurii, s-a refugiat în casă. Soldaţii unguri zărindu-l, s-au luat după el şi scoţându-l afară din locuinţă, l-au împuşcat, în prezenţa familiei, sub pretextul că a fost gardist[33].

Gheorghe Groza din Hălmagiu. A făcut parte din Legiunea din Hălmagiu şi a luptat în Ciuciu şi pe dealurile de la Leasa. La retragere a fost făcut prizonier şi împuşcat în locul numit „Bălteasca". Părinţii l-au adus acasă şi l-au înmormântat[34].

Golea Medrea din Hălmagiu, un flăcău cam într-o ureche umblând razna, a fost prins în drum spre Băneşti. Un soldat l-a întrebat: ,,Unde-s gardiştii?" ,,Colo, pe deal”, arată

[33]În Registrul actelor de morți a notariatului Bănești, este înregistrat: No.80/1919, Cotoc Petru, de 50 de ani, din com. Leasa, împușcat de bandele bolșevice în ziua de 18 febr. 1919. Părinții : Cotoc Miron și Dărău Ana. Căsătorit cu Mager Marina, fără copii.

[34]În Registrul actelor de morți a Comunei Hălmagiu se găsește înregistrat decesul lui Gheorghe Groza astfel :,,Nr. 23 din 1919. Gheorghe Groza, econom în Hălmagiu, gr.or, etatea 19 ani, mort în 16 februarie la ora 4 d.m. Împușcat de armata maghiară”.

el. ,.Da, tu cine eşti?”- îl întrebă altul. ,,Io-s spion" - răspunde el. Văzându-l că-i nebun, l-au lăsat să plece. Apoi din glumă un soldat l-a luat la semn, nimerindu-l prin gât. A murit mai târziu din pricina rănii.

Ţisca Ioan şi Ţisca Veselie din Ţărmure. Pe când se retrăgeau de pe front, aceştia au fost prinşi, maltrataţi şi apoi împuşcați în Hălmagiu. Martorul ocular, bărbierul Ciungan, povesteşte următoarele[35]: ,,Am ieşit din casă şi voiam să fug către Hălmăgel, când deodată am auzit împuşcături după casa lui Mihaiu Costina. Fiindcă gloanţele şuierau prin aer, m-am înapoiat acasă. Am aflat apoi că doi gardişti, Ţisca Ioan şi Ţisca Veselie, refugiindu-se spre Hălmăgel, au fost surprinşi de o patrulă inamică, care intrase pe la podul Băneştilor în Hălmagiu. Gardiştii s-au ascuns după o moviliţă. Ungurii fiind mulţi, i-au înconjurat şi făcut prizonieri. I-au condus apoi în piaţă, în faţa fostului local al gărzii şi se pregăteau să-i spânzure. Au cerut un ştreang de la bărbierul Borza. Acesta spunând că nu are, ungurii au căutat prin curte, dar n-au aflat decât un lanţ, ce nu era potrivit pentru execuţie. Apoi au început să-i bată cu paturile puştilor, silindu-i să strige: "Eljen Magyarorszag ! (Trăiască Ungaria !)"'.Într-aceasta a sosit la faţa locului judecătorul Moldovanyi, care, deşi ungur, a rugat pe soldaţi să nu-i spânzure. Un sublocotenent a şi promis că-i va elibera. Atunci soldaţii au pretins ca înainte de a-i elibera să strige de trei ori: ,,Eljen Magyarorszag Koztarsasag ! (Trăiască Republica Ungaria !)". După aceea i·au închis în grajdul hotelului Rozenczveig. Peste noapte, soldaţii beți, care cum veneau, îi băteau, până ce le-au zdrobit oasele, apoi către dimineaţă i-au scos din grajd şi cărându-i după ei în târgul de vite, i-au împuşcat pe amândoi la marginea apei[36]. De duminică noaptea şi până marţi după-amiaza au zăcut cadavrele în apă, când Şortoc Lazăr, primarul comunei, i-a pus pe o trăsură şi transportându-i la cimitir, i-a aruncat pe amândoi într-o groapă, fără înmormântarea rituală care nici nu se putea face dealtcum, căci nu mai era nici un preot pe acasă. Protopopul şi totodată parohul Hălmagiului, Cornel Lazăr scăpase cu viaţă, furişându-se din curte în curte, pănă ce a ajuns la Poenari, şi de acolo a luat-o spre Brad.

Maria Ciungan a fost împuşcată şi jefuită la nunta fiicei sale[37]. Mihai Costina, bărbatul victimei declară următoarele: ,,În 16 februarie 1919 serbam nunta fiicei mele Nina cu Partenie Lupşa. După miezul nopţii, au început să intre în casă câte 2-3 soldaţi unguri, cerând

---

[35] AMH, Fișa Nr. 142 din 26 XII, 1922. Informator Petru Ciungan din Hălmagiu.

[36]În Registrul actelor de morți al Comunei Hălmagiu se găsesc înregistrate și aceste decese. Sub Nr. 26 din 1919, Ioan Țisca, econom în Țărmure, gr.or. în etate de 26 ani. Împușcat de armata maghiară. Sub Nr. 27, Vasile Țisca, econom, Țărmure, 24 ani. Împușcat de armata maghiară. Ambii morți la 17 februarie, 1919. – (Făcuseră parte din Legiunea Hălmagiu).

[37]AMH, Fișa Nr. 143 din 24 XII. 1920. Informator Costina Mihaiu, locuitor în Hălmagiu.

mâncare şi băutură. Le-am dat. Către 3 ore după miezul nopţii au dat buzna peste noi vreo 16 soldaţi. Aceştia n-au mâncat şi nici n-au băut nimic. Un plutonier a prins vorbă cu fratele meu şi apoi a început să culeagă paharele cu vin de pe masă şi să le arunce în el. Frate-meu s-a băgat sub masă ca să se ferească de lovituri. Atunci plutonierul a mai aruncat câteva pahare după el, apoi a scos revolverul şi a tras două focuri spre el, acolo sub masă, unde se afla ghemuit. Într-aceasta nuntaşii speriindu-se, s-au împrăştiat. Au mai rămas numai nuntaşii cu naşa după masă, apoi eu şi nevasta mea, care ajunsese lângă uşă. Atunci plutonierul s-a întors spre uşă şi a tras cu revolverul în nevastă-mea, care s-a prăbuşit la pământ, moartă. În momentul acela mai mulți soldaţi s-au aruncat asupra ei şi desfăcându-i cămaşa la sân, au scos de acolo o carte în care se aflau banii miresei în bancnote, vreo 5000 coroane. Luând banii, soldaţii au fugit cu toţii. După aceasta nu s-au mai arătat unguri. A doua zi a venit la mine plutonierul însoţit de doi soldaţi, trimişi fiind de comandantul lor care locuia în hotel, spunând că a venit să se roage de iertare. Eu i-am zis: ,,Iertat să fii, că mortul tot nu mai învie!" Mi-au mai spus că banii mi se vor restitui, dar nu s-a mai prezentat nimeni nici cu banii, nici să ancheteze cazul. Tot atunci, în 17 februarie, a venit la mine şi farmacistul Hanzeros să mă mângăie, zicând că îmi dă el bani de înmormântare, dar eu i-am spus că nu-mi trebuie. Deoarece preoţii români erau refugiați, farmacistul mi-a propus să fac înmormântarea cu dascălul lor cel unguresc, adică acela să cânte ungureşte. Eu nu m-am învoit nici la aceasta şi am înmormântat-o fără popă. Înmormântarea cu preotul am făcut-o după sosirea armatei române, în duminica Floriilor"[38].

Spargerea şi profanarea bisericii din Hălmagiu

A doua zi dimineaţă în 17 februarie, un grup de cinci soldaţi au mers la biserica ortodoxă. Găsind uşa încuiată, au început să împuşte în ţâţâni. Sfărmându-se ţâțânile, parte intrând în lemn, soldaţii au doborât uşa şi au pătruns în biserică.Văzând aceasta vecinii au alergat la epitropul Ioan Turuc, care fiind şi scriitor la primărie, mai putea să stea de faţă cu ungurii. Epitropul reclamând cazul comandamentului, a fost trimis locotenentul Tesits (un sârb din Arad) să vază ce-i. Mergând împreună locot. Tesits şi cu epitropul Ioan Turuc la biserică au găsit soldaţii încă în biserică. Masa epitropiei era răsturnată în mijlocul bisericii având pupitrele deschise, cum căutaseră după bani. În masă fuseseră numai sume

[38]Decesul sub Nr.24:,,Maria Ciungan măritată Mihaiu Costina, de 47 ani, gr. or., moartă în 17 februarie 1919, ora 3 a.m. împușcată de armata maghiară”. Registrul com. Hălmagiu.

neînsemnate. Soldaţii cotrobăiau acum prin altar după obiectele de preţ. Unul se îmbrăcase în odăjdiile diaconului Joldea. Potirul era turtit, dovadă că îl trântiseră de pardoseală şi acum se spurcaseră în el. Locot. Tesits îi somează să părăsească biserica, dar soldaţii nu se prea intimidează de porunca superiorului şi părăsesc biserica mârâind. După aceasta locot. Tesits n-a mai fost văzut prin Hălmagiu. Consternat de demoralizarea trupei, temându-se, poate, şi de răzbunarea soldaţior, probabil şi-a mijlocit un concediu[39].

Din ce elemente se compunea armata republicană

Dezlegată de jurământ, armata Austro-Ungariei se desfiinţase încă de la începutul revoluţiei. Ofițerii şi subofiţerii reangajaţi, adică militarii de profesie, cei de proveniență nemaghiari, cu foarte puţine excepţii, s-au ataşat Consiliilor Naţionale, intrând în Gărzile acestora. De ştiut că majoritatea ofiţerilor activi era de origine germană şi mulţi dintre aceştia au rămas pe loc în garnizoanele lor, la dispoziţia Consiliului Naţional Maghiar, îndurând apoi grave decepţii din pricina bolşevizării armatei maghiare. Nu este mai puţin adevărat, că ofiţeri activi, ba chiar şi rezerviştii de origine germană din Ardeal au întrat în formaţiunile româneşti. Aşa, şi în Corpul Voluntarilor Horia am avut câţiva bravi ofițeri saşi.

Astfel, ungurii şi-au format armata republicană, oprind în garnizoanele de pe teritoriul cele mai sta la dispoziţie pe ofițerii şi reangajaţii unguri, germani şi evrei, plătindu-le înainte solda avută pe front. Cât priveşte trupa, aceasta era mercenară. Pe lângă hrană şi îmbrăcăminte se plătea unui soldat simplu câte 750 coroane lunar. În Reg. 33 lnf. din Arad, având acesta teritoriul de recuperare în majoritate covârşitoare românesc, se angajează mai mult oameni fără căpătâi, cu gândul să se îmbogăţească din jefuirea satelor româneşti. Din motive mai mult politice, ungurii ar fi dorit să aibă şi români în rândurile lor. Şi, fiindcă aceştia refuzau să se anunţe benevol, în trecerea lor prin satele româneşti prindeau şi cărau cu dânşii pe cine apucau. Ajunşi în Hălmagiu, din primele zile, mai mulți români din armata ungurească s-au interesat pe la ţăranii noştri, că pe unde ar putea fugi mai uşor, plângându-se că au fost aduşi cu sila.

Dealtcum bărbații de stat unguri se pricepeau de minune să manevreze culisele. Dânşii susţineu că în virtutea armistiţiului, sunt în drept a-şi administra ţara în vechile granițe, până la hotărârea conferinţei de pace, câştigându-şi pentru aceasta şi consimţământul tacit al unor

[39]AMH, Fișa Nr. 144 din 24. XII.920. Informator Ioan Turuc, notar, domiciliat în Hălmagiu.

ofițeri francezi. Numai cât acea ţară, în plină disoluţie nu le mai putea furniza autoritatea necesară.

Reg. 31 Inf. fuge dinHălmagiu

În armata mercenară nu putea fi vorba de disciplină. Ofiţerii nu mai pot stăpâni trupa şi populația este expusă la atacurile bandelor înarmate.

Ajungând în Hălmagiu, după ce s-au asigurat împotriva gardiştilor, pe care îi bănuiau în fiecare colţ de pădure sau tufiş, soldaţii care nu erau de serviciu porneau pe sate după jaf. N-a scăpat nici o casă necălcată şi nebatjocurită. Aruncau grenade şi împuşcau după vite, vânându-le pentru carne. Dacă nu puteau stoarce bani, luau ouă, pui, haine şi seara se întorceau încărcaţi cu pradă la Hălmagiu.

În Ţoheşti, afland că Silviu Suba, un luminat ţăran ştiutor de carte, a plecat cu gardiştii la Brad, soldaţii după ce i-au aprins casa, grajdurile şi cămara cu recoltă, i-au maltratat soţia. În ţipetele familiei speriate, soldații au împuşcat o vacă şi un porc, ce le scăpaseră dinainte.

De felul cum storceau soldații banii de la populație, lăsăm să vorbească fruntaşul ţăran, fost multă vreme primar, Gheorghe Veselie din Ţărmure: ,,Într-o dimineaţă întră în casă doi soldaţi înarmaţi. Eram numai cu nevasta, singuri. Îmi poruncesc să merg cu ei la Hălmagiu. Eu îi rog să-mi dea pace, că n-am făcut nimica. Atunci încep să mă lovească cu patul puştilor. Nevasta începe să plângă. O iau şi pe ea la bătaie. La urmă ies afară înaintea lor. Când ieşim pe poartă şi ajungem, în uliţă, îi rog din nou să-mi dea pace şi să ducă boii, vacile şi tot ce am. Atunci ei îmi spun, numai bani le trebuie. I-am întrebat câți bani, ei răspund că toţi banii ce-i am. Am trimis nevasta la fratele meu să aducă toţi banii ce-i are el. Mi-a adus două mii şi 40 coroane şi după ce le-am dat banii, m-au lăsat în pace. Eu încă aveam bani, dar erau ascunşi în grajd şi mă temeam să intru cu soldaţii în grajd, că mă omoară"[40].

Total devastată a fost şi gospodăria preotului Ioan Nicula din Hălmăgel, al cărui fiu, elev plutonierul Mihai Nicula, fusese comandantul Gărzilor rurale din circumscripţia Hălmăgelului. Bătrânul preot a reuşit să se salveze în ultimul moment, refugiindu-se spre Baia

[40]AMH, Fișa Nr. 145 din 28. XII. 920. Inf. Gh. Veselie din Țărmure.

de Criş. A rămas acasă numai preoteasa, care a fost maltratată şi bătută până ce a căzut în nesimţire ca să spună unde se află popa. Ungurii au dus vitele : boi, vaci, porci, galițe (păsări de curte, n. red.) apoi toată provizia de cereale şi haine din casă, pânzeturi şi tot ce putea fi mişcat.

Au jefuit şi casa învățătorului Ioan Valea, deşi acesta era invalid de război, cu un picior amputat. Tot aşa a păţit preotul din Tisa, Sinesie Şerban care încă s-a refugiat la Baia de Criş. Devastată complet a fost şi casa preotului Ioan Coroiu din Lazuri. Preotul Laurențiu Iuga din Măgulicea, care după ce şi-a răscumpărat mereu viata cu daruri, până ce şi-a dat tot ce a avut în casă.

Soldaţii îşi manifestau vitejia numai faţă de populatia nearmată, fără a-şi risca câtuşi de puţin viaţa. Către sfârşitul lunii februarie, sătui de jaf - mirosiseră poate şi mişcare pe front -, ungurii s-au hotărât să părăsească Hălmagiul. Ofiţerii nemaiputându-i reţine, au plecat spre Arad.

Când era să se învagoneze în gara din Hălmagiu, o bandă s-a întors în comună să mai apuce câte ceva. Comandantul lor, căpitanul Meisl, s-a luat după ei şi căutând pe Ioan Turuc, care gira afacerile comunei, l-a sfătuit să formeze imediat o Gardă şi să pună mâna pe soldaţii care ar mai îndrăzni să se întoarcă pentru jafuri. Nu i-a dat însă arme.

Honvezii din Giula şi Seghedin

Linia demarcaţională de la Hălmagiu a fost ocupată acum de honvezi. Un batalion din Reg. 2 honvezi din Giula şi un tren blindat a fost cantonat în Hălmagiu, având un detaşament şi în Ciuciu, iar o companie din Reg. 5 honvezi, în Hălmăgel. Comanda o avea locotenent-colonelul Iuliu Hummel.

Aceleași jafuri si aceeași teroare, de la inceput. Preoții și invățătorii travestiți în haine țărănești, cu tot timpul de iarnă, stau ascunși prin păduri, aceia care n-au trecut muntele la Vidra si de acolo prin Câmpeni, Abrud, la Brad.

Sub pretextul că cercetează după cei ce au făcut parte din Gardă, ungurii umblă din sat in sat, jefuind si schingiuind în bătaie pe cine apucă. Femeile intelectualilor refugiați din Hălmagiu sunt atacate noaptea de soldaţi beţi. Pentru a se pune la adăpost, acestea mijlocesc să aibă încartiruiţi ofiţeri.

Şi în batalionul de honvezi sunt câţiva reangajaţi români. Deşi ameninţaţi si supravegheaţi continuu de camarazii lor, plutonierii Gheorghe Moşuţ si Gh. Clonda, trecuți mai târziu în armata română, au apărat cât au putut populaţia.

Oribila schingiuire şi ucidere a lui Ioan Luciu din Leasa la 3 martie. O patrulă de honvezi umblând de capul lor, a tăbărât noaptea in casa lui Nicolae Luciu din Leasa. După ce au bătut pe bătrâni, au târât cu dânșii pe feciorul lor, Ioan , de 26 de ani. Pe cale, bătându-l când acesta a început să țipe de durere, ungurii i-au rupt limba, apoi i-au smuls mâinile din corp și pe urmă l-au împușcat pe țărmul Crișului, ca la 300 pași de casă. A doua zi dimineața a fost găsit de un vecin, oribil mutilat. Pe locul supliciului, părinții i-au ridicat ulterior o cruce de piatră, ce se poate vedea din tren, când treci podul de la Leasa, pe malul drept al Crișului. Cazul a fost deferit curții marțiale, iar actul de investigație adresat judecătoriei din Hălmagiu, a căzut în mâinile noastre. Pentru a demonstra cinismul cu care se apără inculpatul, traducem pasajele ce cuprind depozițiile acestuia.

„*Curtea marțială din Seghedin.* C. m. 202/1919. Cauza penala a gardistului (nenzetör) Pálinkás Mihaiu.

Către Judecătoria de ocol din Hălmagiu.

Seghedin, 19 martie 1919.

Împotriva gardistului Pálinkás, aparținător gărzii regale naționale a căii ferate din Hălmagiu este în curgere instrucție penală și ținut în arest preventiv, pentru că a ucis in ziua de 3 martie a. c. pe gardistul român Ioan Luciu din Leasa.

Acuzatul cu privire la aceasta declară următoarele: „În ziua de 3 martie a. c. o patrulă a gărzii maghiare a escortat din Leasa la Hălmagiu trei gardiști români, care după ce li s-a luat interogatoriu au fost puși în libertate, deși declaraseră că și ei au luat parte la atacul trenului blindat între comunele Hălmagiu și Ciuciu, în ziua de 16 februarie a.c.

Inculpatul indignat de această faptă, și-a propus ca drept răzbunare, să șicaneze pe cei trei gardiști români, în felul că în fiecare seară va merge în Leasa și escortându-i la Hălmagiu, îi va ține sechestrați până dimineața, când le va da drumul. În ziua de 3 martie, inculpatul împreună cu gardistul Rácz Elek s-au dus la Kurilla Ludovic, cantonierul căii ferate din Hălmagiu, care știa unde locuiesc cei trei gardiști.

În aceeași seară, cantonierul Kurilla a condus pe inculpat și pe Rácz până la casa lui Nicolae Luciu în Leasa și lăsându-i acolo s-a întors la canton. Rácz a rămas în curte, iar acuzatul forțând ușa, a intrat în locuință, somând pe cei din casă să se scoale și să aprindă lampa.

După aceasta inculpatul a somat pe Nicolae Luciu să predea pe cei doi fii ai săi care au făcut parte din garda românească. Aceasta s-a împotrivit, când însă inculpatul i-a aplicat câteva lovituri, a arătat locul unde erau copiii. Inculpatul a ridicat pe Ioan Luciu și l-a luat spre Hălmagiu. Pe drum, Ioan Luciu, într-un moment dat, s-a oprit, apucând arma inculpatului. La aceasta inculpatul a descărcat

arma, care a nimerit pe Ioan Luciu. Inculpatul, în enervarea sa a mai descărcat de două ori arma asupra lui Ioan Luciu, pe care l-a lăsat acolo, la o depărtare de vreo 390 metri de casă.

În ziua următoare adică în 4 martie a. c., Luciu Gheorghe, locuitor în Leasa, unchiul victimei, în zorii zilei, a descoperit cadavrul, înștiințând despre acesta pe soția lui Nicolae Luciu, mama victimei.

Soția lui Nicolae Luciu afirmă că soțul său împreună cu copilul mai tânăr, în ziua înmormântării s-a îndepărtat în loc necunoscut.

Vă recerc, ca în baza celor de mai sus, să ascultați sub prestarea de jurământ pe martorii, soția lui Nicolae Luciu și pe Gheorghe Luciu și în cazul când nu există motive de vinovăție, procesul verbal să se înainteze cu posibilă urgență, considerând că inculpatul se găsește în arest preventiv".

Partea a doua a scriptului cuprinde întrebările la care aveau să răspundă martorii, în așa fel ticluite, ca să scoată nevinovăția criminalului.

Cazul acesta ne dovedește pe deplin halul de decădere morală al armatei regulate maghiare care acum prezintă aspectul unei sinistre adunături de bandiți, pe care corpul ofițeresc nu o mai poate ține in disciplină. Naționalitățile aveau același drept de a se organiza în consilii și a susține gărzi, ca și poporul maghiar. O înțelesese oare aceasta comandantul maghiar când eliberase pe cei trei gardiști, ori că nu voia numai să-și asume răspunderea, bucurându-se că soldații execută ceea ce dânsul nu putea ordona oficial? De altcum, atacurile imputate le întreprinsese Legiunea din Hălmagiu, nu gărzile rurale, care îndeplineau rolul de poliție numai.

Incursiunea gardiștilor în Hălmăgel, la 5 martie

Pentru a neliniști pe unguri și a câștiga informația asupra noilor unități, o ceată din gardiștii legiunii noastre a pornit spre Hălmagiu și coborând de pe muntele Găina, au pătruns în Hălmăgel, în ziua de 5 martie. Au prins doi pădurari și i-au adus la Brad, predându-i biroului de informații.

Procesul verbal dresat de unguri cu acest prilej ne destăinuie și unele date asupra situației trupelor inamice din Hălmagiu. Il reproducem în traducere românească.

„Copie. Reg 2 honvezi, comp. 9. Nr. 5/1919. Proces verbal dresat lui Ioan Gligor, locuitor în Hălmăgel, născut in 1879, Nr. casei 10. Prezenți: locot. Horválh Pál; sergent Hanecker Zsigmond, contingentul 1898/16; fruntaș Stupecky Iános, cont. 1897/15; fruntaș Galbács Iános, cont.1897/15. Conform depozițiilor susnumitului locuitor din Hălmăgel, acesta a văzut 2 gardiști români târând pe Arszèny Illès și Menyhárt N., pădurarii comunei Hălmagiu. In urma celor doi gardiști mergea un pluton de vreo 25 gardiști. Numitul s-a întâlnit cu aceștia pe dealul dintre Hălmăgel – comuna si crângul Băncești. N-a cunoscut pe nici unul. Gardiștii l-au întrebat că n-a văzut soldați unguri. El a

răspuns că trupa maghiară se află în Hălmagiu. Procesul verbal, după citire, s-a închis si subscris. Hălmagiu, 5 martie, 1919 (urmează iscăliturile). Către Comanda Batalionului al III-lea în Hălmagiu. Detașamentul M.2. Sosit. 10 Martie, 1919, Nr. 364 sgt. Il înaintez! Lt. col. Iuliu Hummel m. p. Către comandantul diviziei a 23-a maghiară, în Arad. Pentru autenticitatea copiei, căpitanul Pintér. m. p."

Bolșevizarea oficială a armatei maghiare

În 21 martie, contele Károlyi, președintele republicii, publică un manifest, prin care anunță că se retrage de la cârmă si predă puterea proletariatului popoarelor Ungariei. Atunci ia naștere republica comunistă a guvernului Garbai - Béla Kun. În linia acestor idei a fost reformată și armata, bineînțeles cu aceleași elemente.

Pentru înfăptuirea acestei reforme, în 22 martie a sosit la Hălmagiu comisarul comunist Kappner, un fost plutonier, de origine evreu din Arad. Acesta a poruncit să se adune toți soldații pe piață, unde cânta muzica militară. S-a urcat apoi pe masă, vorbind despre noua armată în care nu mai există poruncitori despotici, căci de aici înainte, ofițeri și trupă, cu toții sunt tovarăși egali. A agitat împotriva României oligarhice, spunând că și la Hălmagiu va sosi armată multă care va zdrobi trupele românești.

Corpul ofițeresc, între care mulți tineri proaspăt ieșiți din academiile militare, ce înduraseră si până aici grave deziluzii, erau acum cuprinși de panică. Soldații și-au format sfaturi, ofițerii au fost despoiați de insigne.

Mai nostimă era situația ofițerului față de ordonanță. Ordonanța ofițerului găzduit la familia protopopului Lazar, întors dintr-o incursie de jaf, adusese între alte bunătăți și o pulpă dintr-un porc ce-l împușcaseră și împărțiseră între dânșii mai mulți tovarăși. Ajuns acasă, cheamă pe fiica protopopului (refugiat), azi d-na Ana Guiu, si aruncându-i pe masă carnea, îi poruncește acesteia să bage bine seama să i-o frigă bine. Apoi s-a trântit plin de noroi în patul ofițerului.

După un pui de somn, sculându-se, a încălțat cizmele ofițerului, s-a dichisit și pudrat tot din lucrurile ofițerului. S-a ospătat bine și a plecat la sfat. De aici încolo, pentru orice mic serviciu prestat ofițerului, cerea plată.

O scrisoare[41] adresată iubitei sale de pe frontul dela Hălmagiu, de către un subofițer, Farekas, la 23 martie, aruncă lumină asupra mentalitații trupelor ungurești de atunci. Spicuim câteva fraze, traducându-le din ungurește.

„... Dragă Ilonka, pe aici e noutatea că franțuzii evacuează Ungaria, nu-i așa, plăcută veste? Și mai este si alta, așa am auzit azi noapte că înaintăm, nici asta n-ar fi rău, dar nu cred, căci veștile umblă în fel și chip și după cât cunosc eu pe români, ei nu îndrăznesc să se miște știind că au în față pe 2 honvezi, toți băieți ștrami (stram gyerekek) și nicidecât „nustyu” regimente, de pildă alaltăieri s-a vestit că România ne-a declarat război, și ne-am dus la o casă, iar băieții au adus o țimbală și poți să-ți închipui ce petrecere a fost toată noaptea, când ne-om duce o aruncăm în stradă (țimbala), că pe aici așa stau lucrurile și toate-s fără cap, acuma și eu am început să trag chiulul. Mă aflu la postul principal afară, nici aici nu-i rău, numai pentru bieții soldați, că a nins astă-noapte, adevărat că eu nu sufăr acuma, dar și eu am fost odată în soarta lor, plane în lumea aceea, că acuma nici pe jumătate nu-i ce a fost odinioară, atunci am fost ca și câinii, dar acum vorbește om cu om, ba încă mai mult ne umblă nouă gura (szàjaskodunk) față de ofițeri. Etc”.

La 23 martie gardiștii alungă compania ungurească din Hălmăgel

Acei gardiști care nu se refugiaseră la Brad, stau mai bine de cinci săptămâni ascunși prin pădurile din hotarul comunei Hălmăgel, ce coboară de pe muntele Găina. Ziua pândesc calea soldaților unguri ce umblă a jefui și trag după ei. Coboară din când în când în sat, noaptea, după merinde și ca să se informeze. De câte ori sunt trimiși în patrulare gardiștii aflători în Brad, aceștia îi iau în primire și-i întovărășesc în împlinirea misiunii lor. Amărâți

[41] Scrisoarea capturată de la poștă. I s-a pierdut plicul cu adresa (Arhiva Gărzii). „Nustyu” erau batjocurite reg. românești. Germanul „stramm”, încetățenit în 1. Cazonă maghiară ca și în cea română.

peste măsură de barbariile comise de unguri și deznădăjduiți că armata română nu mai înaintează, se hotărăsc să alunge ei pe unguri cu propriile puteri. Compania din Hălmăgel număra vreo 150 oameni, iar dânșii puteau pune în bătaie 15-20 puști, cu puțină muniție. Aveau și câteva grenade de mână. Se ivi momentul potrivit.

La 23 martie comandantul Diviziei 2 vânători din Brad fiind informat că trupele maghiare au primit ordin să atace, a luat măsuri în consecință, organizându-se prima linie de apărare pe la Baia de Criş. Tot ca urmare a acestor măsuri, şeful Biroului de Informații al Corpului Vol. Horia, preotul Pompiliu Piso, cheamă la sine pe plutonierul Eftimie Nicodin (originar din Brusturi-Hălmagiu), punându-i în vedere să compună o patrulă dintre foștii gardiști din Hălmagiu, cu care să plece în regiunea Hălmagiului, ca să culeagă informații, insistând totodată să-i aducă necondiționat și un ungur viu.

În 24 martie patrula porni din Brad și se întâlnește a doua zi cu gardiștii din Hălmăgel, care tocmai se sfătuiau cum să alunge pe unguri. Hălmăgelul se compune din mai multe crânguri cu casele răsfirate îndeosebi pe dealuri până sub muntele Găina, iar ungurii cantonau la primărie și școală, jos în vale, la extremitatea vestică a comunei. Fac ei planul de bătaie, erau acum aproape 30 puști, dar înainte de a porni la acțiune, găsesc de cuviință să-l avertizeze pe comandantul ungurilor, în forma unui ultimatum, somându-l să părăsească comuna. Ultimatumul se redactează în casa lui Codrean Petru I. Tolomei de către gardistul Codrean Ioan, care știa și puțină carte ungurească. Spunea că aici e țară românească. Ungurii să înceteze cu nelegiuirile și să plece în țara lor. (Tot așa grăia din Buceș, la 1849, tribunul Ioan Buteanu către maiorul Csutak, comandantul trupelor maghiare, la Hălmagiu, însă într-o dialectică științifică).

Pentru înmânarea scrisorii a fost găsit Colf Petru I. Nistor, care om pașnic fiind și fruntaș în comună, avea intrare la comandantul unguresc în chestii administrative. Codrean Ioan (după ce nu uitase să strige de pe un deal tatălui său să-i aducă merinde pentru cale lungă, o desagă cu pâini) se ține la distanță în urma curierului, ca să observe efectul ultimatumului. Colf Petru intră la comandant. După ce citește scrisoarea, căpitanul îl întreabă dacă sunt mulți gardiști. „Câtă frunză și iarbă”,răspunde acesta.

Căpitanul sună alarma și trimite o patrulă spre crângul Golești. Gardiștii observă mișcarea. Se postează la locuri potrivite, înțelegându-se să tragă repede la început, ca să pară mulți, și din când în când să arunce câte o grenadă, ca să se vadă că au și artilerie. Când se zăresc întâile figuri, gardiștii deschid focul. Un soldat ungur cade. Împușcă și ungurii, apoi încep a se retrage. Mai cade o figură. Auzind împușcăturile de arme și grenade, ungurii o rup

la fugă spre Hălmagiu. Nu mai caută podul, ci trec prin vale, aruncând armele în apă. Câțiva, ascunși în subsolul fierăstrăului, trimit vorbă românilor prin locuitorul Ilisie Todor I. Nicolae, că ei sunt fără arme și vor să se predea. Gardiștii au primit acest mesaj, însă temându-se de vreo cursă și nemaiavând muniție suficientă, s-au mulțumit cu rezultatul obținut. Ungurii au părăsit cu această dată definitiv Hălmăgelul.

In Jurnalul (manuscris, pg.14.) Reg. Horia, azi Reg. 86 Infanterie, Oradea, acest eveniment este înregistrat astfel:

„Ungurii din Hălmăgel înspăimântați de apariția neașteptată a unei patrule (după credința lor o patrulă din cei 200-300 gardiști refugiați prin pădurile din hotarul comunelor Hălmăgel și Brusturi) au părăsit Hălmăgelul și s-au așezat iar în Hălmagiu. Căpitanul Laczhegyi nici nu a mai așteptat să-i aducă ordonanța calul, ci a fugit prin vale, cufundându-se până la brâu, exemplul lui l-au urmat și ceilalți ofițeri. Ungurii au amenințat pe locuitorii din Hălmăgel, că le vor aprinde satul, ca răsplată pentru cei 2 răniți, ce i-au avut cu ocazia atacului din partea patrulei de gardiști”.

Gardiștii continuă incursiunile în Brusturi și Ciuciu

Ocolind pe sub muntele Rotundu, a doua zi Eftimie Nicodim coboară cu patrula în satul său, la Brusturi. Aici găsește o patrulă ungurească cu o trăsură a batalionului din Hălmagiu, rechiziționând fân. Nicodim și cu tovarășii lui îi iau la țintă de pe un deal. Ungurii lasă trăsura și fug spre Hălmagiu. Gardiștii desprind caii și-i expediază la Brad.

Misiunea lor era să aducă Biroului de Informații un ungur viu din regiunea Hălmagiului. Cel mai potrivit li se părea comerciantul evreu Moskovits Mauriciu din Ciuciu. Moskovits stă în centrul comunei pe șosea, lângă podul de peste Valea ce vine de la Lazuri. Moskovits are telefon. Are un copil ofițer în relații de prietenie cu ofițerii batalionului unguresc. Pe la cârciuma și prăvălia lui Moskovits se întorc soldații și ofițerii.

Dar, comuna Ciuciu este situată la 10 Km. Vest de Hălmagiu, în interiorul frontului și are legătură de șosea, spre Nord, cu trupele maghiare dela Criștior – Dealul Mare. Nicodim își alege numai patru tovarăși, trece dealul în Valea Lazurilor și coborând tot pe apă, sub scutul sălciilor și al arinilor, și în noaptea de 29 spre 30 martie, la ora trei după miezul nopții, ajunge la destinație, fără a fi observat. Gardiștii bat la ușă și somează unguresște pe Moskovits să le deschidă ușa. Apoi îi poruncesc să se îmbrace repede și să-i urmeze. Mai scot din grajd o vacă cu lapte și fac cale întoarsă spre Brad. Au fost alarmate și îndrumate patrule călărețe în

urmărirea gardiștilor, dar ungurii, cuprinși de panică, neîndrăznind să se îndepărteze din comună, urmărirea a rămas fără rezultat.

(„Temea”, cum era cunoscut în satul lui, Eftimie Nicodim, întrecuse chiar pe străbunicul său, poreclit Colțu, căpitanul din Brusturi în revoluția de la 1848, care într-o situație similară a împușcat în Lazuri pe un spion al Ungurilor de la Dealul Mare. (Cf. vol. II. al Mon. Ț. H., pg.149). Trăind intens un război de aproape cinci ani, sărmanul Temea nu s-a mai putut încadra într-o viață normală și a murit în spitalul din Oradea prin anii 1926, în urma unor boli contractate pe front).

30 martie: blindatul lovit de artileria română

Dacă infanteria maghiară s-a mulțumit tot timpul să se asigure în Hălmagiu, mărginindu-se la jefuirea satelor din interiorul liniei demarcaționale, trenul blindat făcea dese înaintări până pe la Vața, trăgând cu tunurile asupra satelor. Trăgeau și după oameni, pe câmp, pe șosea. Până la această dată, armata română s-a ținut în strictă pasivitate și n-a răspuns la provocările unguresti, pe lângă toate solicitările refugiaților, care zilnic asaltau comandamentul din Brad, cerând înaintarea și eliberarea populației de sub teroarea bandelor jefuitoare. Pentru a convinge și pe Aliați de veracitatea (veridicitatea, n. red.) reclamanțiilor, prin mijlocirea Consiliului Dirigent, a fost trimisă la Brad o comisie, în care se afla și un înalt ofițer francez. Aceasta examinând situația la fața locului, a constatat adevarul; însă linia democrațională trebuia respectată.

Ungurii – trupa – explica pasivitatea armatei române, drept slăbiciune, ceea ce-i îndemna și mai mult la îndrăzneală. Ofițerilor – care trebuie să fi știut adevărul – le convenea această situație, temându-se că soldații cunoscând realitatea, vor dezerta de pe front. Ceea ce s-a și întâmplat.

În 30 martie blindatul înaintase iarăși până la Vața și trăgea asupra comunei Târnava, ocupată de români. O baterie mascată lângă șosea, în fața comunei, a primit ordin să răspundă. Intâia împușcătură ce a tras armata română pe valea Crișului Alb după o expectativă de 34 de zile, s-a întamplat în 30 martie 1919, pe la orele 3 după amiază. Tunul fiind bine mânuit de brigadierul Brâncuș, proiectilul a lovit în plin. O izbitură bine calculată și plină de mânie. Fără să mai riposteze, blindatul luându-și plină viteză, s-a întors la Hălmagiu, băgând panică în trupele maghiare.

În 31 martie dimineața, honvezii fug din Hălmagiu, plănuind masacrarea populației

Alarmându-se întreaga garnizoană, s-a convocat sfatul soldaților, ne povestește plutonierul Gh. Moşuț, care încă a luat parte la acea consfătuire. Se ridică voci împotriva comisarului, pe care îl acuză că i-a tras pe sfoară când le-a spus că se vor trimite ajutoare. Bineînțeles, acesta nu era de față. În sfârșit soldații au hotărât să părăsească frontul și au discutat apoi modalitățile de evacuare a ținutului de tot avutul mișcător, așa cum dânșii mai văzuseră că se obișnuiește la retragerea de pe front. Au hotărât să se împartă în cete. Să rechiziționeze trăsuri, pe care să încarce lucrurile de valoare de prin case. Să strângă vitele și să le ducă cu dânșii. Să ia ostatici. În vederea, că fiecare soldat s-ar putea îmbogăți, ideea a fost primită cu multă însuflețire. Ofițerii au trebuit să se supună hotărârii majorității.

Reangajații români întrezărind primejdia la care era expusă populația, au emis altă părere. Au atras atenția camarazilor lor asupra faptului că, plecând separat în cete și pe jos, armata română i-ar putea ușor ajunge și captura. Ba i-ar putea măcelări și populația în disperarea ei. Deci mai bine ar fi să ia trenul și să plece toți deodată. Sinistra perspectivă le-a mai potolit setea de jaf, se făcuse și noapte și în nesiguranța întunericului, spiritele se decepționară tot mai mult. Cum erau desființate și santinelele, se puteau aștepta ca în fiecare moment să cadă asupra lor armata română.

Plutonierul Moşuț care conducea popota, avea mai multe butoaie cu vin. A propus să se destupe butoaiele. Soldații toată noaptea au chefuit și când se făcea de ziuă, obosiți de beție și nesomn, nimeni nu mai avea plăcerea să plece pe jos. Au plecat cu toții la gară și de aici cu trenul spre Arad.

Încă de cu seară ofițerii destăinuiseră familiilor românești la care se aflau în gazdă, infernul plan al soldaților, și pentru a dobândi îndurarea pe seama familiilor unguresți din Hălmagiu, în cazul înaintării românilor, aceștia li s-au oferit de protectori. Iar, ca să pună la adăpost fetele si femeile tinere de atacurile nocturne ale soldaților, ofițerii le-au strecurat pe întuneric, pe sub mantauă, una câte una, la casa farmacistului ungur. La farmacistul Hanzeros au petrecut această noapte de groază soția protopopului Cornel Lazar cu cele două fete ale sale și soția avocatului dr. Ioan Robu cu copiii.

Comandantul batalionului anunțase telegrafic diviziei cazul de dezertare și comandantul din Arad a dispus trimiterea altor unități la Hălmagiu. Subzista acum temerea, că trupele ce înaintează să ocupe pozițiile părăsite, vor deschide foc asupra dezertorilor. Șeful gării din Ineu, avizat despre aceasta, a făcut ca trenurile să se încrucişeze în plină viteză, așa că rușinea

a putut fi evitată. Locotenent-colonel Hummel şi-a condus banda până la Aletea (Elek). Aici, distribuindu-le bilete de lăsare la vatră, soldaţii s-au împrăştiat care încotro[42].

Tot în 31 martie: Colonelul Răsoviceanu ocupă Hălmagiu

Informat imediat de cele petrecute, colonelul Răsoviceanu Gheorghe comandantul Reg. 9 Vânători, în zorii zilei, pleacă din Baia de Criş cu automobilul spre Hălmagiu, în explorare. Găseşte într-adevăr Hălmagiul evacuat.

Curajosul ofiţer nu se opri în comună, ci o luă înainte pe şoseaua naţională, iar de la întretăierea acesteia, în Ciuciu cu şoseaua ce coboară dela Dealul Mare, virează la stânga spre gară. Ieşind de după cotitura drumului ce dă în gară, de la o distanţă de 50 paşi, surprinde blindatul unguresc staţionând pe linie. La vederea unui ofiţer superior român, ungurii îşi pierd prezenţa de spirit, încât nu pot să tragă. Până să-şi revină în fire, automobilul pus în contramişcare, dispare după muchia dealului.

Întors repede la Baia de Criş, colonelul Răsoviceanu pune în marş forţat Regimentul 9 Vânători şi pe la orele 3 după amiază, intră în Hălmagiu, urmat, aproape, de convoiul refugiaţilor.

Nu s-a putut face primire cu paradă, n-au fost discursuri şi flori, dar au curs din belşug lacrimi de bucurie.

Armata română sosise la timp, căci şi ungurii înaintau cu trenul spre front, dar aflând Hălmagiul ocupat, au fost nevoiţi să se oprească în Ciuciu.

A treia zi sosi la Hălmagiu şi generalul Moşoiu cu un automobil. Apoi un avion ateriză în dreapta drumului, la ieşirea din comună, spre gară. Din discuţia aprinsă a generalului, noi, care încercuisem la distanţă grupul ofiţerilor, înţelegeam că i se făceau imputări colonelului Răsoviceanu pentru că depăşise linia demarcaţională.

Linia demarcaţională şi importanţa corectării acesteia

Ţinutul Hălmagiului, ca unitate administrativă sub denumirea de proces, cerc (plasă), avea la Vest pe graniţă comuna Guravăii; iar la Est, Ociul şi a aparţinut când Ungariei când Ardealului. În evenimentele militare însă, ţinutul Hălmagiului a aparţinut totdeauna Ardealului, adică beligerantului de la răsărit. Astfel Turcii ocupă Hălmagiu numai către finele sec. XVII, puţin înainte de alungarea lor din Ungaria. La 1784 revoluţionarii lui Horia au

[42] AHM Fişa Nr.146, datată în Arad la 10 V. 1930. Informatori: Gh Moşuţ şi Gh Clonda, care în calitate de plutonieri reangajaţi, făceau parte din această unitate de honevezi.

operat numai până la Guravăii. La 1848/49 tabăra ungurească statornică a fost la Iosășel, comuna ce urmează după Guravăii.

Acum, întâia oară, beligerantul de la Vest, impunându-și punctul său de vedere prin pactul de armistițiu, linia democrațională a fost împinsă la Est de Ociu, pe granița jud. Arad și Hunedoara. Abstrăgând de la faptul că această linie putea să devină graniță politică, ea mai oferă în caz de război avantaje strategice ungurilor care stăpânesc căile de comunicație ce converg în defileul de la Ciuciu. Ocupând Hălmagiul într-un moment de slăbiciune al inamicului, colonelul Răsoviceanu corecta fără conflict linia de demercație, ușurând operațiunile ofensivei în valea Crișului Alb.

„Haraminele"

Înainte de a fugi, bolșevicii au distrus ce n-au putut duce cu dânșii din locuințele în care găzduiseră. În casa înv. A. Dragoș din Hălmagiu unde fuseseră încuartirați trei subofițeri, aceștia au lăsat scrisă cu creta pe o ușă următoarea amenințare în ungurește:

„Vai vouă opincarilor! Szabó Dénes m. p."

Apoi mai jos:

„Aici au locuit trei unguri, tustrei faimoși șefi de haramine, și groaza popilor au fost, dar când ne-om întoarce peste câteva zile, pe unde-om călca, iarbă nu va mai crește, piatră pe piatră nu va mai rămânea! Cei trei șefi de haramine: Sz. I. (Szűcs Iános), Sz F. (Szabó Francez), Sz. S. (Szabó Sándor)"[43].

---

[43] „ Jaj nektek bocskorosoknak. Ilten laktak hárman Magyarok, de ezek mindegytöl hirhedt haramia vezérek voltak és a papok rémei, de ha visszajövunk pàr napon belűl, ottan fű nem terem, ahová lépunk kö kövön nem marad A három haramia vezét".

Iscăliți cu inițialele completările ni le-a servit înv. Cornelia Teaha care îi cunoscuse, locuind în casa învecinată, sub durata ocupației maghiare.

Concentrarea trupelor române la Hălmagiu și ofensiva de la 16 aprilie 1919

S-a observat din primele zile ale armistițiului că legitimele noastre revendicări naționale nu vor putea fi integral satisfăcute decât printr-o nouă măsurare de forțe, acum între noi, românii și ungurii. Sprijiniți pe o aristocrație bogată și cu vaste legături personale în străinătate, speculând abil slăbiciunile unui organism atât de complicat și eterogen ca și cel al conferinței de pace, ungurilor le succede să provoace o țesătură de urzeli politice potrivnice intereselor românești. Se găsesc glasuri chiar între Aliați, susținând că România prin intransigența ei este vinovată de dezastrul comunist în care se prăbușise Ungaria și care acum amenința să infecteze și să aprindă Europa.

România se găsește deci în fața unei duble îndatoriri: să-si croiască singură hotarele, punând Consiliul de pace în fața unui fapt împlinit și spărgând focarul comunist de la Budapesta, să redea Europei siguranța păcii. Acesta era scopul războiului româno-maghiar, pornit prin ofensiva de la 16 aprilie 1919. Ungurii, văzându-se în pragul prăpastiei, sunt cuprinși de o frenezie națională vecină cu demența. Oligarhia cea mai retrogradă, naționaliștii cei mai exclusiviști, se înhămează la carul comunismului internațional. Anacronică împerechere de idei!

Zadarnice rămân însă orice sforțări omenești, când acestea luptă împotriva ordinei firești și a moralei divine. Diviziile Vechiului Regat, apărute acum a doua oară pe culmile Carpaților la 20 nov. 1918, se multiplică asemenea unei avalanșe prin participarea legionarilor ardeleni și nimic nu le mai poate aține calea. La 4 august 1919, Budapesta a fost ocupată de armata română. A fost o răzvătire a întregii suflări românești, cum puține exemple de solidaritate națională a cunoscut istoria omenirii.

Până când în alte sectoare au fost împărțite unităti din Corpul Voluntarilor Ardeleni, repatriat acum din Rusia, unde se constituise din prinzonierii proveniți din armata austro-ungară; pe Valea Crișului Alb, armata regală română avea să fie sprijinită de Corpul Voluntarilor Horia. El se numește acum Regimentul de Infanterie Beiuș și constă din trei batalioane, având și o baterie cu 4 tunuri . Plasa Brad a dat bat. I; plasa Baia de Criș, bat. II; iar regiunile Câmpeni și Abrud, bat. III. In Hălmagiu s-a format batalionul IV.

Era o însuflețire de nedescris. „În ziua întâia a mobilizării toată lumea s-a prezentat sub drapel cu echipament, numai arme trebuia să li se dea. Nu s-a înregistrat nicio cerere de dispensă. Dar s-au întâmplat cazuri, că au venit mamele plângând, să li se primească și

al doilea, sau al treilea fecior, că doar n-or rămâne de rușinea satului. Bietele femei! Le-am luat bărbatul, le-am luat feciorul, unul sau mai mulți. Le-am luat calul, cu care moțul își cară bucatele din țară, le-am luat și hainele de pe pat, de pus sub șei pentru caii de la companiile de mitralieră”. Își amintește și azi bătrânul luptător, Dr. Ioan Suciu, însărcinatul cu organizarea Corpului Vol. Horia.

În 2 Martie formațiunile Voluntarilor Horia sunt adunate în curtea bisericii din Țebea. Se oficiază slujba religioasă de către 12 preoți, sfințindu-se drapelul regimentului, înfipt pe mormântul lui Avram Iancu.

Vorbește întâi Dr. Ioan Suciu, făcând istoricul luptelor pentru libertate purtate de marii noștri înaintași pe aceste plaiuri, amintind că Horia, Avram Iancu și miile de mucenici așteaptă de la noi să purtăm înainte steagul ridicat de dânșii până la izbânda definitivă. „Murim mai bine-n luptă cu glorie deplină, decât să fim sclavi iarăși în vechiul nost pământ!” – încheie iluminatul apostol al crezului național.

Urcându-se pe o masa, în fața mormântului lui Avram Iancu, colonelul Răsoviceanu, comandantul Reg. 9 Vânători, rostește următorul discurs militar:

„Ostași,

Grăiesc vouă astăzi sub goronul lui Horia martirul, în fața mormântului lui Avram Iancu, al munților fost rege.

Grăiesc vouă astăzi în marele ceas, în supremul ceas al mântuirii Neamului nostru.

Și zic vouă: cutremure-se toate mădularele voastre în fața memoriei tuturor acelora care în lungul veacurilor au înălbit cu oasele lor moșia Neamului în lung și în lat, pentru ca să ajungem unde suntem și ce suntem. Fiți mândri că soarta tot pe voi, moților, v-a hotărît să fiți primii din tot Ardealul, care să faceți legământul de credință și de jertfă pentru scumpa noastră Patrie și scumpul nostru Tron, și chiar aici, unde a pâlpăit pentru prima oară flacăra mântuirii noastre.

Și tot astăzi vă ordon vouă în mod hotărât și definitiv. Gândul vostru să încremenească la Înaltul vostru stăpân, să vă închinați Lui, să vă jertfiți pentru El, așa cum s-au închinat, cum s-au jertfit atâtea sute din acest regiment. Și când vă veți da ultima respirație pe câmpul de luptă, ultimul vostru strigăt să fie: Trăiască M. S. Ferdinand, Regele tuturor Românilor!

Așa, cum au strigat aceia ale căror morminte sunt încă în carne, ca o misterioasă plămadă în pămîntul Patriei noastre.”

Pregătirile de ofensivă în Hălmagiu

De la 31 martie și până la 15 aprilie, armata română – Divizia 2 Vânători – pregătește ofensiva, apropiindu-și unitățile de Hălmagiu.

Ungurii închid pe la Ciuciu înaintarea pe valea Crișului Alb, iar în pasul de la Dealul Mare opresc comunicația cu valea Crișului Negru.

Armata română călare pe șoseaua națională ține dealul Șortoc și continuarea înălțimilor din dreapta și stânga, cu frontul spre Ciuciu. În față, ungurii se întăresc Est de Ciuciu pe linia Hereadului, sprijinită la Sud pe muntele Gorgana, săpându-și tranșee împănate cu dese cuiburi de mitraliere. Peste satele Măgulicea, Vidra, Lazuri și Groși își creează legătura cu secuii și cadeții care sosiseră dinspre Oradea, la Dealul Mare.

Căile de comunicație avantajează perfect pe unguri, care dispun pe lângă două linii ferate (Arad-Ciuciu și Oradea-Vașcău) și de cele două șosele în bune condiții. Față de aceste posibilități, trupele române au pe o distanță de 64 Km., până la Deva, numai o șosea pe întinse porțiuni aproape impracticabilă. Nu se poate utiliza nici porțiunea de cale ferată Brad-Hălmagiu, căci nu există locomotivă. Au ieșit satele și s-au înhămat oamenii la vagoane, trăgându-le și împingându-le pe linia ferată.

Timp de 15 zile cât au durat pregătirile armatei române, artileria ungurească din Ciuciu a tras încontinuu asupra Hălmagiului, fără să fi putut pricinui victime omenești. Cele mai multe ghiulele cădeau în crângul Lupești din com. Bodești, ori că treceau peste Hălmagiu. În Hălmagiu au dărămat un grajd și au ucis câteva vite pe câmp. Au căzut câteva proiectile și în curtea bisericii. Unul a rupt chiar un pom, la vreo 20 pași depărtare, biserica a rămas însă neatinsă. Au fost nimerite troițele de piatră din Șortoc și Valea Lesii.

Operațiuni de recunoaștere și hărțuire a inamicului

Ocupând Hălmagiul, trupele române au pus imediat în mișcare patrule, atât spre Ciuciu, Gurahonț, în Valea Crișului Alb; cât și spre Dealul Mare, Vașcău, în Valea Crișului Negru. In acest scop se întrebuințau tot localnicii, aparținând acum Reg. Horia. Prețioase servicii presta sublocot. Petruția Aurel, care înfruntând moartea în fiece clipă, abia întors dintr-o expediție, pornea din nou la drum, pătrunzând adânc pe teritoriul controlat de inamic, câștigându-și prin acestea de la început un loc de onoare în istoria tânărului regiment. Un alt temerar era ele

soldatul Zeno Rozvan[44], un băiat de vreo 18 ani, fiul avocatului Rozvan din Ilia (pe Mureș), care aflând despre înființarea Corpului Vol. Horia, într-o noapte a scos calul din grajdul tatălui său și a fugit la Brad, înrolându-se de voluntar. Nelipsit din aceste expediții, ca specialist în dinamitare, era sublocot. Inginer Băbuțiu Ioan, apoi elev plut. Baruția Petru și alți refugiați de pe teritoriul ocupat de unguri.

Odată, trei patrule conduse de elev soldat Zeno Rozvan, sergent Sicoe Toma și fruntașul David, ciocnindu-se cu inamicul, i-a cauzat 7 morți și mai mulți răniți.

Pe frontul de la Dealul Mare. Pentru explorarea frontului de la Dealul Mare a fost trimis sublocot. Lițu din Reg. 9 Vânători. Din patrulă făceau parte „horiștii": elev plut. Baruțiu Petru, refugiat din Vașcău, sergent Sicoe Toma, caporal Gligor Iosif și soldații Vasii Traian, Leahu Nicolae, Giurgiu Nicolae. Când au ajuns în Lazuri, au luat contact cu foștii gardiști de aici, apoi au plecat cu toții spre Dealul Mare. S-au luat cu dânșii și „ bârcașii"[45] din Lazuri. Când au ajuns la „Șanț", trupa s-a postat aici în pădure, trimițând în sat, la Criștior, numai doi lăzurani civili (Sima Iosif și încă unul), care simulând că au venit la prăvălie după petrol, s-au informat că trupele maghiare nu înaintaseră din Vașcău. Apoi, întreaga patrulă a coborât în sat și s-a instalat în localul Ocolului silvic. Aici li s-au atașat și câțiva gardiști din Criștior. Între care învățătorul Gh. Popa feciorul preotului și unul, Remus, fecior al unui fost învățător din Criștiorul de Sus și alții. A doua zi se zărește pe șosea, venind dinspre Vașcău, o patrulă maghiară compusă din trei soldați. Când ajung în dreptul școlii, ai noștri deschid focul asupra lor. Unul a fost rănit. Apoi ungurii au aruncat armele și s-au ascuns prin case, unde au fost găsiți, făcuți prizonieri și aduși la Hălmagiu[46]. Acestea s-au întâmplat între 1 și 6 aprilie.

[44] AHM. Fișa Nr.147 din 10. II.1939. Informatorul, dr. Eugen Beleș, notar public Arad, un bun cunoscător și prieten al familiei Rozvan , mai comunică și următoarea informație interesantă despre lupta dela Sighișoara întâmplată la 31 iulie 1849 între revoluționarii maghiari ai lui Kossuth și trupele rusești chemate întru ajutor de către împăratul, la care luptă participase în calitate de locot. de honvezi și un bunic al lui Rozvan Z. Lupta aceasta, în care a căzut și marele poet ungur Petőfi Alexandru, și pe care istoriografii unguri o descriu cu multă emfază, bătrânul avocat Rozvan, fiind martor ocular, o reda astfel: „Am văzut un nor mare de praf și când s-a știut că vin muscalii, soldații noștri au rupt-o la fugă, care încotro, și atâta a fost toată lupta cea vestită". Informatorul nostru a auzit cuvintele aceste mai de multeori, chiar din gura lui Rozvan, fost avocat în Salonta.

[45] „Bârcașii" li se zice vânătorilor. Aceștia aveau arme care se umplu pe dinainte, unele transformate din acelea ce li se distribuiseră la 1848 de prin magaziile împărătești, și pentru care a pătimit Avram Iancu, fiindcă nu au mai putut fi culese de la oameni.

[46] AHM. Fișa No 148 din 9. IX. 1938 Informator, Iosif Sima loc. în Lazuri, fost comandant al Gărzii locale.

Aflând ungurii despre dispariția patrului și apariția armatei române, au înaintat o companie la Criștior, instituind posturi de veghe pe Dealul Mare, la Șanț. De teama retorziunilor populația din Criștior a fugit cu turmele de vite la pădure și au trecut apoi în comuna Groși (jud. Arad). Posturile unguresți de la Șanț au oprit circulația, împușcând pe cine se arăta pe șosea. Circulau pe aici mai ales oameni săraci, ori din regiunea Vașcăului, care treceau dealul cu oale în spinare, ducându-le de vânzare în regiunea Hălmagiului. Surprinși în această situație, au fost găsiți împușcați pe șosea olarii: Toma Petrișor și George Tulvan, ambii din Seliștea-Vașcău. Tot acolo a fost găsit împușcat și comerciantul evreu din Criștior, Iacob Fried[47]. In Criștiorul de Sus, o patrula maghiară a împușcat pe fetița Elena Tomșa, în vârstă de 14 ani, după ce soldații au atentat la pudoarea ei[48]. Tot atunci au suferit moarte de martir: intelectualii Dr. Ioan Ciordaș și Dr. Nicolae Bolcaș din Beiuș; Nicolae Bogdan din Vașcău și mai mulți țărani din regiunea Beiușului și a Vașcăului[49].

Săpându-și tranșee la Șanț, pe Dealul Mare, ungurii înaintau zilnic spre Lazuri, Ciuciu, informându-se de situația armatei române. Pe atunci preotul din Lazuri avea morar pe un ungur cu numele Szatmáry Lajos, pripășit aici dinainte de război. Nenorocitul, deși trăia singur între români, și din mila acestora căci avea o familie numeroasă, nu scăpa niciodată prilejul să batjocorească pe români, iar acum un copil al lui, Szatmáry Gyula, în etate de vreo 20 ani, era văzut în fiecare zi urcând dealul la tranșeele ungurilor. Bănuiala de spionaj era evidentă și nici nu se sinchisea să și-o ascundă. Dimpotrivă amenința populația cu aceea, că dacă sătenii se dau de partea trupelor române, ungurii vor aprinde satele, ca și la 1848, căci tot ungurii vor birui. Într-o dimineață a sosit o patrulă a armatei române din Hălmagiu și i-a arestat. Încercând să fugă de sub escortă, au fost împușcați, atât tatăl, cât și fiul în pădurea de la Măgulicea. I-au înmormântat Măgulicenii, pe locul unde au căzut[50].

Episodul de la Budești-Tălagiu. Trupele maghiare cantonează prin gări și în patrulările lor se folosesc de tren blindat și automobile blindate. În cete mai mici se mai aventurează la jaf prin comunele din apropierea șoselei naționale și a liniei ferate.

---

[47] Cazurile de moarte sunt înregistrate la Oficiul din Criștior: Nr.98-1919. Toma Petrișor, 36 ani, din Seliștea-Vașcău. Locul morții: s-a aflat în hotarul com. Criștior, la Dealul Mare. Moartea constatată la 7 aprilie, ucis de către bolșevici, garda roșie. Nr. 99-1919. George Tulvan, 22 ani, din Seliște. Locul și cauza morții, ca mai sus. Nr. 100-1919. Iacob Fried, izraielit, comerciant din Criștior, de 47 ani. Locul și cauza morții, ca mai sus.

[48] Mezea Corneliu: *Jertfa Românilor din Valea Crișului etc*, Beiuș, 1935, pg. 23.

[49] Mezea Corneliu, o. c.

[50] În Registrul botezaților, la oficiul din Vârfuri aflăm, că Szatmáry Lajos, evanghelic- reformat, era în etate de 54 ani la 1905, când a înregistrat nașterea fiului său Lajos; apoi, că soția lui, Koncsek Karolin, născută în Beiuș, era de 34 ani.

Traversând comunele Prăvăleni, Ciungani, ținându-se tot prin păduri, pe cumpăna apelor, și coborând apoi peste Budești, Dumbrava, o patrulă condusa de sublocot. Petruția Aurel, ajunge la 9 Aprilie în Pleșcuția, interceptând șoseaua și linia ferată. Sublocot. Petruția, intenționând să întindă o cursă trenului blindat, minează traseul liniei ferate pe la rampa drumului care urcă spre Dumbrava. Depozitează explozibil sub șinele liniei ferate și conduce fitilul sub țărmul Crișului, de unde urma să-l aprindă după ce va fi trecut blindatul, ori chiar in momentul trecerii acestuia, dacă va fi posibil. La rugămintea populației care se temea de represalii, s-a renunțat la acel plan[51].

În 10 aprilie o ceată de soldați unguri a jefuit în comuna Budești. Adunaseră ouă, slănină, un butoi de răchiu de vreo 30 litri și pentru transportarea prăzii luaseră cu dânșii doi bărbati și două femei. Între hotare (Budești-Tălagiu), pe Valea Băncenilor, patrula noastră i-a luat la țintă. A căzut mort un ungur, ceilalți au fugit. Către seară a sosit un tren blindat din Gurahonț și a deschis foc de artilerie și mitraliere asupra pădurii de pe dealul Cetățeaua, crezând că românii sunt acolo. Nerăspunzându-li-se, s-au reîntors la Gurahonț[52].

În dimineața zilei de 11 aprilie patrula română se află în Budești, unde dormise peste noapte. Ungurii sosind cu trenul blindat, s-au oprit în gara Aciuța și au pornit o campanie desfășurată în linie de trăgători spre Dumbrava, iar a doua peste Tălagiu spre Budești. Patrula română neștiind nimic despre prezența ungurilor, a plecat spre Tălagiu. La marginea satului observînd patrule inamice, a deschis foc asupra ungurilor și s-a încins o luptă disperată. Ungurii au pierdut 5 morți și mai mulți răniți, iar patrula noastră 3 răniți între care și caporalul. Văzându-se amenințați de a fi împresurați și capturați, românii s-au retras. Pe caporalul grav rănit nu l-au mai putut evacua. Sătenii din Budești, Budea Sima, Budea Jurca și încă alți doi, au alergat la rănit și l-au dus la casa lui Budea Filimon, unde l-au pansat, așa cum au putut ei.

Într-aceasta apropiindu-se și grosul trupei inamice de Budești, au deschis foc de arme și mitraliere asupra satului, ținând sub foc continuu satul de la ora 10 înainte de amiază până pe la ora 5, după amiază. Populația îngrozită, cei mai mulți s-au furișat spre pădure; alții s-au pitit prin case. Au căzut morți doi bărbați și o femeie, oameni mai în etate,

---

[51] AMH. Fișa Nr. 149 din 7.VIII. 1934. Informator, Ioan Hărduț, notar, locuitor în Dumbrava.

[52] AMH. Fișa Nr. 150 din 8. VIII. 1934. Informator: Filimon Blidariu 1. Petru de 66 ani și Hagea Iulian de 44 ani, locuitori în Tălagiu.

surprinși de gloanțe în locuri deschise, pe când se refugiau la pădure. Victimele sunt: femeia Budea Solomie din

Budești, Șerb George din Budești și Caba Dimitrie din Tălagiu[53].

Văzând că nu li se răspunde, ungurii au încetat focul și au înconjurat satul. Au spart ușile unde nu li se deschideau și adunând toți oamenii, bărbații, femei, copii, le-au poruncit să scoată boii, vacile din grajd, să coboare slănina din pod și luându-i înainte au pornit cu ei spre Tălagiu. Coborând în Valea Tălagiului, au luat cu dânșii și oameni din acest crâng[54]. Tot atunci au transportat și pe rănitul caporal român. Soldații băteau rău pe oameni, iar rănitul se ruga să nu-i mai bată, că oamenii n-au nici o vină, căci patrula românească n-a avut nici o înțelegere cu sătenii.

De vineri seara și până duminică în 13 aprilie, oamenii aceștia au fost ținuți la cantonul căii ferate din Tălagiu împreună cu vitele. Duminică dimineața s-a făcut trierea prizonierilor. Au fost reținuți numai vreo 60 bărbați, iar femeile și copiii au fost lăsați acasă. Numai pe soția lui Budea Filimon cu un copil mic de vreo 4 ani, au reținut-o, fiindcă în casa acesteia a fost găsit rănitul. Duminică după amiază prizonierii au fost învagonați și expediați la Ciaba (Békéscsaba). Cu ei a fost expediat și caporalul rănit, care însă, murind pe drum, a fost dat jos în gara Chișineu-Criș. În Ciaba prizonierii au fost ținuți două săptămâni. Apoi i-au transportat la Mezőtur și i-au închis în podul unei fabrici de cărămidă. Într-acesta trupele maghiare înfrânte în defileul Hălmagiului, se retrăgeau în grabă spre Tisa și cum treceau prin comunele românești, luau cu dânșii pe cine puteau. În podul fabricii erau acum vreo 200 prizonieri. Afară de cei luați din Budești și Tălagiu, mai erau țărani români din Nădab, Cintei, Păiușeni, Susani, Șiria și Agriș, toți din jud. Arad.

Slăbiți de foame și până aici, i-au ținut trei zile în pod, fără mâncare. De foame începuseră a înnebuni. „Șiclău Petru striga că-i face nevastă-sa scoverzi și râșchia cu degetele prin tăciuni, unii făceau mâ... mâ...”, –spune informatorul nostru, *Haiduc Temu*, în etate de 60 ani, a murit aici. Șiclău Petru a înnebunit și a fugit din lagăr; nu se mai știe nimic de el, probabil a fost împușcat. A patra zi a venit la ei un comisar și i-a îmbiat să se înscrie în armata roșie, amenințându-i că, dacă nu primesc, toți vor muri de foame. După ce, pe cei mai tineri i-au înrolat în armata roșie, au primit de mâncare și bătrânii.

[53] La oficiul stării civile dela notariatul Pleșcuța, găsim întroduse aceste cazuri: Nr. 36-1919, Budea Solomie din Budești, etate 65 ani, moartă la 11 aprilie 1919, ora 10 a. m., omorâtă de bandele bolșevice maghiare. Nr. 32__1919. Șerb George din Budești , 58 ani, mort la 11 aprilie 1919, orele 4 d. a. Omorât de bandele bolșevice maghiare. – Nr. 26 – 1919. Caba Mitrie din Tălagiu, 65 ani, mort la 11 aprilie 1919, ora 11 a. m. Împușcat de bandele bolșevice maghiare.

[54] AMH. Fișa Nr. 150 din 8. VIII. 1934. Informatorul, Blider Nicolae din Tălagiu, mai spunea că aflând între soldați pe doi foști camarazi (Iuhász din Arad și Veer din Sânleani) cu care făcuse războiul împreună în marina austriacă pe vaporul Prinz Eugen, aceștia l-au eliberat, scoțându-l de sub escortă.

În chipul acesta s-a format o companie de infanterie care a fost trimisă pe front împotiva cehilor, la Komarom. După ce au bătut pe cehi, au fost trimiși pe Drava, în graniță cu sârbii. Aici ei s-au înțeles cu soldații sârbi și într-o noapte au trecut Drava cu bărcile în Slavonia, ca dezertori. De aici sârbii i-au expediat la Zemum pentru a fi repatriați în România. În urma unui conflict dintre sârbi și români în Banat, sârbii schimbându-și atitudinea, i-au internat într-un lagăr la Semendria. Aici au găsit un avocat sârb care știa românește și le-a făcut o petiție. Sosind răspunsul, citindu-i cu numele pe fiecare, au fost trecuți în România pe la Turnu Severin. Au ajuns acasă, trei săptămani înainte de prinderea postului de Crăciun, adică pe la mijlocul lui noiembrie 1919.

Înființarea Batalionului IV- Hălmagiu

Am văzut cum la 9 febr. Garda noastră din Hălmagiu fusese încredințată să recruteze un batalion de voluntari, și cum ordinul a fost contramandat din pricina că, între timp, trupele maghiare pătrunseseră în această regiune. Acum, la 12 aprilie 1919, esmisul Consiliului Dirigent, Dr. Ioan Suciu, publică și aici proclamația de mobilizare chemând sub arme contingentele 1894-1899, inclusiv. Se pot mobiliza și acum numai comunele situate spre Est de la Valea Lazuri-Ciuciu, trupele maghiare ținând încă ocupat restul regiunii.

A doua zi, în 13 febr. s-au și prezentat la Hălmagiu într-un elan de nedescris 366 oameni, fiecare în uniforma cu care se întorsese de pe front, având traista cu merinde pentru câteva zile. Li s-au distribuit numai arme. Cu aceștia s-a înființat Bat. IV- Hălmagiu, deocamdată numai pe 2 compănii de înaintare și 1 companie de mitralieră. Foștii gardiști, precum și alții, refugiați din vreme la Brad, au rămas pe la unitățile în care fuseseră împărțiți la înființarea regimentului. De aceea vom găsi „horiști” din regiunea Hălmagiului pe la toate unitățile regimentului. Batalionul acesta rămâne a se consolida când va fi eliberat și restul plășii.

Situația de la 15 aprilie și dispozitivul inițial al Diviziei 2 Vânători[55]

Întreg frontul a fost împărțit în două sectoare: sectorul I, de la Sighetul Marmației până la 18 Km Sud de Oradea pe culmea munților Bihor, îl deține Grupul Generalului Moșoiu; iar sectorul II, de la această linie, peste defileul Hălmagiului până la Mureș, îl are

[55] A se vedea harta anexată.

Divizia 2 Vânători sub comanda Generalului Dabija. Flancul stâng al Diviziei 2 Vânători este asigurat de trupele franceze din Banat (care însă nu participă la lupte) și de un detașament format din Regimentul 5 Vânători cu o baterie din Divizia I, aflător în Zam, la dispoziția Diviziei II. La dispoziția Diviziei II Vânători este pus și Corpul Voluntarilor Horia, transformat acum în

Regimentul de Infanterie Beiuș, care aproape dublează efectivul trupelor regale. Regimentul de Infanterie Beiuș, pe care îl vom numi pe scurt „Horia", căci așa i se zicea, era format pe patru batalioane de câte trei companii, plus una de mitralieră, organizate de locot. Aron Petruțiu[56], cu excepția batal. IV, care acum este în formare. Afară de aceasta Corpul Voluntarilor Horia mai dăduse: o baterie de câmp 8 cm. (avea și munițiile de gaze), capturată de la nemți, sub comanda locot. Popoviciu; – o companie de jandarmi, cdt. Căpitan Vasile Barbu ; – o companie de geniu, cdt. locot.Șinca;– un pluton de telegrafiști, cdt. sublocot. Băbuțiu Ioan; – un pluton de telefoniști, cdt. sublocot. Candin Ciocan; – un pluton de cavalerie; – un spital de câmp, cdt. căpitan Dr. Ștefan Albu, având în subordine pe locotenenții Dr. Aurel Mager și Dr. Teodor Băbuția, sublocot. Ștefan Feier, apoi mediciniștii Romuald Coțioiu, S. Furdui. Preotul regimentului și șeful Biroului de Informații era preotul Pompiliu Piso. Regimentul avea organizația completă: intendatura, cdt căpitan Șimon și locot. Temu Dumitru;- trenul, cdt. locot. Neamțu Ștefan și sublocot. Micu Aurel; – depozitul Deva, cdt. sublocot. Tirla Sabin; – armurierul, plutonier major Avram. În total Corpul Vol. Horia dăduse peste patru mii oameni. Aceștia purtau uniforma austriacă, în mare parte hainele proprii, acelea în care demobilizaseră. Ca distincție, și-au cusut pe chipiu o bandă albă cu inscripția „Horia", alături de tricolorul național, și se numesc „horiști". Armele și muniția au fost aduse de la Alba Iulia din depozitele fostei armate austro-ungare. Banii îi procura Dr. Ioan Suciu de la Consiliul Dirigent.

Divizia 2 Vânători a generalului Dabija Gh. își are postul de comandă în Vața de Jos și dispune de următoarele unități:

1. *Brigada 3 Vânători*, comandant colonel Paulianu, cu Regt. 3 Vânători, cdt. colonel Constantinescu Traian în Basarabasa și Reg. 2 Vânători cu o baterie de munte (4 tunuri) în Obârșia pe Mureș, cdt. Colonel Iacobini Victor.
2. *Brigada 4 Vânători*, comandată de colonelul Dimitriu are: Reg. 9 Vânători cdt. colonel Răsoviceanu Gh. Cu batal. I., cdt. maior Mladin Ștefan în poziție la N. de șoseaua Hălmagiu-Ciuciu, iar batal. II în rezervă la Hălmagiu; Reg. 10 Vânători, cdt. colonel Oprescu Constantin cu batal. I, cdt. maior Vișenescu, în rezervă la Țărmure, iar batal. II, cdt. Maior Popescu, pe poziție la Leasa-Tisa; – Regt. Infanterie Beiuș (Horia), având de comandant pe lt. colonelul Popagrama Gheorghe, iar ajutor de cdt. pe maiorul Florian

[56] Companiile de mitralieră au fost organizate de Petruțiu.

Medrea, cu batal. I, cdt. căpitan Drăgoiu Alexandru la Ociu, batal. II, cdt. maior Stoica Mihaiu la Hălmagiu, batal.III, cdt. maior Banciu Sabin la Ionești, batal. IV, cdt. locot.

Simion Pop-Zaslo, rezervă în Hălmagiu; – Regt. 24 Artilerie de câmp cu 3 Divizioane, în total 36 tunuri, situate în direcția Hălmagiu Cristești; – Regt. 29 Obuziere cu un Divizion, în total 8 tunuri, situate pe linia Hălmagiu-Țărmure;– una Baterie de munte, 4 tunuri, sub comanda căpitanului Țuchel, pe dealul Șortoc; – una baterie a Regt. Infanterie Beiuș, cu 4 tunuri, la Țărmure.

În total armata românească dispunea aici de aproximativ 12000 oameni și 56 tunuri.

Trupele inamice

Pe frontul Dealul Mare, închizând defileul Crișului Negru spre Vașcău: La Dealul Mare (P.T.652) o jumătate batalion Cadeți (200 oameni) din școala militară de la Oradea cu 2 obuziere, 100 mm. și 16 mitraliere, având în rezervă la Criștior 1 companie din fostul Reg. 101 infanterie cu 4 mitraliere și 1 baterie de 77 mm. Pe linia II în Lunca o companie de secui cu trei mitraliere comp. secui cu 4 mitraliere și 2 comp. Garda Roșie cu 8 mitr., apoi alte trupe în cantonament, cca 1200-1600 oameni. Pe Dealul Mare sunt tranșee apărate de întreite rețele de sârmă ghimpată. Cadeții ce luptă aici sunt elevii cursului superior al Academiei militare din Oradea; comanda lor o avea căpitanul Tirl Rudolf, directorul școlii și încă 5 ofițeri.

În defileul Crișului Alb: În regiunea Lazuri-Măgulicea: 1 batalion din Reg. 101 Infanterie cu 4 mitraliere și 1 baterie 77 mm. În regiunea Ciuciu și cota 606 Gorgana: 1 batalion din Reg. 33 Inf. cu 12 mitraliere, 1 auto blindat cu 1 baterie 77 mm., 1 tren blindat cu 2 tunuri 77mm. și 6 mitraliere. În regiunea Tălagiu-Aciuța-Dumbrava: 1 batal. Reg. 2 Honvezi, 1 pluton cavalerie, 1 baterie 77mm., 1 secție obuziere 100 mm., 1 tren blindat cu 6 mitraliere și 2 tunuri 77mm. Pe linia II, la Gurahonț: 1 companie din Reg. 2 Honvezi.

În total forțele inamice identificate înainte de 16 aprilie se pot cifra la aproximativ 6000 de oameni cu 22 tunuri. Inamicul este avantajat de cele două șosele, dublate de linii ferate. Are material tehnic superior și foarte multă muniție.

Socotind că agresorul trebuie să dispună de forțe cel puțin îndoite, raportul numeric dintre combatanți este normal. Ungurii se bizuie pe tranșee, crezând inexpugnabil defileul de la Ciuciu. Trupele române au în schimb libertatea de acțiune.

Victoria va fi deci al celui mai energic, al celui mai bine pregătit sufletește.

Planul de atac al Diviziei 2 Vânători pentru ziua de 16 aprilie

Faza I-a. Atac asupra pozițiilor inamice de la Lazuri-Ciuciu – cota 606 Gorgana, învăluind flancurile inamicului și interceptând linia sa de retragere la Tălagiu și Gurahonț.

[1]) AMH. Fișa Nr. 151 din 17. XI. 1934. Informator, preotul Ioan Tomuța din Lupești.

Faza a II-a. Urmărirea inamicului în Valea Crișului Ab, atac asupra inamicului la Dealul Mare și urmărirea lui spre Vașcău.

Dispozitiv de atac și misiuni:

Brigada 3 Vânători. Regt. 3 Vt. înaintează de la Basarabasa spre Dumbrava-Aciuța-Tălagiu cu misiunea de a ataca rezervele inamicului din această regiune și a cădea în spatele pozițiilor inamice între Ciuciu și cota 606 Gorgana. Regimentul 2 Vânători înaintează de la Obârșia (pe Murăș) peste Zeldiș spre Gurahonț cu misiunea de a tăia retragerea inamicului în șesul Crișului Alb.

Brigada 4 Vânători. Batalionul I Reg. 9 Vânători și Regt. 10 Vânători atacă pozițiile inamice la Est de Ciuciu și pe cota 606 Gorgana, iar Batalionul II din Reg. 9 Vânători învăluie flancul stâng al inamicului pe direcția Brusturi-Măgulicea-Ciuciu. Regimentul Horia acoperea cu batalionul al II-lea flancul drept al Diviziei pe direcția Dealul Mare (P.T. 652), iar batalionul al III-lea rămâne rezervă de brigadă pe înălțimile Est de Bodești. După respingerea inamicului și cucerirea pozițiilor sale de la Ciuciu și Tălagiu, Regimentul 9 Vânători, batalionul II Regt. Horia și baterie tunuri atacă și cucerește Dealul Mare și înaintează spre Vașcău în Valea Crișului Negru.

Desfășurarea operațiunilor în 16 aprilie 1919

Răfuiala cea mare se apropie. Chestiune de câteva ore numai. Unitățile destinate a învălui flancurile inamicului, având a face un înconjur mai mare, pornesc să ocupe pozițiile indicate încă în după amiaza zilei de 15 aprilie. Soldații noștri se furișează tăcuți, înaintând cu precauție prin defileurile înguste și întortochiate ale văilor, mai mult prin păduri.

Pretutindeni în capul satelor le ias întru întâmpinare oamenii cu pâine, slănină, ouă, lapte și cu tot ce aveau ei mai bun în casă. (Comandamentul prevăzuse aceasta, dând instrucțiuni, că hrana, în principiu, se va lua de la populație; a se distribui numai puține alimente și cât mai multă muniție). Femeile se aruncă în genunchi, rugându-se: Dumnezeu să vă ajute! Bărbații, acei care nu ajunseseră a fi înrolați, se iau cu trupele, servindu-le de călăuze și punând umărul la transportarea greutăților. Aceste scene de înduioșătoare solidaritate impresionează puternic pe frații din Vechiul Regat și fiecare soldat se simte mândru de calitatea de protector al fraților subjugați, căutând a binemerita încrederea ce li se acorda. Nimeni nu mai cunoștea frica de moarte. Entuziasmul patriotic transformă în eroi și firile cele

mai timide. Ofițerii sunt totdeauna în fruntea trupei, începând de la comandantul de regiment. Așa se explică proporția

neobișnuită a pierderilor în ofițeri, ceea ce putea deveni catastrofală, dacă am fi întâmpinat același superior moral al trupelor inamice. Un singur gând înfiora întreaga suflare românească: alungarea cu un ceas mai devreme a dușmanului.

Populația civilă s-a ținut mereu, și în toiul luptelor, în urma soldaților, care cu brațele, care cu animale de tracținue, înlesnind transporturile de material, și evacuând răniții, din prima linie chiar. Au plătit unii cu viața acest devotament, găsindu-și moartea de eroi în rândurile luptătorilor. Sătenii Alexandru Coțoiu și Mihai Zăcoiu din Bonțești fură secerați de mitralierele inamice pe când zoreau să distrugă linia ferată din spatele trenurilor blindate, alături de soldați. Pe de altă parte, populația a rezistat eroic, nevoind a da mână de ajutor inamicului chiar și atunci când viața lor era la discreția lui. Ciucenii n-au voie să lucreze la săparea tranșeelor de pe Heread. Iar, în 16 aprilie, Brânda George din Pleșcuța a preferat să moară, spintecat de baionete, decât să dea mână de ajutor ungurilor, care se retrăgeau de pe front. Slăv George din Ciuciu a fost luat între baionete și silit să poarte cu caii provizii ungurilor de pe Gorgana. Șuierau prin aer gloanțele mitralierelor românești de pe dealurile de la Tisa. „Ferește-te, mă, că te împușcă frații tăi!”– îi zise ironic un soldat ungur. „ Nu-i bai, domnule; dacă mor eu înfloresc alții!” – răspunde scurt cu senină resemnare și adânc înțeles omul nostru; replică, care voia să fie o aspră înfruntare: „Ce contează viața mea de o clipă față de veșnicia în care trebuie să dureze și să desăvârșească viața Neamului meu. Mă ucideți pe mine, netrebnicul, dar voi tot veți fi alungați, și Neamul meu va înflori liber pe aceste plaiuri!” Spre această culme a simțirii altruiste, numai trăirea intensă în misticul colectivității Neamului, te poate înălța. Mare serviciu a făcut populația în opera de curățire a terenului. Era nevoie de fiecare armă pe front, căci trupele noastre gonesc fără încetare inamicul, pentru a nu-i da răgaz de reorganizare a rezistenței. Astfel, civilii au evacuat răniții; ei au făcut înhumările. Și, tot ei au scotocit ascunzișurile pădurilor căutând după ungurii fugari, făcându-i prizonieri, atunci când nu le plăteau pe loc suferințele și batjocurile îndurate. Cât de importantă era această operă de curățire a terenului, ne-o dovedește a treia zi cazul colonelului Paulianu, comandantul Brigăzii 4, care, mult îndărătul frontului, ajungând într-o zonă necurățită de fugari, a fost ucis de aceștia chiar pe șoseaua națională, în dreptul comunei Găvojdia, lângă Sebiș. (Câțiva fugari se ascunseseră sub pod și zărind trăsura cu un înalt ofițer, i-au ațînut calea și l-au asasinat. În amintirea colonelului ucis aici, comuna Găvojdia se numește azi: Paulian). Mai de multe ori fugarii care n-au voit să depună armele, au pățit rău. Un grup de vreo 45-50 soldați, probabil din compania de la Zeldiș, coborând prin Munții Zărandului spre Mureș, s-a întâlnit cu sătenii din Lupești care umblau la vânat. Era în preajma Paștilor, le trebuia carne și vânatul colonelului Hunyady nu mai era păzit. S-a iscat o

adevărată luptă între sătenii vânători și soldații unguri fugari, rămânând morți pe loc 22 unguri, care sunt înmormântați pe dealul Hotărel, lângă comuna Mădrijești, relatează informatorul nostru[57].

Apropierea trupelor. Mai întâi a fost pusă în mișcare Brigada 3, la flancul stâng. În 15 aprilie la orele 17 pleacă din Basarabasa Regt. 3 sub comanda colonelului Constantinescu Traian peste Prăvăleni și ajunge pe la miezul nopții la Mogoșu (cota 679) unde poposește. Regimentul 2 și o baterie de munte sub comanda colonelului Iacobini Victor pleacă tot la aceeași dată din Obârșia (pe Mureș) spre Zeldiș, unde cantona o companie inamică, și se concentrează pe la orele 24 în fața comunei Zeldiș, la confluența celor două păraie principale, ale Văii Zeldișului, așteptând aici ordinul de atac.

La flancul drept pleacă la orele 20 din Hălmagiu spre Brusturi batalionul II/9 sub comanda căpitanului Săndulescu și batalionul II/Horia sub comanda maiorului Stoica Mihaiu, urmate de bateria 8/24, care unități împreună cu batalionul I/9 sub comanda maiorului Mladin Ștefan, în poziție pe dealurile dintre Bănești – Cristești și Bodești – Mermești, formează Detașamentul Răsoviceanu. În fruntea celor două batalioane de la flancul drept se află însuși colonelul Răsoviceanu Gheorghe. Concentrarea se termină exact la ora 24, afară de bateria a cărei urcare pe înălțimile Vest de biserica din Brusturi, a fost excesiv de grea din cauza terenului foarte accidentat și noroios. S-au strâns la treabă și oamenii din sat și după o sforțare de 5 ore, pe la orele 4 dimineața, bateria fu instalată pe cota 487, deasupra comunei Lazuri. Aici fu organizat și postul de comandă al detașamentului. În linie aeriană, cota 487 se află în centrul distanței dintre Dealul Mare și Ciuciu, și domină foarte bine întreg teatrul inițial al luptelor, de la Dealul Mare până la Gorgana.

[57] AMH, Fișa Nr. 151 din 17.XI.1934. Informator, preotul Tomuța din Lupești.

Puțin după orele 20 se pune în mișcare și batalionul I/9 și trecând peste Bodești, Mermești, se concentrează pe liziera de Vest a pădurii de pe Heread, ajungând în linie cu unitățile Regimentului 10, care la rândul său, încă își apropiase batalionul I, de la Țărmure.

Pozițiile batalionului I/9, le ocupă batalionul III/Horia, sub comanda căpitanului Banciu Sabin, ca rezervă a Brigăzii 4, Batalionul I/Horea, în Hălmagiu rezerva Diviziei.

Pentru fixarea din față a inamicului au fost înaintate unități din artilerie pe înălțimile din fața Hereadului. Avem acum pe Vârf Șortocului: Nord de șosea bateria Horia; Sud de șosea, bateria de munte Țuchel; apoi în continuare, ținând direcția șoselei spre Vest către Leștioara, o baterie din Regt. 24 Artilerie și trei baterii ale Regt. Obuziere.

Gata de atac. Cu frontul spre Vest, adăpostiți pe versantul de răsărit al coloanei de dealuri coborâtoare din masivul Dobrinului (cota 991), de la Brusturi și până dincolo de apa Crișului în fața Gorganei cu suișuri repezi, Vânătorii și frații lor mai mici, Horiștii, încheie într-o spasmodică încleștare un lanț de baionete, lung de vreo 20 kilometri, sfredelind cu privirea lăuntrică misterul ce acoperă pozițiile inamicului. La spatele lor, jos în Valea Hălmagiului, de la Țărmure, peste Ionești, Hălmagiu, Bănești, Cristești sunt rezervele în cantonament de alarmă, precum și a doua centură de tunuri, toate puse la punct din vremea Regimentului 10, călare pe Criș, reperase un tun direct pe gura tunelului căii ferate pentru eventualitatea când inamicul ar încerca să atace cu trenurile blindate.

Cu frontul spre Nord, la fel sunt gata de atac Regimentele 3 și 2; cel dintâi deasupra Tălagiului, al doilea în fața Zeldișului.

În defileul Crișului Alb. În 16 aprilie, miercuri săptămâna patimilor 1919, la orele 5 dimineața, liniște profundă. Pe fundul văilor, negură deasă. Avem toate indiciile să credem că inamicul nu se așteaptă la un atac chiar în noaptea aceasta. Așa mărturisesc și prizonierii făcuți, mai apoi, la Ciuciu și la Dealul Mare.

La orele 5.30, ca la un semnal magic, artileria noastră deschide focul pe întreg frontul. Tăcerea profundă a văilor se înfiorează brusc de mugetul gurilor de oțel, izbucnit mânios după o reținută pândă de două săptămâni.

Organizațiile defensive ale Ungurilor răspund și ele în ritm tot mai accelerat; unitățile artileriei de câmp postate jos în Ciuciu la intersecția șoselelor, apoi în continuare pe șosea la Podita și în priporul Aciuei, luându-se la întrecere cu artileria trenurilor blindate ce se țin lanț pe tot parcursul de la Tălagiu până în fața tunelului. Cantitativ, tunurile ungurești, deși mai puține la număr, dar având muniție abundentă, copleșesc pe cele românești. Tirul lor însă este prost si muniția asemenea de proastă calitate. Cele mai multe proiectile lovesc în Dealul

Bodeştilor, ori că trec departe spre Hălmăgel – Poenari, și pământul moale, îmbibat de apă, le înghite mereu, fără să expodeze. Cu mult mai multe jertfe au pricinuit ghiulelele unguresti în rândul păstorilor, mai târziu. Le găseau copiii pe câmp, prin pădure, și jucându-se cu ele, explodau în mâinile lor, pricinuindu-le moartea. S-au înregistrat nu mai puțin de 16 cazuri mortale. Nici un atare caz nu s-a produs în zona bătută de artileria română, căci proiectilele românești explodau prompt.

În mugetul năpraznic al trupelor se amestecă țăcănitul cadențat al mitralierelor și răpăitul învălmășit al armelor de mână. E simfonia grozavă a morții, care smulge pe om din pulsația normală a timpului, făcându-l să trăiască o veșnicie de fiecare dată.

Populația satelor cuprinsă în zona operațiunilor, nefiind evacuată, așteaptă îngrozită sfârșitul veacului. Oamenii se ascund pe fundul pâraielor, pe unde își pot găsi un adăpost. În Vidra este nimerită o casă și proiectilul făcând explozie chiar sub pat o ucide pe femeia *Floarea Petrișor* înainte de a se fi deșteptat din somn.

Bateria noastră de pe cota 487, dirijată de însuși comandantul Detașamentului, colonelul Răsoviceanu, având poziția cea mai avantajată, bate foarte bine, întâi satul Măgulice, apoi lovește în artileria inamică din Ciuciu. Din tunel apare un tren blindat, încercând să atace din flanc pozițiile Regimentului 10. Întâmpinat de artileria acestuia, care bate precis gura tunelului, se retrage imediat, iar blocurile de stânci dizlocate de bătaia tunurilor înfundă gura tunelului, împiedicând reapariția blindatelor pentru totdeauna.

De când lumea, bătrânii munți ai Bihorului n-au mai cunoscut atare horă, în care românul să se fi putut măsura în luptă dreaptă și egală cu năvălitorii din stepă.

După puternicul bombardament care durează o oră și jumătate, pe la orele 7, Vânătorii pornesc la atac pe tot frontul, de la Brusturi până la masivul muntos Gorgana. Pe orizont apare un avion românesc venind de către Deva, ținând linia Crișului spre Gurahonț. „Să nu trageți că ne prăpădește"– este consemnul ungurilor masați prin gări și pe trenuri blindate.

Înaintarea trupelor române este foarte grea și se face cu multă prudență la început, căci ungurii au tranșee împănate cu dese cuiburi de mitraliere și rezistă cu multă îndârjire. Le succede ungurilor să cucerească chiar puțin teren la flancul stâng, Est de Vârful lui Dănilă (Gorgana, cota 639), pe la Tisa. O clipă numai, căci copleșit de elanul unui viguros contra atac, inamicul fu respins. În fruntea plutonului, cade mort caporalul Traian Lazar și mai mulți răniți.

Apoi într-un avânt de admirat, batalionul II/10 cucerește tranșeele de pe Vârful lui Dănilă și prelungirea lor pe dreapta Crișului către Vârf Hereadului. Cade grav rănit sublocotenentul *Șerban Ioan*, comandantul companiei a 5-a, și a murit mai târziu în spital. Tot

aici, în atacul dat asupra crestei Hereadului între cota 356 (pe șosea) și cota 265, au căzut mai mulți soldați răniți, dintre care unul, *Ioan Ciocălan,* a murit pe loc.

Succesul inițial este exploatat fără întârziere. Batalionul I/10 întră și el în luptă, și curând inamicul cedează pe tot frontul din fața Regimentului 10. Însuși comandantul regimentului, colonelul Oprescu Constantin, se găsește în primele linii de luptă, încurajându-și soldații prin cuvinte și exemple de vitejie.

Concomitent cu atacul Regt. 10, progresează și atacul batalionului I/9 spre creasta Hereadului, Est de comuna Mermești. Creasta Hereadului vărsa însă foc intens de mitraliere și un iureș al companiei a cincea fu respins. Cad morți pe loc trei soldați. Comandantul companiei, sublocotenentul *Bârsan Ștefan,* grav rănit, moare în timpul evacuării. Al doilea sublocotenent preia comanda. Lupta continuă și inamicul nu mai poate rezista îndelung, căci, batalionul II/9 de la Brusturi, după ce coborâse în Lazuri alungând patrulele inamice, înainta acum în goană peste Măgulicea spre Vidra, jalonând linia cu fumuri, pentru a înlesni artileriei regularea (reglarea, n. red.) tragerii.

Strâmtorat din față cu baioneta, lovit și din flanc, amenințat și de la spate: inamicul este silit să părăsească adăpostul tranșeelor și se revarsă în debandadă spre Valea Ciuciului. Vânătorii, ajunși acum ei stăpâni pe creastă, trag în plin după șirurile compacte de fugari, ochindu-i cu armele de mână, secerându-i cu mitralierele fără încetare.

Rămâne pe poziții, păstrându-și frontul spre Vest, numai Reg. 10; iar batalionul I/9 de la flancul drept coboară în vale și atingând șoseaua națională, cu centrul pe Valea Plopilor, între Măgulicea și Ciuciu, face o conversiune de 90 grade spre Sud, ajungând în linie cu batalionul II/9. Întreg Reg. 9, într-o linie dreaptă acum închizând complet valea, avându-și spatele acoperit față de dușman de la Dealul Mare, de către batalionul II/Horia, operează nestingherit și învăluie perfect flancul stâng al inamicului, amenințând să-i cadă pe la Vidra și în spatele liniei a doua, situată pe dealurile din fața Hereadului, pe Glemee. Intră în panică și reszervele inamice, de pe linia a doua.

Artileria Regt. 9 de pe cota 487 își întețește tirul lovind fără încetare în masa fugarilor, înebuniți de groază.

Dezastrul inamicului este complet. Servanții părăsesc tunurile pe șosea, cu grămezi de muniție lângă ele. Nimeni nu se mai gândește la organizarea retragerii. Unii aleargă spre Gura Crișului, la gară să se îmbarce în trenuri . Alții caută scăpare spre păduri și de câte ori sunt siliți a traversa locuri descoperite, cad secerați de mitralierele Reg. 10.

Pe la orele 9.30 rezistența inamicului este sfărâmată definitiv la Ciuciu. Regt. 9 Vânători, cedează poziția Regt. 10 și face front spre Nord, către Dealul Mare, în defileul Crișului Negru.

Batalionul III/Horia, rezervă Brigăzii pe înălțimile Est de Bodești, cedând poziția batalionului I/Horia rezerva Diviziei, încă la începutul luptei fusese dirijat spre front și sosește acum în Ciuciu, punându-se la dispoziția colonelului Oprescu Constantin, comandantul Regt. 10.

Astfel, pentru urmărirea inamicului pe Valea Crișului Alb, pornește mai departe din Ciuciu Regt. 10 Vânători, având la dispoziție batalionul III/Horia în front și batalionul I/Horia, rezervă. Pentru batalionul III/ Horia, colonelul Oprescu dispune: compania 7 și compania 3 mitralieră (locot. Aron Petruțiu) acopere flancul drept peste Brusturescu, la Valea Mare; iar restul batalionului înaintează peste Aciua, Pleșcuța, la Gurahonț. Compania 7 și compania 3 în cursul marșului se întâlnește mai de multe ori cu bande unguresti împrăștiate, cauzându-le pierderi de vreo 70 morți. Ajungându-și obiectivul, aceste două companii (7 și 3 mitralieră) au fost dirijate până la Holt (azi Pescari) cu misiunea de a servi avanposturi spre Dieci și Crocna. A fost înaintat și batalionul I/Horia, până la Pleșcuța.

Să scape din capcană era singurul gând al fiecărui soldat ungur, dar nu mai era loc de ieșire, căci în stânga Crișului, la Sud, trupele române coborând din Munții Zărandului, încă își atinseseră obiectivele date. Pe la Tălagiu, Aciuța, le ațîne calea Regt. 3; iar pe la Gurahonț îi încolțește Regt. 2. Dindărăt îi mână Regt. 10. La dreapta, pe cei care încercă să fugă spre munții Moma-Codru îi vânează batalionul III/Horia.

Câți au putut ajunge mai repede în gara Ciuciu, s-au îmbarcat în vagoane și au fugit cu trenurile. Cât le era de zorită fuga, ne-o dovedește faptul că în gara Ciuciului au lăsat vreo 50 vagoane încărcate cu muniție, alimente și alte efecte militare. Cunoscând că trenurile vor fi atacate pe drum, ori poate nici nu începuseră a se îmbarca, mulți au calculat să aștepte trecerea trupelor, ca apoi în întunericul nopții să găsească o modalitate de ieșire. În fața gării din Ciuciu, pe o întindere de mai multe sute de metri, ungurii se cufundaseră în Criș și prinzându-se de rădăcini, își țineau numai capul afară la adăpostul sălciilor și al arinilor. Pe aici trebuie să fi și scăpat unii, căci pe țărmul stâng pădurea coboară până în apă. Unii s-au ascuns prin grajdurile și cotețele oamenilor. S-au coborât unii în fântâni. În cele mai multe cazuri însă au fost descoperiți de săteni.

N-aveam și informații oficiale aupra operațiunilor Brigăzii 3 Vânători, și nici n-am urmărit la fața locului desfășurarea acestor evenimente. Dăm, deci, numai câteva informații sumare culese ulterior de la populație.

În gara Aciuța erau vreo 150 vagoane cu 4 locomotive. Ungurii aveau și 4 tunuri aici. Când a început atacul Regt. 3 Vânători de pe Cetățeaua și de pe Dealul Ancășesc, ungurii s-au desfășurat în linie de trăgători spre Aciuța, Pleșcuța, Dumbrava. Lupta n-a durat nici o oră, căci tunurile românești lovind tot mai aproape de gară și trenuri, ungurii s-au retras la gară si s-au îmbarcat în trenuri, care repede s-au și pus în mișcare spre Gurahonț. Trupele române trag mereu asupra trenurilor supraîncărcate de soldați, până ce le pierd din vedere. Multe

vagoane fiind deschise, iar restul, vagoane de clasă cu pereții subțiri, numărul victimelor trebuia să fi fost mai mare, căci se auzeau țipete disperate: „Jaj Istenem, hajtsatok gyorsabban!” (Vai Doamne, mânați mai repede!), spune informatorul nostru care a privit scena dintr-o casă din apropiere[58].

Regt. 2 Vânători a atacat prin surprindere compania inamică din Zeldiș și a spulberat-o complet. S-au dat lupte îndârjite, în care trupele române au pierdut 2 soldați morți pe loc și mulți răniți. Între morții unguri erau și 8 husari, secerați de mitraliere cu cai cu tot. In fața Gurahonțului, ungurii opun cea mai disperată rezistență, ca să câștige timp pentru retragerea trenurilor. A căzut aici mort și un medic militar ungur. Socotind că nu va fi posibilă interceptarea la timp util a liniei ferate, pe la Gurahonț, Regimentul a trimis un pluton cu două mitraliere la Bonțești, cu misiunea de a distruge linia ferată în acest punct, Vest de Gurahonț. Apucând târnăcoape, sape, ciocane s-au luat cu soldații și mai mulți oameni din comună, ca să le ajute. O parte dintre soldați sapă adăpost pentru mitraliere, iar restul si sătenii se apucă de dizlocarea traverselor și a șinelor pe o porțiune de vreo 50 metri. Dar nu apucă să termine și apare dinspre Gurahonț un tren bilndat, de care era legat un șir lung de vagoane încărcate cu soldați. Blindatul deschide foc de mitraliere asupra românilor, care se retrag repede la adăpost. Cu artileria trage asupra satului. Un proiectil lovește turnul bisericii. Doi dintre săteni, Alex. Coțoiu și Mihai Zăcoiu, socotind neîndestulător adăpostul, au sărit să apuce altul mai bun. Au fost tăiați de proiectilele militarilor. Grav rănit a fost și un soldat, care a murit apoi. Timp de vreo 15 minute, cât a zăbovit trenul blindat până a putut trece porțiunea deteriorată, cele două mitraliere românești, cât și armele de mână, au tras fără întrerupere în masa de soldați, înghesuiți în vagoanele simple, unele chiar deschise. Focul armelor românești a fost atât de intens și precis, încât un adevărat tren al morții părăsea acum defileul Hălmagiului. Băltoacele de sânge scurs de pe vagoane indică proporția dezastrului[59].

Până seara, dușmanul este alungat și din regiunea Gurahonțului, unde se organizează cantonamentul de noapte al trupelor române, având în avangardă batalionul III/Horia spre Dacia-Crocna; iar rezervă batalionul I/Horia, la Pleșcuța. Între timp, la ordinul Brigăzii 4 Vânători, compania tehnică Horia a reparat linia ferată Brad-Ciuciu. Plutonul de legătură a ridicat linia telefonică Vața-Ocișor-Hălmagiu; iar seara, când Postul de comandă a regimentului a ajuns în Pleșcuța, s-a întins linia telefonică Pleșcuța-Gurahonț, pentru ca regimentul să fie în legătură cu Brigada 4 Vânători. Seara, a sosit si trenul Regimentului la Pleșcuța.

---

[58] AHM. Fișa citată Nr.149 Inf. Ioan Hărduț, notar.

[59] AHM. Fișa Nr.152 din 2. XII. 1934. Informator: dr. Roman Popa, preot în Bonțești.

Tot timpul, ținuta trupei a fost la înălțime. Soldații înaintau cântând cântece naționale, iar la atac strigau: „Dă-i, lovește-l, să se sature de pui și ouă!”, aluzie la jafuri.

Pe unde treceau, soldații noștri erau primiți cu mare entuziasm de populație. A fost o zi de însuflețire pe plaiurile acestea, ce nu se poate descrie: ziua de 16 aprilie 1919, miercuri înainte de Paști.

La Dealul Mare. Străpungerea frontului de la Dealul Mare și urmărirea inamicului în Valea Crișului Negru a fost încredințată Detașamentului Răsoviceanu, compus, după cum am mai arătat, din Regt. 9 Vânători, Batalionul II/ Horia, bateria 8/24 și dintr-o baterie de obuziere. Trebuie să remarcăm imediat, că dintre trupele ardelene, singurul batalion II/ Horia a avut fericirea să fie pus în prima linie de luptă, la primirea ofensivei, datorită colonelului Răsoviceanu, care își dădea bine seama de importanța istorică a acestui act. Între populația regiunii Zărandului și corpul ofițeresc al Regt. Horia, pe deoparte, și între colonelul Răsoviceanu, se cimentaseră legături sufletești ce depășeau mult stima și considerațiunea datorată unui comandant militar. În seara zilei de 15 aprilie 1919, înainte de a-și pune în mișcare unitățile, colonelul Răsoviceanu chemând la sine pe ofițerii batalionului II/Horia, le spune între altele: „Nu m-am gândit să cruț Vânătorii mei, când v-am designat pentru întâia linie de luptă. Aveți fericitul prilej să dovediți că sunteți vrednici de memoria sfântă a marilor voștri înaintași!” Și aceștia au înțeles cinstea ce li se făcea. Bătrânul maior Stoica Mihai, comandantul batalionului, era încadrat de o însuflețită gardă de tineri ofițeri: locot. Iacob Oncu, locot. Iuliu Munteanu, locot. Vasile Boneu, locot. Romulus Mager, sublocotenentul Klein (un învățător sas), stegarul Nicolae Turuc și alții.

Pentru a întelege înverșunarea luptelor de la Dealul Mare, trebuie să mai știm, că frontul acesta era susținut de o unitate de elită maghiară, un batalion de cadeți, elevi ai Academiei militare din Oradea, comandat de un distins ofițer, căpitanul Rudolf Titl, un profesor al Academiei, ajutat de alți cinci ofițeri profesori ai aceleiași școli. Cu toate că acești entuziaști copilandri de 18-19 ani erau adânc mâhniți de gestul Directorului (bolșevic) din Oradea, care din spirit de răzbunare față de intelectuali, îi trimisese pe front contrar dispozițiunilor Comisarului poporului din Budapesta; – dânșii, sfâșiind drapelul roșu ce li se dăduse, se avântă într-o luptă disperată, acum pentru salvarea onoarei carierei de militari[60]. Cadeții au desfășurat maximul de rezistență posibil, și dacă n-au îndurat pierderi catastrofale,

[60] AHM. Fișa Nr. 153 din 23. IV. 1919. Memoriul căpitanului Rudolf Titl, în care acesta, fiind capturat prozonier în 16 aprilie 1919, ne dă prețioase informații privitoare la luptele de la Dealul Mare.

aceasta se datorește disciplinei trupei și iscusinței comandanților, care au organizat o retragere ordonată.

Acei cadeți, care au ajuns a fi încercuiți, n-au lăsat armele din mâini, până ce au fost doborâți mortal de gloanțe , ori străpunși de baionete. Așa se explică faptul, că la Dealul Mare, cadeții au avut numai morți, și un singur rănit evacuat. Dăm următorul episod, povestit de locot. Iuliu Munteanu, comandantul companiei de mitraliere a batalionului II/Horia: „Pe Dealul Mare, la un contra atac, înaintând noi spre pozițiile inamicului (lupta se dădea într-o pădure seculară), un cadet aștepta ceva mai la stânga mea, cu revolverul întins, să ne apropiem de el, strigând: „ Gyere, te büdös oláh (vino, tu puturosule Valah)!" Un soldat al nostru, care înainta în direcția acestui cadet, fără să se intimideze și fără să tragă cu arma ce o avea întinsă, s-a dus liniștit, hipnotizat parcă, cei vreo 50 pași, până în fața lui, și îl doborî la pământ cu patul puștii. Când i-am smuls cadetului arma din mână, am aflat că nu mai avea niciun cartuș, iar în jurul lui era o mulțime de cartușe împușcate"[61].

Tot locot. Munteanu relatează următorul act de bravură al sublocot. Klein: „În lupta de la Bichiș (Békés–Ungaria) batalionul nostru avea ordin să atace orașul pe la Nord și să cadă în spatele trupelor maghiare angajate într-o luptă serioasă cu alte unități de ale noastre. Pentru executarea misiunii trebuie să trecem peste podul Crișului, pe care l-am găsit însă foarte bine apărați de unguri. Apărătorii erau numeroși și dispuneau de mai multe mitraliere. Se pare, că fără concursule artileriei, și artilerie nu aveam, trecerea este imposibilă, sau ne va costa prea multe vieți, ceea ce nu ne convenea. Ne sfătuim noi ce să facem, dar nu găsim soluții potrivite. Un atac de mare curaj al sublocot. Klein, rezolvă în mod fericit problema. Sblocot Klein se ridică în picioare și făcând câțiva pași pe pod strigă ungurilor: „Ha ott vagytok, löjjetek (Dacă sunteți acolo, împușcați)!" Ungurii intimidați de îndrazneala acestui brav ostaș, părăsesc apărarea podului, lăsându-ne să trecem fără nicio pierdere. Astfel, am ocupat noi orașul, în timp ce la Sud, lupta era în toi". În aceste condiții de înalt moral ostășesc a continuat avalanșa ofensivei românești până la Tisa. Din pricina că „Horiștii" purtau aceeași uniformă ca și ungurii, s-au produs adesea confuzii. Ca să nu fie recunoscuți de patrulele maghiare, „Horiștii" întorceau chipiul cu inscripția. S-au întâmplat însă și la Dealul Mare că Vânătorii au tras asupra „Horiștilor", luându-i drept dușmani, fără incidente grave însă.

După cum văzuserăm și din cele relatate până aici, misiunea detașamentului Răsoviceanu era triplă:

a) De a cădea cu Regt. 9 Vânători în flancul stâng al inamicului pe direcția satelor Mermești– Ciuciu, în spatele lui, pe direcția Lazuri–Măgulicea–Vidra.

[61] AHM. Fișa Nr. 154 din 20. IX. 1934. Informator Munteanu Iuliu, directorul penitenciarului din Lugoj.

b) De a menține cu batalionulII/ Horia în poziție inamicul de la Dealul Mare în timp ce majoritatea Deatașamentului ataca la Ciuciu.
c) După ce poziția de la Ciuciu va fi cucerită, ea va fi predată Regt.10 Vânători, apoi Regt. 9 Vânători își va schimba grabnic frontul spre Nord și se va dirija în ajutorul Batalionului II/Horia spre Dealul Mare, care trebuie să fie cucerit în aceeași zi.

Trebuie să amintim aici, că Divizia II Vânători nu avea legătură spre Nord cu grupul Moşoiu. Culmea Bihării nu era ocupată de trupe, Ungurii aveau, doar, în Băița o compania de secui. Astfel, batalionul II/Horia se situează liber în flancul adrept al Diviziei, fără acoperire spre Nord.

Să vedem acum desfășurarea evenimentelor.

La orele 5.30, batalionul II/Horia, (trei companii plus una companie mitralieră, cu un efectiv de cca. 1000 oameni) pornește la drum, coborând spre comuna Lazuri. Ajungând în șoseaua ce ducea spe Vașcău, după ce lasă o companie în Lazuri la dispoziția colonelului Răsoviceanu, restul batalionului începea înaintarea spre Dealul Mare, având axa pe șoseaua națională. Imediat la ieșirea din comună, avangarda batalionului întâmpină o patrulă inamică. Ungurii dezorientați, pitiți după un gard strigă: „Ne löjjetek, mi vagyunk (nu împușcați, suntem noi)!” Patrula noastră deschide focul și ungurii se risipesc spre părău. Încă câteva ciocniri între patrule și pe la orele 8, avangarda noastră ajunge în dreptul comunei Groși. Oamenii din Groși, bărbați, femei, sunt ieșiți în șosea (La Vramniță) cu mâncare și băutură, în calea trupei noastre. După puțină gustare, batalionul își continuă înaintarea urmați de aproape de bărbații din sat. Rezistența inamică a fost mereu respinsă, fără pierderi din partea noastră, și la orele 9.30, batalionul ocupă Dealul Mare, cota 652. Inamicul instalat pe cota 671, deschide un foc intens asupra trupei române, care se vede silită a-și opri înaintarea, și a-și căuta adăposturi, ceea ce nu era greu de găsit, căci lupta se dădea în pădure, pe un teren accidentat. Locot. Munteanu Iuliu își pune în funcție miralierele. Între bravii mânuitori ai mitralierelor se disting stegarul Nicolae Turucu și sergentul Valeriu Crainic, fiul învățătorului din Ciuciu. Ungurii răspund și cu artileria, care bate îndeosebi șoseaua pentru a împiedica apropierea bateriei române. Pe la orele 11.30 sosește compania lăsată în Lazuri, pentru acoperirea bateriei.

Cadeții luptă admirabil, și către orele 12, observând că au de a face cu o unitate izolată, pornesc la atac. Acoperiți de o ceață deasă, ei se apropie până la 20-30 pași de pozițiile noastre, aruncând grenadele. Sunt însă respinși cu pierderi mari și siliți să se retragă în tranșee. Batalionul nostru încă a avut mai mulți răniți, iar sergentul Adam Băianțu din compania de mitralieră, a căzut mort, lovit în cap de o schjă de grenadă. Lupta continuă din

tranșee cu tatonări de învăluire a flancurilor, atât din partea noastră cât și din partea ungurilor.

În vremea aceasta, conform dispozitivului inițial, după ce rezistența ungurilor de la Ciuciu fusese sfărâmată, colonelul Răsoviceanu își dirijează Regt. 9 Vânători spre Dealul Mare. La orele 11, batalionul I/9 Vânători se angajează pe șoseaua Lazuri-Dealul Mare, urmat de bateria 8/24; iar batalionul II/9 Vânători urcă la Vest de șosea, pe Valea Curăturii, spre cota 499. La orele 13, batalionul I/9 Vânători ajunge la cota 302, unde se oprește, Bateria 8/24 nu poate ajuta aprope deloc atacul batalionului II/Horia, neputând pune în baterie decât un tun. Nu se știa unde se află batalionul II/9 Vânători din cauza pădurilor și a ceței. Comandantul detașamentului ordonă batalionului I/9 Vânători să facă o manevră de învăluire în flancul drept și spatele inamicului. Manevra începe la orele 13.30 și se depărtează până la satul Groși, unde întâlnește batalionul II/9, care se angaja pe direcția batalionului I. Batalionul I este oprit și adus tot în rezervă.

Pe la orele 14, Cadeții încearcă învăluirea flancului batalionului II/Horia. La flancul stâng al batalionului Horia se află compania IV, comandată de locot. Romulus Mager. Ceața se menținea tot deasă. Locot. Mager, pentru a-și încuraja trupa, ia o grenadă de la un soldat, se ridică în picioare, ca să o arunce spre inamic. Nu aruncă să tragă bine fitilul și a fost ochit de un cadet, ce se furișa prin tufișuri până la o distanță de 15 pași. Proiectilul trece prin partea superioară a brațului stâng, perforând apoi cavitatea toracică și plămânul stâng și iese afară în apropierea coloanei vertebrale. Locot. Mager, prăbușindu-se la pământ, sublocotenentul Klein luă comanda companiei și întreg frontul porni la atac. Lupta ce urma a fost sângeroasă. Cadeții pitiți după copaci nu cedau până la ultima suflare. Cei ce rămăseseră izolați prin pădure, după ce li se termină muniția, își așteptau cu baioneta întinsă sfârșitul.

În vreme ce batalionul Horia curăța terenul, alungând pe cadeții care se retrăgeau urmăriți din scurt spre tranșee, intervine batalionul II/9 Vânători, sub comanda căpitanului Săndulescu Aurel. Anume, batalionul II/9 Vânători ajunsese pe înălțimea de la Sud și Sud-Vest, de Dealul Mare, de unde se putea observa desfășurarea luptei. Atunci căpitanul Săndulescu , din proprie inițiativă, ia contactul cu batalionul Horia și ataca flancul și spatele inamicului cu toate armele. Bravul sublocotenent Popescu Stelian de la compania V își dirijează atât de bine unitatea, încât fără să fie observat, cade drept în flancul tranșeelor inamice, la o mică distanță. Numai o prăpastie il desparte de inamicul care îi venea tocmai în bătaia armelor.

Lupta de la Dealul Mare intră acum în faza ultimă. Pe la orele 16, cadeții, atacați frontal de batalionul Horia, loviți din flanc și spate de batalionul II/9 Vânători, nu mai pot rezista și se retrag spre Criștior. Batalionul II/Horia a îndurat aici pierderi simțitoare. Dintre „Horiști” au căzut răniți peste 30 oameni, iar morți: caporal *Ilie Bota* și soldat *Zaharie Trifa*. Regt. 9 Vânători n-a avut aici pierderi.

Rănițíi și morții au fost evacuați de către sătenii din Groși, iar detașamentul a continnuat imediat urmărirea inamicului spre Vașcău.

Inamicului i s-au trimis numeroase ajutoare de la Beiuș, care sosind cu trenul la Vașcău, înaintează acum spre front.

Comandantul detașamentului ordonă batalionului II/9 V. să facă urmărirea, având ca ax șoseaua, iar batalionul II/Horia să urmărească pe la Est de această șosea, ambele având ca obiectiv satul Criștior. Batalionul I/9 V. și bateria 8/24 urmează șoseaua. Când vârful avangardei a ajuns curba de la cota 425, inamicul a deschis focul cu artileria de pe creasta dealurilor. La orele 18.20 se ordonă ca o secție din bateria 8/24 să pună în baterie chiar pe șosea (cota 425), punctul unde șoseaua se îndreaptă spre Nord-Est; care deschizând un foc viu, pune pe inamic în debandadă. În fuga sa inamicul lasă numeroase proiectile și lăzi cu muniție.

După aceasta, la orele 22, compania 7/9 Vânători plecă spre satul Cărpinet, pentru cercetarea și organizarea lui. La un moment dat , inamicul a deschis foc viu de mitraliere de la punctul unde șoseaua intră în sat, și de la înălțimile de la Vest de Cărpinet. Compania se desfășoară imediat în trăgători și înaintează energic către sat. Inamicul este înfrânt și se retrage în dezordine, lăsând în urma lui o mulțime de morți. Rămânând între ultimii, la postul de comandă de la primăria comunei Cărpinet, unde era și telefonul, pentru a organiza retragerea, cade prizonier și căpitanul *Rudolf Titl*, comandantul batalionului de cadeți.

Compania 7/9 V. intrând în sat, un pluton ocupă școala. Inamicul a aruncat grenade pe fereastra școlii. Plutonul părăsește însă școala la timp și scapă neatins. Cu această ultimă încercare, satul Cărpinet a fost ocupat de batalionul II/9 V., care își instalează avanposturi în direcția Vașcău și Vărzarul de Sus. Batalionul I/9 Vânători, batalionul II/Horia, și bateria 8/24, au trecut apoi în Criștior, în cantonament de alarmă, unde se instalează și comandantul detașamentului.

În rezumat, detașamentul, în circa 30 ore, face 40 km. Dând și patru lupte asupra unui inamic, care nu era de disprețuit, mai ales cadeții de la Dealul Mare.

Inamicul s-a oprit în liziera de Sud a Vașcăului.

Continuarea luptelor pe Valea Crișului Negru în 17, 18 și 19 aprilie. Batalionul II/Horia ocupă orașul Beiuș la 19 aprilie 1919

În 17 aprilie, timp frumos. Inamicul, în Vașcău. La ora 1.30 comandantul detașamentului, dă ordin de operație prin care dispune: batalinul II/9 V. va ataca de front Vașcăul, batalionul II/Horia va manevra pe la Est de Vașcău, iar batalionul I/9 V. rămâne rezervă în centru. Bateria va lua poziție la cotitura ce face șoseaua la Nord de Cărpinet, unde va fi în poziție la orele 6. Pentru asigurarea flancului stâng, batalionul II/9 V. trimite un pluton și o secție de mitraliere. La ora 8 detașamentul începe atacul. Artileria deschide focul asupra orașului și asupra gării, unde erau două trenuri. Batalionul II/9 V. începe atacul de front în momentul când batalionul II/Horia a ajuns la înălțimea sa. Inamicul e pus în debandadă. La orele 12 Vașcău e cucerit. Batalionu II/Horia este împins înainte și ocupă satele Lunca și Șteiu, respingând patrulele inamice. La orele 14 sosește și bateria de obuziere.

La orele 17 are loc înmormântarea cu mare ceremonie a soldatului *Dumitru Radu*, mort în luptă, la care participă întreaga populație a orașului.

În timpul luptei de noapte din Cărpinet, fata preotului de aici fuge din sat și vine în linia noastră; doarme lângă mitralieră, iar a doua zi ia parte la luptă, purtând cutiile de mitralieră.

Peste noapte, Regt. 9 Vânători, bateria 8/24 și bateria de obuzieră cantonează în Vașcău, iar batalionu II/Horia în Lunca–Șteiu.

În 18 aprilie, timp frumos. Inamicul ocupă și organizează pozițiile înaintea Beiușului. Detașamentul, în dispozitivul anterior. La orele 6 întreg detașamentul se pune în marș în direcția generală de atac Beiuș. Drumul de urmat, șoseaua Vașcău-Beiuș. Compania I. 9/Vânători, cu o secție de mitraliere este dirijată pe stânga Crișului Negru, prin Petrileni–Cusiiș spre Feniș, ce se află la Sud-Vest de Beiuș, pentru a distruge C.F. și împiedicarea oricărui transport cu ajutoare.

Batalionul II/Horia primește ordin să înainteze și să pună stăpânire pe gara Sudrigiu. Acest batalion este pus în avangarda detașamentului, pentru a cuceri orașul Beiuș, spre a rămâne un act istoric; că regimentul de ardeleni, care purta acest nume, a intrat și ocupat Beiușul.

După ce ocupă gara Sudrigiu, Batalionul II/Horia ia contact cu patrulele inamice la 4 km Sud de Tărcaia și Drăgănești. Se constată prin aceasta că frontul inamic se întinde de la Sud de Tărcaia, liziera de Sud a satului Drăgănești, cu artilerie la Nord de biserica din Mizieș, 3 km Est de Beiuș. La orele 12, când artileria inamică deschide focul asupra liniei întâi a

Batalionului II/Horia grosul coloanei (Regt. 9 și artileria) se afla pe șosea între Rieni-Sudrigiu. Batalionul II/Horia având informații de la locuitorii refugiați, că doua compănii inamice s-ar strecura pe Valea Drăgăneștilor spre Sebiș- Lelești- Buntești, se trimite compania locotenentului Iacob Oncu în direcția satului Buntești. La această oră, Regt. 9 Vânători se concentra la Sudul satului Sudrigiu.

La orele 13, Bateria 8/24 ia poziție la Sud-Vest de satul Sudrigiu și deschide focul asupra satului Tărcaia, iar bateria de obuziere ia poziție în Sudrigiu. Comandantul detașamentului ordonă avangardei să înainteze spre Drăgănești, făcând cu compania locotenentului Oncu manevra de învăluire spre satul Talpe. În acest timp, compania întâi care este spre satul Feniș, produce o mare panică asupra inamicului. Două trenuri care veneau cu ajutor, s-au înapoiat. La orele 15, artileria schimbă poziția la gara Sudrigiu, unde este și Postul de Comandă al detașamentului. Artileria inamică de la Mizieș bate tot timpul înaintea infanteriei. Pe la orele 16 mitralierele de la Sud de Tărcaia de pe malul stâng al Crișului, deschid un foc violent asupra flancului stâng al Batalionului II/Horia, oprindu-l. Artileria noastră reduce imediat la tăcere aceste mitraliere. La orele 19 inamicul amenințat de compania locotenenților Oncu și Lăzărescu, dă foc satului Drăgănești și se retrage în timpul nopții.

Batalionul II/Horia ocupă Drăgăneștii. În această luptă batalionul II/Horia a avut 10 răniți. Inamicul avea o forță de circa 2000 de oameni și două baterii.

În timpul nopții dispozitivul este următorul: batalionul II/Horia în Drăgănești, Regt. 9 Vânători în fabrica de la gara din Sudrigiu cu compania întâi spre Feniș, artilieria rămâne pe poziție.

În 19 aprilie, timp frumos. La orele 7 comandantul detașamentului dă ordin Batalionului II/Horia să pornească la atac împotriva satului Negru, iar Batalionul I/9 Vânători să manevreze în direcția Mizieș spre a cădea în spatele trupelor inamice ce ar mai apăra

Beiușul. La orele 7.30 o delegație de români a populației civile, trece linia și aduce știrea că peste noapte inamicul s-a retras în derută din Beiuș. La orele 8.20 se ocupă satul Negru de către Batalionul II/Horia; către acest sat se adună o întreagă coloană: Batalionul II/Horia, Batalioanele I, II/9 Vânători, bateria 8/24 și obuzierele.

La orele 10.30 sosește o delegație de intelectuali, care predau orașul. Imediat s-au trimis recunoașteri spre Pocola-Șuncuiuș. Trupa ia masa și se odihnește. În acest timp s-a trimis la Tărcaia un pluton pentru dezarmarea populației maghiare, care în ziua de 18, adică ieri, a luptat în tranșee împotriva noastră, cu toate că satul avea arborat drapele albe. Soldații noștri au fost primiți cu focuri de armă din casele civililor.

La orele 13.30 coloana pornește spre Beiuș, având următoarea ordine: Batalionul II/Horia, Batalionul I/9 V., Batalionul II/9 V., bateria 8/24, obuzierele, trenul de luptă și regimentar.

„Batalionul II/Beiuș[62] *care a atacat și cucerit Beiușul, a fost pus în capul coloanei, ca cinste și act pentru posteritate, fiind cea dintâi unitate ardeleană care a depus jurământul la mormântul lui Avram Iancu și și-a cucerit cu sânge dreptul de a purta acest nume”*. Aceste cuvinte le reproducem din Jurnalul de operațiuni al Regimentului 9/Vânători, întocmai.

La orele 14 tot orașul adunat la intrarea de Sud-Est a orașului, salută prin preoții români, armata română, aducându-i omagii și binecuvântând pe M. S. Regele Ferdinand. Reprezentanții maghiari își exprimă devotamentul pentru „România Mare”. Comandantul detașamentului, colonelul Răsoviceanu, răspunde:

„Pace vouă, pace vouă, suflete obidite. În Sâmbăta Patimilor Domnului nostru Iisus Hristos, am venit la Înalt Ordin al M. S. Regele Ferdinand, ca după sute de ani, să vă eliberez. Nu vom răpi limba nimănui, cum alții au încercat să ne-o răpească pe a noastră”.

După intrarea în oraș, trupa trece în cantonament de alarmă prin școli, trimițând patrule de dezarmare și de poliție. Artileria se așează în poziție pe dealul de la Nord de Beiuș, cota 197.

Pierderile inamicului în ziua de 16.IV.1919

[62] Numirea oficială era „Regimentul de Infanterie Beiuș”, de fapt se numea însă, Regimentul Horia, fiindcă se formase din Corpul Voluntarilor Horia și purta pe chipiu inscripția „Horia”. Secția organizării a Ministerului de război din Sibiu (Consiliul Dirigent) îi dăduse numirea de „Beiuș”, indicând că acesta va crea cadrele unui nou regiment ce se va înființa la Sudul județului Bihor, în Beiuș. Denumirea de „Beiuș” o va purta numai până când i se va da un număr, astfel a și fost denumit „Regt. 86 Infanterie” cu sediul în Oradea.

În defileul Crișului Alb, ungurii au suferit pierderi catastrofale. Nu putem cunoaște numărul celor căzuți, căci rănițiii din primele momente ale luptei, au fost evacuați cu trenul spre Arad. Mai apoi mulți s-au nenorocit pe când se refugiau înghesuiți pe trenuri.

Până dincolo de Gurahonț, pe o distanță de peste 30 km, trenurile înțesate de soldați au fost ținute mereu sub focul armelor românești. Șeful Biroului nostru de informații socotea la opt sute numărul morților și al răniților unguri în defileul de la Ciuciu[63]. Prizonieri s-au făcut vreo doua sute; cam atâția au fost escortați a doua zi prin Hălmagiu, spre Brad. Pe cât se pare, ofițerii au părăsit cei dintâi frontul, din pricina indisciplinei trupei, care le făcea imposibilă situația. În hotarul comunei Ciuciu au fost înmormântați vreo 60-80 soldați unguri, conform indicațiilor localnicilor. Morții au fost înhumați pe Heread, pe lângă Criș, pe locul unde căzuseră.

Vreo douăzeci au fost adunați într-o groapă comună, pe dreapta șoselei (Deva-Oradea), unde aceasta coboară de pe Heread în Ciuciu[64]. Ca material de război au fost capturate în Ciuciu: 8 tunuri, 12 mitraliere, 260 arme. Apoi numeroase lăzi cu muniție de infanterie și artilerie, bucătării de campanie, trăsuri și 50 vagoane de cale ferată, încărcate cu muniție, alimente și efecte. Defileul Ciuciului s-a dovedit a fi totdeauna o bună cursă. Așa, se mai amintește că în luptele dintre principele ardelean și imperiali, la 1708, locotenentul român Dragul a capturat aici un întreg detașament, cu ofițeri cu tot, din trupele generalului imperial Kriechbaum, ce ținea să înainteze din cetatea Ineului spre Hălmagiu[65].

La Dealul Mare, deși lupta a durat aproape toată ziua, datorită faptului că aici frontul era susținut de o trupă de elită, cadeții de la Oradea; pierderile inamicului au fost mai mici. Căpitanul Titl amintește în memoriul său[66] despre doisprezece morți și un rănit; bineînțeles, el putea cunoaște numai situația din faza întâi a luptei. Căpitanul Rudolf Titl, comandantul cadeților, a rămas ultimul pe teren, organizând retragerea trupei și a căzut prizonier împreună cu ajutorul său, cadetul Debreczeni. Căpitanul Titl recunoaște, că ar fi trebuit comandată mai devreme retragerea, evitându-se astfel jertfe inutile. Admiră tenacitatea și disciplina soldaților români, apoi iscusința și spiritul de jertfă al „gardiștilor". Relevă cavalerismul armatei române, având cele mai frumoase cuvinte de laudă față de ofițerii români, care i-au ușurat

[63] AMH. Fișa Nr. 155 din 24.IV.1919. Informator Pompiliu Piso, șeful Biroului de Informații „Horia", azi avocat în București.

[64] AHH, Fișa Nr. 156, cuprinzând ancheta noastră din 7 IX 1938, întreprinsă cu scopul de a pomeni amintirea soldaților unguri printr-o piatră funerară. Am plecat de la intersecția șoselelor în sus, pe șosea, și la 392 pași eșalonați, la stânga, peste șanț, am făcut o săpătură de la Nord spre Sud. La 80 cm, adâncime, am dat de oseminte.

[65] Thaly, II, pg. 260; Marky, II, pg. 291; - cf. Vol. I al acestei lucrări, p. 62-63.

[66] AMH, Fișa citată Nr. 153 din 23. IV. 1919

primele momente grele ale prizonieratului, oferindu-i hrană de la popota ofițerilor și pat de odihnă.

Pierderile românești în ziua de 16.IV.1919

Cunoaștem numele a trei ofițeri căzuți în 16 aprilie 1919: sublocotenent Ioan Șerban din 10 Vânători, mort; sublocot. Ștefan Bârsan din 9 Vânători, mort, și locot. Romulus Mager din regimentul Horia, rămas invalid. Știm apoi că au mai căzut în 16 aprilie și sunt înmormântați în această regiune 10 soldați și 2 civili care au luptat alături de soldați. Socotim numărul răniților noștri de peste o sută; nu știm dintre aceștia câți au murit mai târziu prin spitale, sau că au rămas invalizi.

În defileul Crișului Alb, pierderi au avut în 16 aprilie numai Vânătorii.

1. Sublocotenentul Ștefan Bârsan, din 9 Vânători, comandantul companiei I a căzut grav rănit la atacul dat împotriva tranșeelor de pe Heread. Fiind evacuat, a murit pe drum, spre Baia de Criș, și a fost înmormântat în cimitirul din Țebea. În 1924, când s-a organizat cimitirul eroilor, Bârsan a fost exhumat în vederea alinierii mormintelor și a fost reînhumat alături de tribunul Buteanu, adus atunci la Țebea, de la Gurahonț. Sublocot. Bârsan, eroul de la Heread, își doarme somnul de veci pe movila de la Țebea, sub mormântul lui Buteanu, martirul de la Iosășel din 1849, în vecinătatea lui Avram Iancu, sfinte morminte, ce nu vor fi uitate. Bârsan se trăgea dintr-o familie de oieri ardeleni, stabilită mai demult în regiunea Constanței[67].

2. Sublocot. Ion Șerban din 10 Vânători, comandantul companiei V, a căzut grav rănit în fața tranșeelor unguerești de pe Vârful lui Dănilă (Ciuciu, cota 639). A murit mai târziu în spital din cauza rănilor primite aici. Mai fusese rănit și la Mărășești. Era originar din Brăila[68].

3. Soldat Petru Ciocălan din 10 Vânători, a căzut mort pe Heread și a fost înmormântat provizoriu pe locul unde căzuse, lângă șosea. Sătenii din Ciuciu l-au mutat în curtea bisericii, jos lângă șosea, în fața Primăriei, ridicându-i o cruce de piatră cu inscripția: „Aci odihnesc scumpele oseminte ale marelui erou Petru Ciocălan de la Regt. 10 Vânători, comp. V, născut în România, căzut pe câmpul de luptă în 3 aprilie (16, st. n.) de glonțul tiranului dușman ungur. Să-i fie somnul lin și memoria eternă". Inscripția a fost compusă de bătrânul preot Nicolae Balta. Activând în această comună o echipă studențească a Fundației

[67] AMH. Fișa Nr. 157 din 20. XII 1938. Informator maiorul Stelian Popescu, fost camarad care ne-a procurat și o fotografie a eroului.

[68] AMH. Fișa 158 din 17. IV. 1939. Informator General Oprescu Constantin, domiciliat în București, fost comandant al Regt. 10 Vânători și Maior Stănescu M. Ion, fost camarad al defunctului, dom. în București.

Culturale Regele Carol II, în vara anului 1938 eroul a fost exhumat și mutat mai sus în fața bisericii, unde i s-a făcut un mormânt frumos, împodobit cu o candelă.

4. **Caporal Lazar Traian** din Regt. 10 Vânători. A căzut la Tisa, pe dealul Prislop, în fața tranșeelor de pe Gorgana. Este înmormântat la biserica din Tisa, fiind prohodit și înscris în pomelnicul bisericii de către preotul Ștefan Șerban.

5.Constantin Gruia, 6. Constantin Buhaat, 7. Necunoscut, toți trei din 9 Vânători. Au căzut morți, în fața movilei de hotar de pe vârful Hereadului, unde ungurii aveau o mitralieră. Fiindcă preotul din Mermești era refugiat, sătenii i-au pus întâi într-o groapă comună, luându-le numai biletele de legitimație. Un bilet nu l-au putut descifra. După aproape trei săptămâni, la 5 mai, cadavrele au fost exhumate tot de săteni, care le-au pus acum în sicrie, și reînmormântate în morminte separate, lângă biserica din Mermești. Preotul Ioan Sirban i-a prohodit creștinește și i-a introdus în matricola parohiei Mermești.

8. Constantin Sandu din Regt. 2 Vânători a fost găsit mort în hotarul comunei Zeldiș lângă o mitralieră capturată de la inamic. S-a găsit la el o carte de rugăciuni în care e însemnat numele fiicei sale Teoftia și că a plecat din satul Roșia în 15 aprilie. A fost înmormântat de preotul Maximilian în cimitirul comunei Zeldiș, în aceeași zi de 16 aprilie 1919. Cartea lui de rugăciuni se păstrează în chivotul bisericii din Zeldiș. În această carte fiind însemnat de el că s-a născut în comuna Dârjești, județul Argeș, s-a scris la adresa fiicei sale, la Dârjești, dar toate scrisorile se înapoiau cu mențiunea „necunoscut”[69].

9. **Necunoscut**, probabil tot din 2 Vânători, a fost rănit la Bonțești, atunci când s-a încercat dislocarea liniei ferate din spatele blindatelor. Fiind evacuat, a murit în Zeldiș , unde a fost înmormântat împreună cu cel de sub numărul anterior.

10.Alexandru Coțioiu, 11. Mihaiu Zăcoiu, civili din comuna Bonțești, au căzut morți, secerați de mitralierele trenului blindat pe când se străduiau alături de soldații din Regt. 2 Vânători, să demonteze linia ferată, după cum am arătat aici. Au fost înmormântați la biserica din Bonțești de către Iosif Comănescu, preotul Regt. 2 Vânători. În anul 1927 li s-a ridicat o cruce de marmură albă din inițiativa preotului Dr. Roman Popa, C. Luțai și a altor fruntași din sat. La această cruce se face anual pelerinaj de serbarea eroilor. Al. Coțioiu era de 20 ani, iar M. Zăcoiu de 28 ani.

La Dealul Mare, pierderi a suferit numai Batalionul II/Horia.

[69] AMH. Fișa Nr. 159 din 26. VII. 1934. Informator Constantin Lazar protopop, Gurahonț.

12. Locotenent Romulus Mager, din Batalionul II/Horia, comandantul companiei IV, a fost grav rănit, pe cand își conducea compania la atac. A rămas invalid de mâna stângă [70].

13. Sergent Adam Băianț din Batalionul II/Horia, originar din comuna Mesteacăn[71], plasa Brad, jud. Hunedoara, este înmormântat la biserica din Criștior, jud. Bihor. A fost nimerit în cap de schijele unei grenade și a murit pe loc. Cazul morții este înregistrat, atât la primăria Criștior (Nr. 22/1919 al matricolei), cât și în matricola parohiei. Aflăm că a fost în etate de 25 ani, de confesiune ortodoxă, că a murit în 16 aprilie 1919 și a fost înmormântat la 18 aprilie. În matricola parohiei, venerabilul preot Andrei Popa, refugiat și el în timpul ocupației bolșevicilor, a însemnat: „Că soldat în Reg. Horia, a căzut la Dealul Mare în lupta contra ungurilor și a murit moarte de erou al Neamului Românesc".

14. Caporal Ilie Bota din Batalionul II/Horia, originar din comuna Șteia[72], plasa Baia de Criș, născut în anul 1895. Ocupând un adăpost împreună cu consătenii săi Nicolae Ulita, Ioan Meltiș I. Nicolae; sergentul Adam Băianțu a cerut o grenadă de la Nicolae Ulita ca să o arunce el, motivând cu aceea, că el nu este obosit. Când a ieșit în drum, să desfacă grenada pentru a o arunca, a fost nimerit în pântece de un glonț al inamicului. Transportat la spitalul din Baia de Criș, a murit peste două zile. Este înmormântat în cimitirul din Țebea, sub mormântul tribunului Simeon Groza.

[70] Între sătenii din Groși, care sprijineau operațiunile trupei se găseau și frații Traian și Ioan Malea, a căror mamă era o soră a tatălui locot. Mager. Aceștia i-au sărit repede în ajutor și l-au coborât la ei acasă în Groși și de aici l-au transportat a doua zi la Hălmagiu, unde a fost găsit un medic militar în trecere, care i-a dat îngrijirile necesare pentru a putea fi evacuat mai departe spre Baia de Criș, Brad, Deva, la Cluj. Un glonț de armă de mână îi perforase partea superioară a brațului stâng, apoi cavitatea toracică cu plămânul și ieșise pe lângă coloana vertebrală. Rănitul povestește că în momentul prăbușirii la pământ și-a pierdut numai vederea, păstrându-și conștiința limpede. Auzea ce se petrece în jurul lui și cum vorbeau despre el că e mort. La 24 ore după aceasta, a doua zi, în Hălmagiu, se ținea drept pe scaun, fără să manifeste durere, în vreme ce medicul îi curățau rănile, sfredelind cu un bastonaș. Locot. Mager a fost rănit exact la două luni, după ce la 16 februarie dăduse atacul de la Ciuciu în calitate de comandant al Legiunii din Hălmagiu.

[71] AMH. Fișa Nr. 160 din 2. IX. 1938. Informatorul Aurel Barna, preot în Mesteacăn, comunică că au mai fost răniți din această comună odată cu Adam Băianț și următorii: Adam Balșa I. Petru, rănit la trei degete de la o mână și Dușan Lazar I. Nicolae, rănit la picior. Apoi, că Adam Băianț, născut la 18 mai 1894, nu a fost căsătorit. Mai trăiește o soră a eroului, Lina, măritată cu Golcea Ioan, locuitor în Țebea.

[72] AMH. Fișa Nr. 161 din 10. IX. 1939. Informator Romulus Chiș, preot în Șteia, comunică: caporalul Ilie Bota mai are în comună trei frați, Nicolae, Paladia și Gheorghe; din Șteia a mai fost rănit la Dealul Mare și Gheorghe Incău.

15. Soldat Zaharie Trifa din Batalionul II/Horia, originar din comuna Ribicioara, plasa Baia de Criș, a fost înmormântat la biserica din Groși (acum biserica este mutată de pe vârful dealului, ceva mai jos). În seara de 16 aprilie rănitul a fost adus de săteni în Groși, la casa lui Pavel Mihuța. Avea o împușcătură prin coaste și mâna stângă ruptă. A murit peste câteva ore. Sătenii i-au oferit îngrijirea obișnuită. L-au îmbrăcat în straie albe și au îngropat cu el și hainele ostășești îmbibate de sânge. A fost odată la mormântul lui soția; fusese căsătorit numai câteva zile înainte de încorporarea în Corpul Voluntarilor Horia.

Persoane civile accidentate

Încă înainte de pornirea ofensivei, de îndată ce trupele române s-au instalat în Hălmagiu, ungurii organizându-se la Ciuciu, au început a bombarda Hălmagiul. Având muniție abundentă, trăgeau de petrecere după troițele de pe hotare, după biserici, chiar și după oameni pe câmp. Multă ispravă n-au făcut, după cum am mai arătat, mai ales că obuzele lor, rar explodau. În dimineața zilei de ofensivă, au tras din răsputeri. În acest chip tot terenul din bătaia tunurilor unguești era presărat de proiectile. Unele intrau mai adânc în pământ, altele rămâneau chiar la suprafață. Armata română n-a tras niciodată până la pornirea atacului.

Cu tot avertismentul părinților, copiii păstori culegeau obuzele neexplodate și se jucau cu ele, lovindu-le de pietre, ori aruncându-le în foc. Au murit între astfel de împrejurări următorii:

1. Traian Butariu de 17 ani, din Bodești. Decedat la 11 aprilie, adică înainte de ofensivă, când ungurii trăgeau asupra Hălmagiului, fără ca să li se fi răspuns. (Cazul de moarte înregistrat la notariatul Bănești, Nr. 13-1919).

2. George Trif de 16 ani, tot din Bodești. Decedat la 9 martie 1920, adică aproape la un an după data luptelor a fost găsit obuzul. (Not. Bănești, Nr. 34-1920).

3. Ioan Mihuț de 10 ani, din Cristești. Decedat la 23 aprilie. (Not. Bănești, Nr. 15-1919).

4. Ioan Sirca de 16 ani, din Leasa. Decedat la 26 aprilie. (Not. Bănești, Nr. 18-1919).

5. Pavel Mager de 11 ani, din Leasa. Decedat la 29 aprilie. (Not. Bănești, Nr. 20-1919).

6. Luciu Toma de 11 ani, din Leasa. Decedat la 18 aprilie. (Not. Bănești, Nr. 79-1919).

7. Petru Ciama de 13 ani, din Hălmăgel. Decedat la 7 aprilie. (Not. Hălmăgel, Nr. 7-1919).

8. Ioan Cotoc de 14 ani, din Leasa. Decedat la 29 Aprilie. (Not. Bănești, Nr. 19-1919).

9. Iuliana Baba de 15 ani, din Criștior. Decedata la 23 aprilie. (Not. Criștior, Nr. 24-1919).

10. Traian Zoica de 18 ani, din Criștior. Decedat la 9 mai. (Not. Criștior, Nr. 33-1919).

11. Floare Petrișor de 30 ani, din Vidra, este singura victimă accidentată sub durata desfășurării ofensivei. Un obuz pătrunzând în casă, a făcut explozie sub pat și a ucis-o. (Notariatul Vârfurile [Ciuciu], Nr. 27-1919).

ANEXE

Memoriul prizonierului, căpitan Rudolf Titl, comandantul cadeților de la Dealul Mare

Căpitanul Rudolf Titl a fost făcut prizonier de către trupele române în după amiaza zilei de 16 aprilie 1919 (întâia zi a ofensivei), în comuna Cărpinet, pe când comanda retragerea trupelor de la Dealul Mare. Escortat la Ineu, el a depus la Biroul de informații memoriul următor, datat la 23 aprilie. Publicăm în întregime acest memoriu, întrucât distinsul ofițer și profesor al Academiei militare din Oradea ne dă, nu numai prețioase informații asupra luptelor de la Dealul Mare, ci și lămuriri interesante asupra stării de spirit a trupelor maghiare, amintind pe nume odioasele personaje care au comis masacrele din Bihor, provocând moartea atâtor țărani, români, precum și a intelectualilor: Dr. I.Ciordaș, Dr. Nicolae Bolcaș, Nicolae Bogdan și Vasile Filip. Lăsând la o parte detaliile organizării frontului și desfășurarea operațiunilor din 16. IV. 1919, reținem pe scurt următoarele constatări:

1. Întâia linie de apărare a ungurilor era în Vașcău, cu un detașament de cadeți înaintat la Dealul Mare, având legătură: spre Nord, cu o unitate de secui în Băița; iar spre Sud, legătura cu trupele de la Ciuciu-Hălmagiu, se făcea prin patrule călări. Linia a doua era în Beiuș; a treia în Oradea, unde se organizau unitățile gărzilor roșii, urmând a fi trimise succesiv pe front.

2. În Bihor au operat: Gărzile roșii, secuii și cadeții.

Gărzile roșii se formau din muncitori manuali și plebe. „Dintre aceștia 30% erau elemente bune, restul comuniști, teroriști în toate privințele”. Muncitorii socialiști erau organizați pe bresle: companie de zidari, companie de lucrători cu fierul, etc. Au operat și unități trimise din Budapesta, formate, în parte, din prizonieri aduși direct din Rusia și Serbia. La început nu s-au primit ofițeri, socotiți, ca intelectuali, de elemente indezirabile. Mai târziu au fost chemați prin ordin toți foștii ofițeri activi și subofițerii reangajați.

Secuii nu erau comuniști, respectau gradele, dar: „sunt dispuși la samavolnicii și cruzimi”, „ținuți însă în frâu de către ofițeri energici, cum era căpitanul Huszar, s-au purtat brav”- zice, textual, Titl.

Cadeții erau elevii din anii III și IV ai Școlii militare din Oradea, majoritatea în vârstă de 17 ani. Au fost înrolați 199 elevi și 5 ofițeri. Aceștia au fost trimiși pe front prin mistificarea ordinelor superioare de către Directoriul comunist din Oradea. Directoriul a

dosit ordinul comisarului poporului, care dispunea ca elevii să rămână în școală. Cadeții au sfâșiat drapelul roșu ce li se dăduse la plecare și și-au șters bocancii cu el. Fiind copii de burghezi nu împărtășeau ideile comuniste: erau naționaliști, luptau pentru carieră.

3. Comisarul poporului din Budapesta trimitea ordinele Directoriului de la Oradea, compus din Dr. Leopold Katz Gabor, Patocs și alții. Directoriul transmitea ordinele, brigăzii 38 inf. din Oradea, de sub comanda colonelului Rajic. Acesta avea în subordine pe comandantul de grup, maiorul Debreczeni în Beiuș și pe căpitanul Verboczy, comandantul detașamentelor de Secui cantonate în Beiuș și Lunca. Asemenea, sub ordinele directe ale colonelului Rajic, sta și căpitanul Titl, comandantul cadeților.

4. Comuna Criștior a fost jefuită de trupele de siguranță ale căilor ferate. Jefuită fiind și primăria și ocolul silvic, căpitanul Titl a putut salva din averea comunelor suma de 20733 coroane, pe care a depus-o la judecătoria de ocol din Vașcău.

5. Căpitanul Titl, și, cum crede el, nici forurile superioare nu știau nimic depre pregătirea ofensivei românești; presa maghiară accentuând mereu, că Românii nu vor ataca. „Am fost atacați prin surprindere, dar mai mult m-a surprins energia și modul de a ține tăinuite toate pregătirile operațiunilor, îndeosebi joncțiunile istețe și neasemuit de brave, efectuate prin gardiști, în cursul luptei. Atacul, susținut mereu prin noi și suficiente forțe progresa în mod irezistibil", zice el. (Sub gardiști, cred că înțelegea pe „horiști"- batalionul II Horia; iar următoarele, care au decis lupta, erau unitățile batalionului 2/9 Vânători).

6. Pierderile cadeților au fost: la Dealul Mare 1 rănit și 12 morți, la retragere spre Vașcău, 3 morți și un prizonier. Recunoaște că ar fi trebuit comandată mai devreme retragerea pentru a se evita jertfe inutile. (Noi știm, că pierderile au fost mai mari, de altcum el dă numai pierderile cadeților).

7. Ungurii au făcut 2 prizonieri români: unul a fugit; al doilea, afirmative, ar fi fost escortat.

8. Din informațiile camarazilor care luptaseră pe frontul românesc, Titl știa că: „soldatul român este brav având deosebite calități: este foarte tenace și supus față de ofițeri". Despre soldații români ce se recrutează acum din Ardeal, știe că se vor distinge prin bravură și energie.

9. Căpitanul Titl are frumoase cuvinte lăudând cavalerismul armatei române. Traducem un pasaj:

„Cu acazia luării mele în captivitate, legitimându-mă ca ofițer, comandantul patrulei m-a tratat într-un mod absolut ostășesc, dându-mi toată considerațiunea cuvenită unui nobil și cavaler inamic, în luptă. De același tratament, emanat dintr-un spirit nobil; m-au împărtăși

și ceilalți domni (ofițeri) combatanți, punându-mă la scut de orice eventuale maltratări din partea trupei, puțin aspră, în ferbințeala iureșului, fenomen foarte explicabil în astfel de împrejurări. Voiu purta totdeauna recunoștință domnilor ofițeri, îndeosebi domnului colonel,[1]*) pentru ținuta frumos cavalerească și bunul tratament, făcându-mi astfel suportabile grelele clipe ale căderii mele în captivitate. Domnii (ofițeri) mi-au oferit alimente și am petrecut noaptea în cvartir ofițeresc, având și pat pentru odihnă".*

1. Effektive Stärke der Truppen:

1. Linie: In Vaskch das Zöglingshalbbaon bestehend aus dem III. und IV. Jahrgang der Militäroberrealschule in Nagyvárad. Unter meinem Kmdo.,mit je einer Fahrküche ohne Mgewehre, Mun. wagen. Ges. Stärke des Halbbaons: 199 Zöglinge, 5 Offz. – e.

Bis ca. 10. 4. war auch eine Komp. des gew. k. u. k. JR. 101in Vaskoh mit 3 Mgew.-en, wurde aber nach Belényes in Ratablierung gelegt.

Ca. am 8./4. traf ein Zug des Feld- Art. Rgts. Nagyvárad mit 2 Gesch. u. ca. 800 Schuss in Vaskoh ein.

Vaskoh hatte ausser diesen Truppen reg. Gendarmariemannschaft ca. 18 M. und ein Eisenbahnsicherungskmdo 35 M. unter Kmdo eines Rittmeisters.

Vaskoh bildete bis zum 10. 4. die I. Linie. Da erhielt ich den Befehl: eine Komp. (mit Offz.) nach Kristyor zu verlegen. Diese Komp. soll dann einen starken Zug auf der Höhe Dealu Mare aufstellen.

Schluszsituation: eine Komp. mit dem Halbbaons kmdo in Vaskoh (bezog um die Ortschaft fünf Feldwachen): Lt. Farkas mir einer Kp. in Kristyor- einen Zug detachiert auf Dealu Mare.

Verbindung nach rechts durch eine 3M. starke Reiterpatr. mit Halmágycsúcs. Laut Meldung dieser Patr. sollen in Halmágycsúcs ca. 5 Komp. des JR. 101,33 und eines Jäg. Baons, gewesen sein: über Art. meldete er nur, dass 2 Batt. Feldgeschütze dort wären.

Situationsskizze erhielt ich von Halmágycsúcs nicht und der Reiter konnte mir diese auf meiner Karte night angeben.

Verbindung nach links: nächste Truppe war eine zugstarke Abtg. ung. Nationalgarde (glaube Székler) in Rézbánya.

---

[1]) Colonelul Răsoiviceanu, comandantul Regt. 9/Vânători.- Nota noastră

II .Linie: In Biharlonka I Komp. Székler mit 3 Mg. en.

In Belényes I Komp. Székler mit 4 Mg., 2 Komp. roter Garde (eine Komp. der Bauartbeiter und Eisenarbeiter) eine r.G.- Mg. Kp. mit 8 Mg., ferner retablierende Trp.- en (grösstenteils Székler) laut Meldung dort gewesener Zöglinge ca. 1200-1600 Männer.

III. Linie:war Nagyvárad, wo die rote Garde zur Aufstellung gelangte und successive an die Front geschickt wurde. (In drei Wochen wurden meines Wissens noch 2 Komp. a 240-280 Mann u. Eine Mg. Komp. mit 8 G. aufgestellt).

Auch sollen in Nagyvárad kurz vor der Offensive 2 starke Baone roter Garde aus Budapest eingetroffen sein (teilw. mit russ. u. serb.Kriegsgef. Gemischt teilweise mit direkt aus Russland gekommenen Bolscheviki).

Das Direktorium in Nagyvárad hoffte bei meinem Abgehen auch auf das Eintreffen einer Haubitzbatterie aus Budapest und richtete 2 Batt. Feldart. aus. Angaben des Dir. widersprechend.

2. Formationen.

Mit Ausnahme des Zöglingshalbbaons durchwegs Komp. oder komp. starken Detachements, die bloss ad hoc in Gruppen vereinigt wurden unde alle an dem mir bekannten Frontteile der 38. Brig. in Nagyvárad (Brigadier Obst. Rajic) understanden. Die Stäken betrugen 80-260 Männer; teilweise mit Hand- und auch schweren Mg.- en.

3. Kommandos.

Das Militärdirektorium in Nagyvárad erhielt Befehle vom Volkskommissär in Budapest und gab seine Befehle an die 38. ung. Inf. Brig. in Nagyvárad. Dieser understand auch das Gruppenkmdo Major Debreczeni in Belényes sowie auch die in Biharlonka un Belényesretablierenden Székler Truppen des Hptm. Verböczy.

4. Löhnung.

Jeder Soldat erhielt die tägliche Löhnung von 15 Kr. auf.14 Tage vorausbezahlt und 10 Kr. tägl. Zulage sobald er in der linie gedient, 14 tägig nachhinein bezahlt.

Die offizre erhielten noch in März die normale Offiz. Gage auch für den Monat April ohne Linienzulagen. Eine solche erhielt ich bis zu meiner Gefangennahme nicht.

5. Assentierung.

Die Bevölkerung in Nagyvárad wurde durch Plakate und Zeitungen aufgefordert bei den Werbekommandos freiwillig in die rote Garde einzutreten. Meines Wissens nach war der Erfolg sehr gering- es meldeten sich Arbeitslose und Pöbel; Offz.- e vurden als nichtverlässliche Elemente nicht aufgenommen.

Am 28./3. erschienen in Nagyvárad Plakate mit dem Befehle des Milit. Direktoriums, dass am 29./3. alle aktiv dienenden Militärgagisten, Mannschaft und der III. IV. Jahrgang der Militäroberrealschule (früher Inft. Kadettenschule) am Hofe der Schule sich versammeln müssen.

Mehrere Mitglieder des Direktoriums (Dr. Leopold Katz, Gábor, Patocs und noch einige) hielten Reden an die Versammelten und erkläten das Baon formiert, die zöglinge erhielten auch Gewehre und ich wurde zum Kmdten des Zögligsbaons ernannt.

Die erste Komp. bildeten die organisierten soz. Arbeiter der Baubranche, die zweite der Eisenarbeiter.

Einige der Arbeiter war nur teilweise für das Eintreten, 30-40% folgten nur dem Zwage, da ihnen gedroht vurde, sobald sie nicht mitheilten werden sie aus de soz. Genossenschaften ausgeschlossen und vor das Revolutions gericht gestellt. Zwei Tage später drohte man allen, die dem Befehle zum Eintreten bicht Folge leisten mit dem Erschiessen.

Der Kmdt. der Oberrealschule Obstlt. Kappa versuchte alles mit mir im Vereine, um die Zöglinge zu retten. Der eine Kurier der Schule wurde zu den Volkskommis sären in Budapest nicht zugelassen; während der andere Offz. noch in Pest weilte traf an das Nagyvárader Direktorium der Befehl ein, *ich und die Zölinge dürfen nicht aus der Schule fort.* Diese wahre Sachlage erfuhren wir erst in Vaskov. Am 5./4.- ten, am Tage des Abmarsches traf dieser Befehl ein- wurde vom Nagyvárader Direktorium verheimlicht und uns mitgeteilt: der Volkskommissär in Budapest gab seine Einwilligung und vir müssen an die Front.

Als wir diese Fälschung erfuhrer warnen die Zöglinge äusserst verbittert, auch trafen vieler Mütter und Angehö rige ein, die ihre grösstenteils 17 jägrige Kinder nach Hause nehmen wollten. Ich beurlaubte auf Verlangen der Eltern mehrere Zöglinge; durfte nur 2 Tage Urlaub geben, sagte aber diesen beim Abgehen- sie mögen zu Hause bleiben. Diese erhielten jedoch von Mitgliedern des Dir. Telegramme, in denen sie aufgefordert wurden, sofort einzurücken („különben agyonlövetés") widrigen Falls sie erschossen werden.

Der Eintritt erfolgte somit werder von meiner Person noch einem der Zölinge freiwillig, sondern durch den schärfsten Terror, den das Direktorium später auf alle aktiv dienenden Offz. e und Mannschaft ausgebreitet hat; u. z. unter Androhung dessen, das alle nicht Folge leisten den sofort dem Revolutionsgericht vorgeführt werden und ähnlich vorgegangen werden wird wie in Russland (scilicet..."Erschiessen"). Dies waren din Worte des Dir. Mit. gliedes Patocs, der die ganze Sache geleitet und mit dem Präses des Milit. Dir. s. in Nagyvárad, Gábor, auch inszeniert hat.

6.Auf wessen Befehl?

Die Befehle zur Aufstellung sowohl des Zölingsdetachements als auch der 2 rote Garde Komp. erteilten die Dir. Mitglieder Gábor und vornehmlich Patocs.

7. Kanonen.

In Vaskhov 2 Feldgeschütze (1 wurde demontiert).

In Belényes angeblich eine Feldgeschützbatt. (4 kanonen).

In Nagyhalmágy ang. 2 Batt.

In Nagyvárad gelegentlich meines Abganges eine ½ Kan. Batterie und Ausrüstung für eine Ganze noch im Waggon. Avisiert eine Feldhaubitzbatt.

8. Mg-e.

Das Zöglingshalbbaon erhielt am 16. 4. ein Mg. mit Bedienung aus Belénys von der r. G. Mg. Komp.

Sonst bei jeder Komp. 3-5 schwere Mg. e.

9. Autos.

In Vaskoh keine.

2 rote Garde Komp. in Belényes 1 Lastauto.

Panzerautos keine.

10. Panzerzüge.

Panzerzüge sollen 2 gegen Arad, 1 gegen Csucsa in Verwendung gestanden sein.

11. Telef. Verbdg.

Nur das intakte Interurb. Telf. Netz. Feldtelephon ausrüstungen spärlich ausgegeben und schlechtes Material. (Zöglingshalbbaon 3 Kassetten [1 schlecht] 1 ½ km. Teleph. Draht.)

12. Stellungen.

Auf Dealu Mare eine befestigte Stellung für einen Zug mit dreifachem Drahthindernisse, Notunterkünfte im Bau gewesen.

Bei Tárkány soll eine gut ausgebaute Stellung gewesen sein und Unterküten. Persönlich nicht gesehen, so auch keinen Plan oder Skizze.

13. Spione.

Spione understanden mir nicht, auch weiss ich nichts über deren Verwendung. Ich stand mir der Bevölkerung auf guten Fusse und verkehrten miteinander ohne Zwang und Heimlichkeiten.

14. Verluste des Zögl. halbbaons.

Auf Dealu Mare: 1 Verwundeter, 12 Tote, beim Rückzuge auf Vaskon 3 Tote und 1 Gefangener.

15. Moralicher Zustand.

Als durchwegs Söhne des guten Mittelstandes waren die Zöglinge absolut nicht für d e Ideen des Direktoriums Nagyvárad zugänglich. Zu mir als ihrem Lehrer hatten sie Vertrauen und baten das Direktorium: wenn sie schon hinausmüssen, möchten sie mit mir gehen. Ich kenne ihre Gesinnung: sie sind nationalgesinnt, frei von jedem Bolschevismus oder Kommunismus. der ihre Eltern so wie mich um unsere Existenz, Actung und Alles bringen will. Die vom Direktorium ihnen mitgegebene rote Fahne benützten sie sofort nach der Abfahrt zum Reinigen der Schuhe und verrissen dieselbe in Vaskov.

Mit den Lauten der roten Garde kamen sie nicht in Verbindung, zu mir sprachen sie oft und äusserten sich alle, das die r. G. unser eigentlicher Gegner sei. Auch widersprach ihrem guten Sinne und der genossenen militarischen Erziehung die zügellose Gesellschaft mit ihrer äusserst rohen und alles niedertreten wollender Gesinung. Die sog. kom. Ansprache „elvtárs" habe ich bei ihnen niegehört, nur eine stetig wachsende Verbitterung gegen den Terror der sie so elend für seine Zwecke benützen will.

Die Székler macheten auf mich den Eindruck einer stark national gesinnten und zu Roheiten und Eiganmächtigkeiten neigenden Truppe die jedoch von Kommunismus vollkommen frei ist und in der Hand einiger energischer Kommandanten (z. B. Hptm. Huszár) sich recht brav aufführt.

Die 2 r. G. Komp aus Nagyvárad sind ca. 30% gute Elemente, die übrigen teilweise überzeugte Komunisten und Terroristen in jeder Beziehung.

Am 5./4. gieng das Zöglingshalbbaonals erster Transport von Nagyvárad nach Vaskoh ab. Im folgten die 2 Komp. r. G., die in Belényes verblieben und nach oft gehörten Nachrichten nicht an die Front kommen wollten („elég jó nekünk itt is").

In Vaskoh hatte das Halbbaon 2 Tage blos internen Dienst zu versehen als der Befehl eintraf eine Komp. nach Kristyor zu verlegen mit dem vorgerschob. Zug auf Dealu Mare. Da die 98 Mann starke Komp. des Regts. 101 am 10./4. Vaskoh auch verliess versah die in Vaskoh befindl. 2 Komp. von siesem Zuge auch die Sicherung des Ortes durch Feldwachen. Die Zöglinge marodierten durch den starken Dienst ziemlich und die Verbitterung wuchs täglich da sie erfuhren, dass das Direktorium in Nagyvárad sie nur als Werkzeug benützt hat um die zwei r. G. Komp. zustande zu bringen und sie betrogen und missbraucht hat und wird.

Sie richteten auch eine Anfrage an das Direktorium bezügl. des falsifizierten Befehles von Budapest und erhielten die Auskunft sie werden es schon ordnen und die Zöglinge bekommen ihre Jahresschlusszeugnisse. Als ich ihnen mitgeteilt, dass ich dies auch von Obstlt. Kappa schon erfahren habe (Falsifikar des Befehles und Eigenmächtigkeit des Dir.-s) und habe telephonisch von ihm das ganze gewissenlose Verhalten der Dir. Leute gehört habe blieben sie nur auf den Befehl der 38. Brig. weiter in Vaskoh bzw. Kristyor, dass sie wegen Truppenmangel vorläufig bleiben müssen und demnächst in die Schule aber zurückgeschickt werden.

Als der Ort Kristyor durch die Eisenbahnsicherungs truppe von Biharlonka Vaskoh geplündert, das Gemein dehaus und Försterhaus ausgeraubt wurden, retteten die Zöglinge 20733 K. 68h. Gemeindegeler, die ich dem Oberstuhlrichter von Vaskoh abgeführt und die Sache angezeigt habe. Vom Grp. Kmdo Debreczeni wurde auf meine Anzeige die Untersuchung eingeleitet und sofort verlautbart, dass jedwede Requisition auch herrenlosen Gutes, standrechtlich geahndet werden wird.

Ich besah mir den Ort Kristyor und fand die Anzeige der Zöglinge über die erfolgten Plünderungen durch genannte Abtg bestätigt.

16./4.

Dealu Mare wurde zu einem Stützpunkte ausgebaut; während der Arbeit am 15./4. erhielt ich die erte Meldung über dar Vorfühlem fdl. Inft. Patr. en, die sich jedoch bald zurückzogen.

16./4. früh erhielt der Geschützzug von Vaskoh vom Mjr. Debreczeni den Befehl nach Belényes einzurücken.

Ca. 8/h form traf die erste Meldung ein, dass sich starke fld. Patr. der besetzten Höhe Dealu Mare nähern und rückwärts ca. 1 Komp. starke Kräfte vorrücken. Ich meldete dies nach Belényes- Major Debreczeni befahl die zwei Geschütze zur Umkehr nach Vaskoh und mir, dass Dealu Mare unbedingt zu halten ist, da es nur schwächere fdl. Kräfte sein können. Die zwei Geschütze giengen ca 4h. nachm. auf der Kuppe NO Kristyor in Stellung.

Vorm. erhielt ich des öftern Meldung von Kristyor, dass fdl. Patr. sich auf ca. 300-400 herangearbeitet haben und der Gegner ca. 250M. stark sein dürfte. Mjr. Debre czeni befahl mir mit den vorhandenen Kräften aus zuharren, versprach Verstärkung und sandte einen Mg. Zug mit einem brauchbaren Gewehr (r.G.). Die Mannschaft (16M.) weigerte sich teilweise hinauzugehen und es kam nur ein Gewehr mit Bedienung in Stellung, der Rest sandte ich mit dem nächsten Zug nach Belényes zurück.

Ca. 4/h nachm, traf eine Székler Komp. von Biharlonka und eine von Belényes als Verstärkung ein.

Sofort in Marsch gesetzt erklärten sie jedoch, dass sobald Dealu Mare schon gefallen sie den vom Gruppenkmdo Debreczeni erteilten Befehl zur Wiedergewinnung der Höhen nicht befolgen, da die Sache aussichtslos ist und auf den Höhen bei Kerpenyéd eine Aufnahmsstellung einnehmen werden.

Mittlerweile erhielt ich die Meldung, dass die Komp. in Kristyor hart bedrängt werde. Ich liess die 2 zur Verstärkung eingetroffenen Komp. ihre Idee ausführen und eilte vor um den Rückzug der Zöglinge zu regeln. Als ich die letzte Patr. von Kristyor abgefertigt habe und den Befehl erteilt sie mögen sich bei der Brücke von Kerpenyéd sammeln und beiderseits der Strasse gesichert Aufstellung nehmen, gieng auch ich delbst zurück.

Eindruck den ich gewonnen: ca. 1 Baon starke Kräfte müssen Dealu Mare angegangen haben, die Schwache Besatzung hätte früher zurückgenommen werden müssen. (Eigene Wahrnehmung des Komp. Kdten. von Kristyor gab mir hiezu die Veranlassung).

Die Zöglinge machten auf mich nicht den Eindruk demoralisierter Truppe wohl jedoch von Leuten die das erste Gefecht erlebt haben.

In Kerpenyéd befahl ich dem Lt. Farkas auf gleicher Höhe beiderseits der Strasse auf ca. 500x Feldwachen auf zustellen und beiderseite mit den in Position befindlichen Komp. (eine auf den Höhen südöstl. des Gem. Hauses Kerpenyéd, eine südöstl. der Strasse am welligen Rücken) in Verbindung zu treten. Die eig. Art. zog sich auf Vaskoh zurüch. Die 4 Gesch. starke Feldart beschoss am Nachm. vornehmlich das Terrain zwischen der Strasse und Ortschaft Kerpenyéd. Ich besichtigte die staffelförmige Aufstellung am rechten Flügel und wollte um die grosse Direktion zum Rückzug zu erfahren in die Notariatskanzlei von Kerpenyéd gehen, wo sich eine Telephonestation befand. Während ich von der Höhe zu meinem angesagten Aufstellungspunkte bei oben genannter Kanzlei gieng hörte ich starkes Inft. Geplänkel an der Strasse, das jedoch oftmals aufwallend als ich am Bergfusse angelangt aufhörte. Ich gieng direkt das auf Kanzleigebäude los, wurde aber von einer ca. 25M. starken Patrouille aufgenommen, die mich verhaftete. Ich vermutete meine Leute auf ihrem Aufstellungsorte umso mehr, da die Székler Offz.- re mir gesagt haben sie hätten von ihrem linken Flügel aus keine rückgängige Bewegung meiner Leute wahrgenommen.

Der Kmdt. der Patr. nahm sich meiner Person als ich mich als Offz. ligitimierte in wahrhaft soldatischer Artsehran an und liess mir all die Rücksicht zukommen die einen ritterlichen, nobel kämpfenden Feind kennzeichnet.

Dieselbe, wahrhaft edle Gesinnung bekundende Behandlung liesen mir auch die übrigen Herren der kämpfender Truppe angedeihen und beschützten mich gegen jede Willkür der, in der ersten Aufwallung eventuell, aber doch ganz selbstverständlich, etwas hart vorgehenden Mannschaft. Die Herren, an der Spitze der wahrlich sehr ritterliche und nobel mich behandelnde Herr Oberst machten mir die schwehre Zeit der Gefangennahme dermassen erträglich, dass ich ihre elde, schön soldatische und gütige Behandlung mit aufrichtiger Dankbarkeit stets immer vor Augen haben werde. Die Herren labten mich mit Speisen und ich verbrachte die Nacht im Offz. quartiere, wo ich auch eine Liegestätte erhielt. Tags darauf wurde ich vorerst nach Vaskoh eskortiert, wo ich die mich aufrichtig tief berührende liebevolle Dankbarkeit und Anhänglichkeit der dortigen rumänischen Bevölkerung geniessen konnte, die sich damit ässerste, dass sie den mich schon bis dahin so nobel und ritterlich behandelnden Herrn Oberst baten mich so behandeln zu lassen wie einen Mann der mit ihnen die ganze Zeit hindurch nur gut und menschenfreundlich gelebt hat.

Erste Impression.

Die erste Impression bei Beginn des Angriffes war: wir dachten an keinen Angriff; unsere Zeitungen sprachen ewig davon, dass die Rumänen keine Offensive machen werder und so beurte lten wir, da die höheren Kmdos auch dieser Ansicht waren, die Ereignisse in der Früh des 16./4.als blosse Erkundungsvorstősse zur Konstatierung ev. Vertreibung unserer Kräfte. Dieser Meinung war ich auch bis Mittags gewesen, da spärlich Meldungen eintrafen und die Bewegungen der rückwärtigen Truppen nicht wahrgenommen wurden. Die Bitte um Verstärkung wurde in Belényes sofort angehört- auch erfuhr ich, dass nicht die 2 Komp. r. G. soondern Székler kommen sollen. Die r. G. Komp. en sagten ihre Ausrüstung sei noch nicht ganz komplett, sie warten noch. Ebenso fehlten ihnen sc. die Mäntel die das Dir. Nvárad nicht nach Belényes geschafft um ihre Leute so schonnen zu können.

Als die 2 Székler Komp. erfahren haben, dass der Gegner mit grosser Entschlossenheit angehe und Dealu Mare besetzt hat wollten sie absolut nichts von einem Vorgehen hören und sagten der Herr Major könnte sie nicht anführen, da wenn reguläre rumänische Kräfte hier planmässig angehen die Sache vollkommen aussichtlos ist; sie beziehen eine Aufnahmestellung und ich soll den allgemeinen Rückzugsbefehl einholen.

In Belényes konstatierte ich eine ziemliche Nervosität und erhielt den Befehl ich muss in Vaskoh beim Telephon bleiben um immer Bericht abgeben können.

Über das wahre Verhältniss der fdl. Kräfte wurde ich erst nach meiner Gefangennahme orietiert- wir und unsere höheren Stellen wussten von der geplanten Offensive gar nichts. Überraschend kam der Angriff und noch mehr überraschte mich nicht nur die mit grossen Energie und Verheimlichung aller Vorbereitungen durchgeführte. Operation sondern das unvergleichlich tapfer und geshickt geführte Verbindungswesen durch Gardister während des Gefechtes. Der Angriff rollte mit dem Einsatze der eben notwendigen Kräfte unaufhaltsam fort.

Rum. Gef.

Rum. Gefangene wurden meines Wissens nach 2 gemacht- der eine entkam wieder, der andere wurde angeblich zurüchgeführt.

Meinungen in Ung. über die rum. Armee.

Über die rum. Armee hörte ich von an den Kämpfen mit ihnen Teilgenommenen: sie sei tapfer, ihrer besondere Eigenschaft wäre sehr zähe und gehorsam seinen Offizieren.

2. Die siebenbürg. Armee.

Die aus Siebenbürgen sich rekrutierenden Soldaten werden sich durch besondere Tapferkeit und Energie auszeichnen.

3. Die Offensive.

In Ungarn rechnete man nicht damit, dass an der siebenbürg. Front eine Offensive geplant sei. Gelegentlich meiner Einwerdungen beim Dir. in Nvárad wegen der Inanspruchnahme der Zöglinge sagte mie der Präsident des Milit. Dir. „A románok nem is gondolnak támadásra, ugyan ne féltse annyira a fiukat".

Der Widerstand sollte nach den mir vom Brig. Obst. Rajic erteilten Direktiven auf der Höhenlinie geleitet werden die an der mir bekannten Frontstrecke über Dealu Mare sich nach NO zieht (glaube mich zu erinnern über- á 1058- Pietra tisa).

Ich möchte noch die Aussage machen, dass die kommunistische Regierung den Széklern kein Vertrauenschenkt, sie langsam aus der Front ziehen wollte. Die Székler sin mit der Sovietwirtschaft tatsächlich unzufrieden, bezeichnen die Offz.- e mit Herr und Charge und sagen sich nicht „elvtárs" wie es bei den r. G. vorgeschrieben.

Ich erkläre bei meinem Ehrenworte obige Erklärungen nach meinem besten Gewissen wahrheitsgetreu getan zu haben.

Borosjenő, am 23. April 1919.

Titl Rudolf"[73])

[73] Originalul se păstrează în arhiva Monografiei Ținutului Hălmagiului (AMH.)

Colonelul Florian Medrea despre organizarea și rolul Corpului Voluntarilor Horia.

Domnule Reprezentant al M. S. Regelui, Prea Sfințite Stăpâne, Domnilor Miniștri, Întristată Asistență![74]

În fosta mea calitate de comandant al Corpului Voluntarilor Horia și de Sfetnic militar al Dr. Ioan Suciu, conducând aici o delegație de foști ofițeri, subofițeri și soldați din Corpul Vol. Horia, premergătorul Regimentului 86 Inf., mi s-a încredințat greaua sarcină de a legitima prezența acestor foști voluntari ardeleni la căpătâiul marelui dispărut.

Tratatul de armistițiu dintre Aliați și Puterile Centrale fixând o linie demarcațională pe creasta Munților Apuseni, armata română a fost mult timp ținută a se opri pe această linie, restul pământului ardelean rămânând să fie apărat cu mijloacele noastre localnice.

Românii de dincoace de Carpați, încă în primele zile ale lunii noiembrie 1918, prin răscoala lor fulgerătoare au doborât stăpânirea maghiară, dar contra atacului armatelor regulate maghiare ce a urmat, neputând opune decât gărzile naționale, improvizații cu caracter local, județele noastre așa zise ungurene, în ciuda eroismului și sacrificiilor fără seamăn al acestora, au fost dezarmate și recuperate de către unguri și pe la începutul lunii februarie 1919, coloanele armatelor ungare se găseau în plin marș spre Munții Apuseni, mergând înaintea lor un val de refugiați și lăsând în urmă un alt val de nespusă mizerie și teroare.

Din motive lesne de înțeles, în fața iminentei invaziuni a Munților Apuseni, nici Consiliul Dirigent și nici Comandamentul Trupelor de Vest nu puteau rămânea indiferenți, dată fiind importanța politică și militară a acestor munți cu brâul lor de fortificații puternice, ridicate de Austro-Ungaria în vederea conflictului armat cu România, care fortificații, pe tot parcursul lor, dominau în mod penibil linia demarcațională, designată armatei române prin tratatul de armistițiu.

De aceea Consiliul Dirigent în asentimentul Comandamentului Trupelor de Vest, a luat hotărârea să răspundă cu o insurecție a Moților după aranjamentul și tradiția ardeleană, și cu traducerea ei în fapt, a fost însărcinat Dr. Ioan Suciu, șeful resortului organizării în Consiliul Dirigent.

---

[74] Discurs rostit la înmormântarea Dr. Ioan Suciu. Bătrânul luptător a decedat la 12 martie 1939 în Chișineu-Criș și a fost înmormântat în Arad, la 16 martie, făcându-i-se funeralii naționale. Discursul acesta nu a fost publicat în ziare, decât în rezumat foarte sumar. Tr. Mager, Monografia Țin. Hălmagiu, vol. IV.

În seara zilei de 10 februarie 1919, Dr. Ioan Suciu, însoțit de modestul său stat major, constând din 2 secretari civili și un sfetnic militar în umila mea persoană, se instalează în pavilionul minelor de aur „Ruda 12 Apostoli” din Brad și după o consfătuire cu sfetnicul său

militar, abandonând consemnul inițial al insurecției, își însușește fără rezervă ideea înființării unui Corp de Voluntari, organizat după principiile armatei regulate și aprobând integral planul de organizare și de operație schițat de către sfetnicul său militar, încă în dimineața zilei de 11 februarie 1919, Dr. Ioan Suciu ordonă luarea măsurilor de executare.

Pentru acoperirea și asigurarea lucrărilor, încă în aceeași zi, gărzile naționale de pe cele două Crișuri, Alb și Negru, au primit ordin a frâna cu propriile lor mijloace înaintarea inamicului, opunându-i în defileuri baraje și hărțuindu-l în luptă de guerilă, cu executarea fiind însărcinat Comandamentul Legiunii de Jandarmi Arad, căpitanul Barbu Vasile, azi colonel în jandarmerie.

Și, tot în aceeași zi de 11 februarie 1919, s-a dispus pentru ziua de 15 februarie 1919 în plasele Baia de Criș, Brad, Abrud și Câmpeni, chemarea la arme a „gloatei mici" (contigentele sub 21 ani) și a altor 11 contingente de la 25 ani în sus, contingentele intermediare rămânând la dispoziția Ministerului de Război în vederea organizării armatei regulate ardelene, și s-au luat toate măsurile pentru închegarea cadrelor și concentrarea materialului de război, pentru organizarea transporturilor, a legăturilor și a opiniei războinice, măsuri, despre care prefecții județelor Hunedoara, Alba și Turda, au fost încunoștințați și rugați a da concursul lor.

În ziua de 15 februarie 1919 în Baia de Briș, Brad și Abrud, decurge, exact conform prevederilor, încorporarea și încadrarea ostașilor și, după o fasonare sumară, în seara de 19 februarie 1919, Dr. Ioan Suciu a putut raporta șefului său, Președintele Consiliului Dirigent, că Munții Apuseni sunt în stăpânirea Corpului Vol. Horia, constând: din Statul major, 3 batalioane de câte 4 comp. Infanterie și câte 1 comp. mitraliere, 1 baterie de câmp, 1 comp. de pionieri, jum. Comp. de transmisiuni, 1 comp. de jandarmi, 1 spital de câmp și din serviciile auxiliare, cu un efectiv de cca. 120 ofițeri, peste 4000 soldați și 4 tunuri, și că unitățile acestui Corp au ocupat în regiunea Vața de Jos vechea graniță istorică a Aradului, linie, peste care de la această dată soldat ungur nu a mai trecut, decât în stare de prizonier.

Hărțuit mereu de mici, dar inimoase, detașamente de voluntari, originari din partea locului, inamicul, într-un moment de panică, părăsește Hălmagiul, pe care imediat îl ocupă unități din Corpul Vol. Horia și din Regt. 9 Vânători, colonelul Răsoviceanu.

În pragul ofensivei armatei române spre Tisa, Corpul Vol. Horia este scos de sub oblăduirea șefului resortului organizării în Consiliul Dirigent și pus sub ordinele Diviziei II Vânători și, cu acest moment, misiunea militară a lui Ioan Suciu încetează, însă nu și aceea politică, căci pe neobositul Tribun îl așteaptă o muncă titanică la improvizarea administrației pe urmele armatei care înainta, pentru ca în dosarul ei să fie rânduială și disciplină.

În executarea acestei grele misiuni, urmând armatei noastre pas cu pas, fostului patron al Corpului Vol. Horia îi este dat să vadă cu ochii proprii: cum unitățile Corpului Vol. Horia, într-o nobilă întrecere cu Vânătorii Vechiului Regat, în goana lor pe văile celor două Crișuri, Alb și Negru, spre Tisa, prestau cu atâta eroism și atâta succes probele de foc; cum Batalionul II Baia de Criș al maiorului Stoica Mihai, decedat între timp, în fruntea coloanei colonelului Răsoviceanu, străpunge fulgerător întreg sistemul de tranșee eșalonate pe coasta muntelui Dealul Mare, desființând literalmente eroicul Batalion de Cadeți al Școlii militare Oradea; cum Batalionul III Abrud-Câmpeni al maiorului Banciu Sabin, azi general de Dizivie în retragere, în luptă piept la piept, alungă inamicul din pozițiile sale întărite la Boroș- Sebeș și la Tisa- Földvár; și cum, în sfârșit, Batalionul I Brad, sub comanda căpitanului Drăgoi Alexandru, azi colonel în retragere, susținut de „Bateria Horia", în ciuda focului de anfiladă al trenului blindat inamic, a scos cu baioneta pe inamic din fortificațiile sale la Lederer-puszta și la capul de pod de la Tisa-Szajol și l-a împins vândălag în undele Tisei.

Dintr-un raport atât de sumar profanul nu poate întrezări măreția unei asemenea realizări, nici sub raportul organizatoric, nici operativ; pentru că a înjgheba într-o regiune atât de dificilă sub raport topografic, atât de izolată și atât de lipsită de căi de comunicație și resurse, ca Țara Moților, într-un timp atât de scurt, un instrument de luptă de proporțiile și de esența combativă a Corpului Vol. Horia este un lucru, a cărui măreție, numai expertul încercat o poate sesiza.

Care sunt componentele de bază, care au făcut posibilă o asemenea realizare?

Sunt trei la număr:

1. Conceptul simplu, clar și adecvat al planului.

2. Sensibilitatea tradițională, mereu trează a moților lui Horia și Avram Iancu, pentru libertate, totdeauna gata la datorie, ori de câte ori Țara și Tronul îi cheamă.

3. O voință fascinantă, secundată de curajul și de conștiința răspunderii, dublată de o credință nestrămutată despre dreptatea cauzei, care sugerează certitudinea biruinței, lucru care constituie ceea ce militarul numește „elementul moral", și care este baza elementară a oricărei izbânzi.

Această din urmă componentă este contribuția cea mai originală și cea mai de seamă pe care Dr. Ioan Suciu o are la realizarea atât de fericită a Corpului Vol. Horia pentru că această voință a zguduit munții și, sub vraja ei apariția în Munții Apuseni a lui Ioan Suciu a transformat Țara Moților într-un imens furnicar, în care zi și noapte, toate forțele intelectuale, morale și materiale, s-au pus intr-o minunată, armonioasă mișcare concentrică spre un singur țel: izgonirea inamicului de pe pământul strămoșesc.

Delegația de ofițeri, subofițeri și ostași ai Corpului Vol. Horia se prezintă la căpătâiul fostului lor Patron pentru a depune despre aceasta în fața istoriei mărturie vie, în scopul de a se da tribunului Dr. Ioan Suciu, între mucenicii neamului, locul care i se cuvine.

Iată, jalnică asistență, ce legitimează prezența delegației Voluntarilor ardeleni din Corpul Horia la căpătâiul Tribunului Moților!

Iar pe Tine, veteranule Tribun, ofițerii, subofițerii și soldații Corpului Vol. Horia prin rostul modest al fostului Comandant și sfetnic, te asigură, că, atât timp, cât în Munții Apuseni și pe Crișuri va mai fi urmă de Moți, se va ști, că Tu ai patronat înființarea celei dintâi unități mari ardelene de luptă, care ai împiedicat cotropirea leagănului Moților de către inamic, îmbrâncindu-l peste Tisa, realizând în istoria Neamului o pagină demnă de acelea înscrise de Legiunile marilor tăi înaintași, Horia și Avram Iancu, asigurându-ți astfel loc de frunte în memoria posterității; și Te încredințăm în mod solemn acum de despărțire, că oricând interesul Țării și al Tronului va pretinde, și M. S. Regele ne o va cere, Corpul Vol. Horia este mereu gata să-și facă datoria cu același elan și entuziasm, rămânând pururea fidel lozincii tale: ,,Corpul Voluntarilor Horia înainte, da; înapoi, ba!”

Leu solitar de la Chișineu Criș și mare Tribun al Moților, dormi în pace!

Din memoriul col. Dumitru Dumitriu

București, 22. II. 1939.

„În noimbrie 1918 sunt numit comandant de brigadă și repartizat Diviziei II Vânători care ia parte la luptele pentru dezrobirea Ardealului și ocuparea Budapestei. În Divizia II Vânători, la începutul operațiilor, am comandat Brigada IV compusă din Regt. 9 și 10 Vânători și regimentul de infanterie Beiuș, alcătuit din batalioanele de Moți: Horia, Cloșca și Crișan[75]. Aceste batalioane s-au format la Brad în februarie și martie 1919; sub directa supraveghere a D-lui Ioan Suciu, pe atunci membru în Consiliul Dirigent. Am comandat apoi Brigada III Vânători compusă din Regt. 2 și 3 Vânători și regimentul de infanterie Beiuș.

Cu Brigada IV Vânători, regimentul Beiuș am luat parte la luptele ce s-au dat pe Valea Crișului Alb, din care cea mai violentă a fost la Boroș- Sebiș, unde s-au remarcat prin bravură și vitejie batalioanele Cloșca și Crișan; batalionul Horia opera pe valea Crișului Negru în detașamentul Colonel Răsoviceanu.

---

[75] Cele trei batalioane ale Regt. Beiuș, se mai numeau și Horia, Cloșca și Crișan. Batalionul IV a putut lua ființă numai după ocuparea Hălmagiului, în această regiune; voluntarii aceștia au fost repartizați în cursul campaniei, la cele trei batalioane inițiale.

Cu Brigada III Vânători, regimentul Beiuș s-a distins în lupta din fața Szolnokului. La Szolnok, inamicul organizase un puternic cap de pod, care se întindea pe linia: Tisza Szajol- Peres Sziget- Mausoleum. Brigada III Vânători, la a cărei comandă trecusem de curând, în urma morții colonelului Paulian, atacă singură, în ziua de 1 Mai, capul de pod apărat de Brigada 43 maghiară și o puternică artilerie așezată la castelul Lederer.

D-nul general Holban, comandantul Grupului de Sud, în ordinul de zi pe care-l adresează trupelor spune: „*Gloria zilei de 1 Mai aparține Diviziei II de Vânători*".

Ori, în acea zi, cealaltă brigadă a Diviziei n-a apărut pe câmpul de luptă, decât seara târziu, după ce inamicul fusese distrus, parte fugărit dincolo de Tisa, pe podul de la Szolnok.

Gloria zilei aparținând, în ultima analiză, Brigăzii III Vânători, ea a împărțit-o în mod frățesc între: Regimentul 2 Vânători Regina Elisabeta comandat de colonelul Iacobini Victor, care a executat atacul de front și Regimentul Beiuș (batalioanele Horia, Cloșca și Crișan), comandat de locot. colonel Popa Grama, executorul atacului de învăluire al flancului stâng al inamicului"[76].

Colonelul Dumitru Dumitriu despre eliberarea Hălmagiului, la 31 martie 1919

București, 24. X. 1938.

Stimate D-nule Profesor Mager

Am primit adresa imprimată prin care faceți apel să spun ceva cu privire la înființarea Corpului Vol. Horia, precum și ofensiva pornită din Hălmagiu în ziua de 16 aprilie 1919. În câteva cuvinte voi arăta căror împrejurări se datorează acea ofensivă, care se oprește tocmai la Tisa.

Armata română se afla despărțită de cea maghiară printr-o linie convențională- situată pe creasta Munților Apuseni- denumită linia Clemenceau.

Ungurii au trecut în mai multe rânduri această linie. La Zalău au avut și oarecare succese.

În luna Martie 1919 mă găseam la Brad, având în subordine regimentele: 9 și 10 Vânători, plus regimentul de infanterie Beiuș (Corpul Vol. Horia), comandat de locot. colonel Popa Grama, compus din trei batalioane și o baterie artilerie, pe care o aveau de la Nemți.

[76] Din Memoriul Col. Dumitriu desprindem numai fragmentul privitor la subiectul nostru.
Dumitru Dumitriu, colonel, n. 1872 în Plenița, jud. Dolj (tatăl: Gheorghe Dumitriu; mama: Maria); acum colonel pensionar în București, căsătorit cu Elena are copiii: Gheorghe, Teodora, Maria, Anton.)

În linia I a de supraveghiere - la Baia de Criș - se afla regimentul 9 Vânători sub comanda colonelului Răsoviceanu, azi general „ à la suite”.

Ungurii au venit și aici - în sectorul nostru - și cu un tren blindat au trecut linia de demarcație și au bombardat posturile noastre șapte zile în șir, venind în fiecare după amiază între orele 3 și 4. În ziua a 5 -a am trimis regimentului 9 Vânători- deosebit de ce avea- o baterie de munte de calibrul 100, mm. pe care o aveam de la ruși.

În fiecare zi primeam de la Divizie ordin categoric să nu răspundem provocărilor. Colonelul Răsoviceanu, în fiecare zi, mă întreba la telefon:

- Trag?
- Nu, îi răspundeam.
- Și dacă trag, ce se întâmplă?
- Cred că știi, ce să-ți mai spun.

În ziua de vineri, 29 martie i-am dat ordin telefonic: Dacă mâine- sâmbătă- vin iarăși, să tragi.

Sâmbătă, 30 martie, trenul blindat (panțeratul) vine și începe bombardamentul ca de obicei. Bateria de munte ripostează imediat și panțeratul o ia la fugă înapoi fiind bătut de obuze și șrapnele pe o distanță de 3 kilometri, până ce a dispărut după un deal. A doua zi, 31 martie, regimentul 9 Vânători înaintează și ocupă Hălmagiul, pe care ungurii îl părăsesc și fug cu trenurile la Budapesta, de unde sunt luați la goană înapoi cu mitralierele. După două zile vor să reocupe Hălmagiul, dar toate încercările sunt zadarnice. În ziua de 2 aprilie vine generalul Moșoiu în anchetă. Am motivat ofensiva - călcarea ordinului - pe considerația că, populația română aflată în zonă neutră (în spațiul dintre noi și trupele maghiare), fiind expusă zilnic tuturor jafurilor și crimelor, n-am putut să asist ca simplu spectator la suferințele ei și să nu-i vin în ajutor. Am arătat că trupele bolșevice organizaseră o adevărată vânătoare după femei tinere, fete și preoți. Aceștia din urmă au fugit la Brad, iar fetele și femeile se ascundeau în podul caselor și clăile de fân ca să nu fie prinse și batjocorite. Pe urmă a venit un colonel francez, fost camarad de clasă cu generalul Berthelot - prin urmare om de încredere - care a anchetat și el și s-a convins că, în adevăr acțiunea Brigadei 4 Vânători a fost justificată. Așadar, ofensiva armatei române începe în ziua de 1 aprilie prin trecerea liniei de demarcație Clemenceanu și ocuparea Hălmagiului, care era apărat de 1500 unguri.

Primul pas spre Tisa este făcut. Din acea zi, centrul de greutate al Diviziei II Vânători, care se afla la Deva, se mută la Brad. Marele Stat Major întocmește planul de atac - sau mai bine zis îl trece în revistă, făcându-i ultimele retușuri - iar în ziua de 9 aprilie generalul Mărdărăscu este chemat și i se înmânează ordinul de operație.

Dacă trupele de la Brad și Baia de Criș n-ar fi lucrat contra ordinelor primite, pe a lor grozavă răspundere, am fi stat mult și bine în spatele liniei Clemenceau până ce ungurii se organizau și-și completau cele de trebuință, așa că, peste două luni, de pildă, situația se schimba și balanța ar fi înclinat în favoarea lor și din punct de vedere militar și politic. La Paris ei erau susținuți de italieni și englezi și chiar și Clemenceau simpatiza pe Bella Kuhn. Trupele române și ardelene de la Brad, Baia de Criș și Hălmagiu răstoarnă planul aliaților de a ține Armata română cu arma la picior până când cea maghiară s-ar fi întărit îndeajuns. Atunci, poate, ne-ar fi spus: „Hai... porniți dacă vă dă mâna, dacă nu, atunci mulțumiți-vă până aci, în creasta Munților Apuseni”. Aceasta e o părere personală.

Luptele în care s-a distins în mod deosebit regimentul de infanterie Beiuș (Corpul Vol. Horia) au fost la Boroș Sebiș și la pusta Kengiel în fața Solnocului. În ambele lupte a avut rolul de a învălui flancul inamicului.

Vă salut cu cele mai bune sentimente.

Colonel DUMITRU DUMITRIU

fost comandant Brig. 4-a Vânători.

Document privind organizarea Gărzilor N. R. din Ardeal, luna noiembrie 1918

Am tratat în această lucrare întâmplările din Ținutul Hălmagiului, fără îndestulătoare introducere. Ținem să fixăm aici, că în revoluția din toamna anului 1918, cel dintâi care și-a ridicat cuvântul în fața maselor populare pentru preluarea imperiului românesc, a fost Dr. Amos Frâncu, temerarul luptător naționalist, avocat în Cluj, un zărăndean de origine, născut în Baia de Criș. La 28 octombrie 1918, Dr. Amos Frâncu lansează din Cluj fulminantul Manifest; adresat „Moților, Fraților”, chemând populația Munților Apuseni sub arme, pentru recucerirea drepturilor naturale, și istorice, totodată. Acțiunea de la Cluj a fost combătută de către aceia, care se contituie mai apoi în Consiliul Dirigent; iar Dr. Amos Frâncu a rămas ostracizat și atunci când prin februarie 1919, Consiliul Dirigent acceptă ideea lui, înființând Corpul Voluntarilor Horia.

În vreme ce se ducea lupta împotriva acțiunii de la Cluj, la Arad se constituie factorul politic al Ardealului, organizându-se de aici Consiliile și Gărzile Naționale. Avem: Consiliu și Gardă Rurală în fiecare comună, Consiliu și Gardă de Secție (corespunzând plasei sau ținutului) și Consiliu și Gardă Județeană. În teorie, Consiliul se îngrijește de înființarea și

susținerea Gărzii, al cărui comandant este numit de către „Comandantul Suprem al Gărzilor N. R. din Ungaria și Transilvania”,care este maiorul Alexandru Vlad, cu reședința în Arad. În practică însă, mijloacele de comunicare fiind deranjate, neexistând organe administrative în subordine, organizarea Consiliilor și a Gărzilor a pornit, mai peste tot, din inițiative locale; centrului rămânându-i însărcinarea onorifică să confirme lucruri împlinite. Consiliul înființa, dispunea și se îngrijea de susținerea Gărzii, cu scop de poliție; dar au fost cazuri, între acestea și cazul de la Hălmagiu, când comandamentul Gărzii s-a impus de la sine: înființând și susținând unități armate, cu scop combativ; provăzând totodată și întreaga administrație a Secției (ținutului).

În acest chip este a se întelege și Ordinul, publicat mai jos:

Comanda supremă a gardelor naționale române din Ungaria și Transilvania.

Ordinul de zi Nr. 4:

Arad, 20 noiembrie 1918

1. Aprobare și denumire. Vice-colonelul Dr. Sebastian Brândușa e împărțit ca referent justițiar și are să se prezinte la garda supremă în Arad. Aprob contituirea G. N. R. din comitatul Hunedoara. Punctul 3 să se rectifice, comandant pentru cercul Brad, căpitanul Sabin Banciu. Aprob constituirea G. N. R. pentru Alba Iulia și jur și numesc de comandant pe căpit. Florian Medrea. Numesc de comandant pentru secția Orăștie pe Vice-colonelul Titus Cernăuțeanu; pentru secția Deva pe sublocot. Dr. Victor Velțianu; iar pentru secția Hălmagiu pe sublocot. Traian Mager. Numesc de comand. pentru comitatul Sibiu pe Vice-colonel Valer Liuba; pentru Sudul Oltului, pe căpitanul Aurel Bogdan; pentru Țara Bârsei, pe căpitanul Aurel Ciortea; pentru Făgăraş, pe căpitanul Traian Radu.

2. Desființarea sfaturilor militare. Se atrage din nou atenția asupra punctului 10 din ordinul de zi Nr. 1.

3. Avansarea comandanților gărzilor rurale. În comunele în care în lipsă de ofițeri au fost numiți comandanți, voluntari sau subofițeri, încât aceștia corespund chemării lor, comanda supremă îi va denumi comandanți; voluntarii vor primi adică distincțiuni de stegari, iar subofițerii de sergenți-majori. Secțiile cercuale au să înainteze consemnarea celor

recomandați pentru avansare, comandei comitatense, care după aprobare o va traspune comandei supreme spre întărire.

s.s. Rimbaș locot. adj.; s.s. Vlad maior, comandant”[77].

---

[77] Maiorul Vlad este generalul în pensie Alexandru Vlad, actualul primar al municipiului Arad. Un exemplar al acestui ordin se află la Ioan Lupaș, înv. Arad.

Indice Alfabetic

Ofițeri și subofițeri care au activat în Corpul Voluntarilor Horia, precum și alte persoane civile și militare care au contribuit la organizarea Corpului

Până când trupa Corpului Vol. Horia, în număr de peste patru mii de oameni, au fost recrutați în întregime din regiunile Câmpeni, Abrud, Brad, Baia de Criș și Hălmagiu, corpul ofițeresc era format din:

a) ofițerii comandanți de gărzi din aceste regiuni ale Munților Apuseni;

b) ofițerii refugiați din restul jud. Arad, ocupat de trupele maghiare, precum și câțiva refugiați din Banatul ocupat de sârbi;

c) ofițerii companiei de jandarmi, ce se organiza în Ineu (jud. Arad) de către căpitanul Vasile Barbu, refugiați și dânșii la Brad;

d) ofițerii trimiși de Consiliul Dirigent la Brad, în vederea organizării Corpului, între aceștia și câțiva sași, după ce sașii încheiaseră pactul de colaborare cu românii.

Afară de câțiva ofițeri activi din armata austriacă, de origine români, grosul îl formau ofițerii de rezervă. După sfârșitul campaniei, mulți dintre ofițerii de rezervă s-au inactivat în armata română sau în jandarmerie.

O listă a oamenilor din trupă recrutați din plasa Baia de Criș se află în AMH (Arhiva Monografiei Hălmagiului, primită de la Pompiliu Piso. Lista trupei din regiunea Abrud se zice că ar fi în posesiunea lui Avram Vesa; a celor de la Brad, la Dr. Drăgan în Deva. Toate aceste liste sunt întocmite ulterior în anul 1932, prin investigațiile administrației. După cum am observat din lista celor de la Baia de Criș, lipsesc cei decedați până la 1932. Lipsesc chiar cei căzuți pe front. Până acum în AMH se află o singură listă contemporană (din 1919) despre compania de mitralieră a batalionului II, trimisă de fostul comandant al acestei companii, locot. Iuliu Munteanu. Cei ce posedă astfel de documente, sunt rugați a ni le trimite. Nu avem încă lista completă a oamenilor din regiunea Hălmagiului, o listă a foștilor Voluntari în corpul Vol. Horia se află în „Monitorul Oficial”, Nr. 144 din 24 iunie 1936, publicată din prilejul decorării acestora cu „Medalia Ferdinand I. cu spade pe panglică”. Numele oamenilor date acolo sunt însă foarte greșit scrise. Lista aceasta este incompletă. Nici lista ofițerilor, subofițerilor etc., publicată aici de noi, nu este completă. Am întocmit-o, culegând numele ce obvin sporadic și întâmplător în documentele Regt. Horia, utilizate de

locotenenții lui Iuliu Munteanu și Vasile Blăgău, care la anul 1922 au întocmit un jurnal[78] *despre organizarea și operațiunile Regimentului. Am completat apoi această listă cu nume prin anchetele noastre, făcute în ultimii ani, căutând date și asupra adresei și situației actuale a foștilor luptători. Oricât am ținut să-i putem descoperi pe toți, ne-a fost cu neputință. Cei omiși, sunt rugați și pe această cale, a ne comunica numele lor. Rugăm să ni se dea informații și asupra camarazilor decedați. Aceasta, întrucât avem în proiect înființarea pe lângă unul dintre Căminele Culturale din regiunea Hălmagiului a unui Muzeu, care să prezinte ideea eroică a Munților Apuseni. În acest scop rugăm să ni se trimită pe lângă datele biografice ale foștilor luptători, și fotografii, precum și orice documente privitoare la aceste evenimente.*

Abrudeanu Vasile, sublocot., n. 1895 în Bătuța, jud. Arad (tatăl: Partenie Abrudean, agricultor; mama: Carolina David; acum dir. Banca Națională, sucursala Orheiu (Basarabia), căsătorit cu Parachiva, are copii; Vasile L.Titus și Alice.

Albici Ioan, plutonier, n. 1880 în Nădab, jud. Arad (tatăl: Dimitrie Albici; mama: Floare); acum șef de birou la primăria Arad, căsătorit cu Mihuța Sofia, are copii: Emilia, măr. Popescu Aurel.

Albu Ștefan Dr. medic locotenent, n. 1887 în Brad, jud. Hunedoara (tatăl: Ștefan Albu, profesor; mama: Amalia Sandbücher); medic în Arad, decedat 1931. Căsătorit cu Iulia Demian, n-a avut copii.

Ardelean Ioan, elev plutonier, n. în Cherechiu; acum notar în Chișineu-Criș, jud. Arad.

Avram Vasile, plutonier, armurierul Corpului Vol. Horia, n. 1887 în Măgina, jud. Alba; acum industriaș în Blaj, căsătorit cu Elisaveta are copii: Elvira și Silvia.

Avram Lazar, plutonier major, n. 1881 în Semlac, jud. Arad (tatăl: Teodor Avram; mama: Maria Marta); acum pensionar în Aradul Nou, căsătorit cu Elisabeta Copil, are copii: Silvia.

Avrămuțiu Miron, sublocot., n. 1899 în Șiria (tatăl: Avram Avrămuțiu; mama: Ielița Ponta); acum funcționar în garda financiară, Mangalia.

Babuția Teodor Dr., medic locot. n. 1886 în Mădrigești, jud. Arad (tatăl: Ioan Babuția, agricultor; mama: Florica Florea); acum medic în Gurahonț, căsătorit cu Florica Bodea are copii: Delia, măr. Inginer Gh. Grofșoreanu.

---

[78] O copie a acestui jurnal, rămas manuscris, se află în AMH, trimis de Iuliu Munteanu.

Băbuțiu Ioan, sublocot., n. 1891 în Roșia Montană, jud. Alba (tatăl: Ioan Babuțiu; mama: Maria Stan); acum inginer, directorul salinelor Ocna- Dej, căsătorit cu Luiza are copii: Angela și Lucia.

Balta Nicolae, elev soldat n. 1897 în Hălmagiu, jud. Arad (tatăl: Arsenie Balta; mama: Rozalia); acum șeful stației C.F.R. Chișineu-Criș, jud. Arad, căsătorit cu Elena Fica.

Bălosu Romul, sublocot. originar din Orăștie; acum comisar de poliție în Satu Mare.

Banciu Sabin, maior, n. 1881 în Brad, jud. Hunedoara (tatăl: Avisalon Banciu; mama: Ana Almășan); acum general în pensie, controlor regal, București, căsătorit cu Maria Bulza, are copii: Sabin și Passia.

Băneșiu Ioan, sublocot., n. 1897 în Turnu, jud. Arad (tatăl: Dimitrie Băneșiu; mama: Iuliana Ivanov); acum avocat în Arad, căsătorit cu Elena Lucaciu, are copii: Caius.

Baniciu Teodor, n. 1885 în Bănești (Hălmagiu), jud. Arad; a fost primpretor în Hălmagiu, mort în 1925, căsătorit cu Mărioara Ionescu, are copii: Gheorghe și Teodor.

Barbu Vasile, căpitan, n. 1888 în Geoagiu de Sus, jud. Alba (tatăl: Vasile Barbu, preot; mama: Ioana); acum lt. colonel, comandantul Legiunii de jandarmi, Focșani, căsătorit cu Cornelia Pascu, are copii: Zeno.

Baruția Petru, elev plutonier, n. 1896 în Vașcău, jud. Bihor (tatăl: Ioan Baruția; mama: Maria Hanea); acum căpitan magistrat în pensie, avocat în Timișoara, căsătorit cu Maria Boc are copii: Violeta și Mircea.

Blăgău Vasile, sublocot., n. 1896 în com. Caporal Alexa (Cherechiu), jud. Arad (tatăl: Ignat Blăgău; mama: Ioana Roșu); a murit în 1933, căpitan activ, la Sfântu Gheorghe.

Bodea Dumitru, sublocot., n. 1892 în Arad (tatăl: Florian Bodea; mama: Maria Puteriti); acum căpitan pensionar în Arad.

Bologa Virgil, sublocot., n. 1899 în Sibiu (tatăl: Vasile Bologa, dir. liceu Sibiu; mama: Letiția Papiu); acum medic în Arad; căsătorit cu Lucia Manciu.

Boneu Z. Vasile, locot., n. 1886 în Brad, jud. Hunedoara (tatăl: Vasile Boneu, profesor; mama: Otilia Feier); acum notar public în Toplița Română, jud. Mureș, căsătorit cu Ioana Gregorovici (din Cernăuți), are copii: Olga și Vasile.

Bota Romulus, sublocot.

Boulescu Mihaiu, locot. n. 1894 în Ocna de Fier, jud. Caraș (tatăl: Mihaiu Boulescu; mama: Iulia); acum maior în Jandarmerie, Timișoara, căsătorit cu Mărioara Vasiescu are copii: Clarița.

Caba Emil, stegar, n. 1898 în Curte, jud. Severin (tatăl: Ioan Caba; mama: Eugenia); acum medic în Deva, căsătorit cu Letiția Turcu, are copii: Emil-Ioan.

Căpitan Emil, preotul Regt. Horia la finele campaniei (iulie 1919-1 ian. 1920), n. 1891 în Nădlac, jud. Arad, (tatăl: Ioan Căpitan, preot; mama: Alexandra Șerban); acum preot în Galșa, jud. Arad.

Ciocan Candin, sublocot., n. 1895 în Blăjeni, jud. Hunedoara (tatăl: Petru Ciocan; mama: Maria Rusu); acum directorul liceului din Brad, căsătorit cu Iuliana Costea, are copii: Iulian- Sabin.

Cojan Ioan, sublocot., n. 1897 în Bârzava, jud. Arad (tatăl: Ioan Cojan; mama: Maria Bălan); acum șeful detașamentului de gardieni publici din Satu Mare.

Costin Miron Constantin, sublocot.

Cotișel Constantin, stegar, născut în Certege, pl. Câmpeni, jud. Turda; acum chestorul poliției Alba- Iulia.

Coțioiu Romuald, stegar sanitar, n. 1895 în Baia de Criș, jud. Hunedoara (tatăl: Romulus Coțioiu, comerciant; mama: Laura Schi); acum căsătorit cu Eugenia Robu, are copii: Mărioara și Eugenia.

Crăciun Șofroniu, sublocot., n. 1896 în Stănija, jud. Hunedoara; a fost profesor în Brad, decedat, necăsătorit, în 1924.

Crainic Valeriu, sergent, n. 1898 în Vârfurile (Ciuciu)- Hălmagiu, jud. Arad (tatăl: Toma Crainic, înv.; mama: Maria Sirban); decedat în 1921.

Cristea Eremia, elev soldat, născut în Lucșoara- Hălmagiu; acum căpitan activ în București.

Crișan Emil, stegar, n. 1897 în Arăneag, jud. Arad (tatăl: Sava Crișan, înv.; mama: Lucreția); acum comisar de poliție în Arad.

Damian Vasile, protopop ort. rom. Brad, preș. Consiliului N.R., luptător naționalist, n. 1855 în Zlatna, jud. Alba (tatăl: Gheorghe Damian, preot; mama: Elisabeta); decedat la 10 iunie 1919, căsătorit cu Aurelia Țepeș (din Făgăraș) are copii: Alma, măr. Masca în Brad, Aurora, măr. Pompiliu Piso în București, Valeriu în Arad, Traian în Arad, Sabina în Târgu Mureș și Ecaterina în Brad.

Dârlea Pavel, civil, secretar al ministrului Dr. Ioan Suciu, n. 1878 în Galșa, jud. Arad (tatăl: Gheorghe Dârlea, plugar; mama: Măriuța Săbău); acum profesor pensionar în Ineu, jud. Arad, căsătorit cu Iuliana Birdea are copii: Zeno Brătescu.

David Gheorghe, sublocot., n. 1892 în Bucium, jud. Alba (tatăl: Nicolae David, director de bancă; mama: Maria); acum avocat, dir. de bancă, în Abrud, căsătorit cu Marica Benea (din Șiria, Arad) are copii: Georgeta și Mariana.

David Ioan, locot., n. 1894 în Abrud, jud. Alba (tatăl: Samuil David; mama: Maria); acum secretarul Primăriei orașului Abrud, căsătorit cu Veturia Balomiri are copii: Maria- Eugenia, Doina.

Deac Victor, sublocot., n. 1897 în Hădăreni, jud. Turda (tatăl: Gheorghe Deac, înv.; mama: Sofia), acum subrevizor școlar în Turda, căsătorit cu Ludovica are copii: Alexandru, Hortensia și Lia.

Dorgo Ioan, sublocot. n. 1898 în Băița, jud. Mureș (tatăl: Anton Dorgo; mama: Ana), acum avocat, notar public, în Teaca, căsătorit cu Elena are copii: Elena și Ioan.

Drăgoiu Alexandru, căpitan; n. 1884 în Valea Mare, jud. Severin (tatăl: Simeon Drăgoiu, preot; mama: Iuliana Ciobanu, o nepoată a lui Crișan din Abrud, a cărui fiică, Terezia Ciobanu, a fost măritată cu Ioan Cioban din Arad); acum colonel pensionar în Cluj, căsătorit cu Lucreția Letiția Moga (o strănepoată a episcopului Moga din Sibiu) are copii: Alexandru Mircea și Marius Ștefan.

Dragoș Adam, elev caporal, n. 1886 în Hălmagiu, jud. Arad (tatăl: Nicolae Dragoș; mama: Parascheva Ciungan), căsătorit cu Silvia Vidu, are copii: Tiberiu, avocat, Arad; Lucia (măr. Munteanu Gh.) și Mircea, judecător.

Fărcaș Constantin, elev caporal în Garda din Pleșcuția- Hălmagiu, n. 1888 în Pleșcuța, jud. Arad (tatăl: Ioan Fărcaș, preot; mama: Maria Luțai); acum preot și învățător în Pleșcuța, căsătorit cu Sofia Balog, are copii: Sabin- Cărpinet.

Feier T. Mircea, sublocot., n. 1898 în Brad, jud. Hunedoara; acum avocat în Abrud, jud. Alba.

Felea Victor, sublocot., n. 1892 în Valea Bradului, jud. Hunedoara (tatăl: Ioan Felea, preot; mama: Maria Faur); acum profesor de liceu în Oradea.

Fedor Viorel, stegar, n. 1895 în Abrud; acum droguist în Cluj.

Fogaș Paul, sublocot., n. 1898 în Mineu, jud. Sălaj (tatăl: Anam Fogaș; mama: Terezia Miclea); acum căpitan la Școala de Jandarmerie, Oradea, căsătorit cu Elisabeta Dărăban, are copii: Theodora.

Furdui Sever Dr., medic sublocot., n. 1894 în Câmpeni, jud. Turda (tatăl: Romul Furdui, protopop; mama: Ana Gall); acum medic în Cluj.

Giurgiu Romulus, sublocot., n. 1892 în Brad, jud. Hunedoara (tatăl: Militon Giurgiu; mama: Maria Feier); acum secretarul chesturii poliției Arad.

Halic Vasile, ajutor sublocotenent, n. 1896 în Iosășel, plasa Hălmagiu, jud. Arad; acum ajutor sublocot. jandarm pensionar în Arad.

Henţiu Pavel, elev plutonier, n. 1898 în Iosășel, pl. Hălmagiu, jud. Arad (tatăl: Gheorghe Henţiu; mama: Elisabeta Leuca); acum notar în Cermeiu, căsătorit cu Ersilia Borod, are copii: Delia.

Horga Alexandru, sublocot. în Buteni acum avocat în Buteni, jud. Arad.

Huiu Mircea Corneliu, stegar, n. 1895 în Șiclău, jud. Arad (tatăl: Ioan Huiu; mama: Elena); acum comisar de poliție în Cluj, căsătorit cu Cornelia Muntean are copii: Viorica.

Iancu Axente, stegar medic, un timp la Garda din Hălmagiu, n. 1894 în Făget, jud. Severin (tatăl: Vasile Iancu; mama: Maria Cucu); acum medic, directorul Centrului pentru ocrotirea copilului, în Cluj, căsătorit cu Jeana Petreanu, are copii: Axente.

Ianculovici, locot., originar din Banat, a comandat într-un timp bateria „Horia”.

Ignat Vasile, sublocot. medic, n. 1894 în Beiuș, jud Bihor; decedat la 1934.

Igrișan Lazar, elev soldat, la biroul de informații, n. 1884 în Pecica, jud. Arad (tatăl: Gheorghe Igrișan, plugar; mama: Cristina Maier); acum inspector în învățământul primar, Arad.

Ioanette Ioan, stegar, n. 1895 în Câmpeni, jud. Turda; a fost primpretor, decedat în 1926.

Ionescu Gheorghe, notar în Vârfurile (Ciuciu), jud. Arad, pl. Hălmagiu, n. 1852 în Semlac, jud. Arad (tatăl: preot); a pătimit moarte de martir al neamului la 25. IV. 1919, căsătorit cu Rozalia Costina din Hălmagiu a avut copii, care trăiesc: Lucreția măritată cu Dr. Eugen Barbul, dir. bibliotecii universitare Cluj, acum pensionar, București (copii: Nicolae Barbul, avocat, București; Eugen Barbul, avocat stagiar, București; Gheorghe Barbul, student) și Mărioara măritată cu Teodor Baniciu, decedat în 1925 (copii: Gheorghe și Teodor), măritată apoi cu Dr. Paul Barbateiu, preș. tribunalului Cluj (copii: Maria- Ligia).

Jurca Emil, sublocot.

Klein Ioan, sublocot., învățător, de origine germană (sas).

Lazar Cornel, președ. Consiliului Național Român-Hălmagiu, protopop, ort. rom., n. 1863 în Beliu, jud. Bihor (tatăl: Ladislau Lazar, primpreot, apoi avocat; mama: Amalia Doboșiu); decedat în 1934, căsătorit cu Ana Groza, are copii: Emil, medic, Timișoara; Iancu Cornel, procurist la Banca Românească, sucursala Sibiu; Ana, măritată cu Teodor Guiu (copii: Viorica), funcționar la Banca Victoria, Arad; Valeria, măr. Dr. Mihaiu Veliciu, dir. Băncii Albina, Sibiu.

Lazar Pavel, civil la biroul de informații, învățător în Brad, n. 1876 în Peștera, jud. Hunedoara; acum subrevizor școlar pensionat, în Brad.

Lăzărescu Mihaiu, sublocot., n. 1896 în Șiria, jud. Arad; acum perceptor fiscal în Chișineu-Criș, jud. Arad.

Leuca Mircea, elev sergent, n. 1895 în Lazuri- Hălmagiu, jud. Arad (tatăl: Ioan Leuca; mama: Iulia Teaha); acum notar în Șimandul de Jos, jud. Arad, căsătorit cu Felicia Covaciu.

Luștrea Petru, plutonier.

Mager Traian, elev plutonier, comandantul Gărzilor, Secția Hălmagiu, n. 1887 în Lazuri- Hălmagiu, jud. Arad (tatăl: Petru Mager, înv.; mama: Elena Butariu); acum profesor la Școala normală din Arad, căsătorit cu Irina Moldovan, are copii: Viorica, măr. Dr. Aurel Sirban, avocat, Hălmagiu.

Mager Aurel Dr., locot., medic, n. 1889 în Bodești- Hălmagiu, jud. Arad (tatăl: Petru Mager; mama: Elena Butariu); acum medic în Arad, căsătorit cu Grațiana Palade, are copii: Voicu.

Mager Romulus, locot. n. 1895 în Bodești- Hălmagiu, jud. Arad (tatăl: Petru Mager, înv.; mama: Elena Butariu); acum judecător la Tribunalul din Arad, căsătorit cu Delia Burdan, are copii: Sorin și Rodica.

Mager Silviu, elev plutonier, n. 1899 în Bodești- Hălmagiu, jud. Arad (tatăl: Petru Mager, înv.; mama: Elena Butariu); acum notar în Pecica, jud. Arad, căsătorit cu Iolanda Kertész, are copii: Magdalena și Viorel.

Mager Aurel, elev sergent în Garda din Ciuciu, n. 1895 în Lazuri- Hălmagiu, jud. Arad (tatăl: Ioan Mager; mama: Anișca Mihuța); acum notar în Șomoșcheș, jud. Arad, căsătorit cu Anica Bulcu, are copii: Georgina și Ioan.

Magiar Cornel, stegar, n. 1898 în Șiria, jud. Arad (tatăl: Gheorghe Maghiar; mama: Matilda); acum funcționar în Lipova, căsătorit cu Valeria, are copii: Viorica și Eugenia-Cornelia.

Magier Todor, elev plutonier, n. 1892 în Vidra- Hălmagiu, jud. Arad (tatăl: Todor Magier; mama: Țilina); acum învățător în Mâsca, jud. Arad.

Maierușan Aurel, locot. n. 1898 în Șiria, jud. Arad (tatăl: Romul Maierușan, preot, originar din Maieruș, jud. Brașov; mama: Iustina Mircea, fiica protopopului din Cohalm (Rupea), jud. Târnava Mare; acum căpitan activ în Oradea, necăsătorit.

Mangra Ioan, sublocot.

Medrea Florian, maior, organizatorul Corpului Vol. Horia, n. 1884 în Țelna, jud. Alba (tatăl: Ioan Medrea; mama: Maria Nestor); acum lt. colonel în retragere, avocat, prefectul județului Năsăud în Bistrița, căsătorit cu Hedwige Buchruker (născută în Baden-Germania, fiica directorului minelor de aur din Brad), are copii: două fete.

Miclean Ilie, locot., n. 1895 în comuna Avram Iancu (Aciua) - Hălmagiu, jud. Arad (tatăl: Nicolae Miclean; mama: Lina Tomșa); a decedat în 1936, ca secretar al prefecturii Zalău, căsătorit, fără copii.

Micu Aurel, stegar, n. 1886 în Șermăsel, jud. Cluj (tatăl: Ioan Micu; mama: Irina Caliani); acum profesor și director al gimnaziului comercial din Sighet, căsătorit cu Elisaveta Negrea, are copii: Ioan și Gheorghe.

Micu Ioan, comandantul G.N.R. Bucium, Abrud, n. 1889 în Țânțari, jud. Bihor (tatăl: Simion Micu; mama: Maria Bungeta); acum dir. Gimnaziului din Abrud, căsătorit cu Elena Băieșiu (fiica preotului din Bucium), fără copii.

Mihuța Toma, elev soldat, n. 1899 în Vidra-Hălmagiu, jud. Arad (tatăl: Gheorghe (Manasie) Mihuța; mama: Maria Mager); acum notar în Vârfurile (Ciuciu), căsătorit cu Viorica Sirban, are copii: Voica.

Militaru Vasile, stegar.

Motora Vincențiu, locot. n. 1891 în Câmpeni, jud. Turda (tatăl: Ioan Motora; mama: Octavia Gheaja); acum prim pretorul plasei Câmpeni, căsătorit cu Maria Iancu, are copii: Livia și Felicia.

Munteanu Iuliu, sublocot. n. 1897 în Vărădia de Mureș, jud. Arad (tatăl: Petru Munteanu; mama: Susana Cioc); acum directorul penitenciarului Lugoj, căsătorit cu Eugenia Arnăut, are copii: Delia.

Munteanu P. Cornel, elev plutonier, n. 1900 în Mâsca, jud. Arad (tatăl: Aurel Munteanu, înv.; mama: Cristina); acum șef contabil în București.

Muțiu Traian, maior în armata română (voluntar reîntors din Rusia) a colaborat cu garda din Hălmagiu, n. 1885 în Hălmagiu (tatăl: Teodor Muțiu; mama: Iuliana Băbuția); acum colonel pensionar, locuiește în Arad și la moșie în Vizma, jud. Timiș, căsătorit cu Elisabeta Julean, are copii: Ileana.

Neamțu Ștefan, locot. n. 1890 în Agriș, jud. Arad; acum șef contabil la fabrica din Tohanul Vechiu, jud. Brașov.

Neamțu Coriolan, elev caporal, n. 1900 în Pleșcuța Hălmagiu, jud. Arad (tatăl: Zaharie Neamțu, înv.; mama: Veca): acum funcționar în municipiul Satu Mare, căsătorit, are copii: Coriolan.

Negru Emil, sublocot. n. 1894 în Igriș, jud. Timiș- Torontal (tatăl: Virgil Negru, preot; mama: Cornelia Urdea); acum inspector general farmaceutic, Timișoara, căsătorit cu Aurelia Iovin, are copii: Lucia.

Negru Octav, elev plutonier, n. 1899 în Igriș, jud. Timiș- Torontal (tatăl: Virgil Negru, preot; mama: Cornelia Urdea); acum administratorul spitalului Lugoj, căsătorit cu Aurelia Mesaroșiu, fără copii.

Nicoară Gheorghe, sublocot. n. 1895 în Comloșul Bănățean, jud. Timiș (tatăl: Bucur Nicoară; mama: Persida Olărescu); acum avocat în Timișoara, căsătorit cu Felicia Plavoșin, are copii: Tulia și Minodora.

Nicodim Eftimie, plutonier, n. 1891 în Brusturi- Hălmagiu, jud. Arad; decedat la 1928.

Nicula Mihaiu, elev plutonier, n. 1896 în Hălmăgel, jud. Arad (tatăl: Nicula Ioan, preot; mama: Lucreția Vujdea); acum avocat în Hălmagiu, căsătorit cu Elena Caba, are copii: Tațiana și Carmen.

Oarcea Aurel, sublocot. în Garda din Gurahonț, n. 1898 în Iosășel, pl. Hălmagiu, jud. Arad (tatăl: Vasile Oarcea, înv.; mama: Vaselina); acum avocat în Gurahonț, căsătorit cu Valeria Miclean, are copii: Adrian și Zeno.

Oncu Nerva, căpitan, comandantul Gărzii din Baia de Criș, n. 1878 în Rișca, jud. Hunedoara; acum avocat în Baia de Criș.

Oncu Iacob, locot. n. 1892 în Lunca. jud. Hunedoara; acum avocat în Baia de Criș, căsătorit cu Elena Mureșan, are copii: Mărioara și Lia.

Oprișa Pavel Dr., profesor filozofie Brad, civil, luptător naționalist, n. 1861 în Țebea, jud. Hunedoara (tatăl: Pavel Oprișa; mama: Constinteana Trifan); a decedat în 1937, căsătorit cu Eugenia Cuteanu, are copii: Paul Oprișa Dr., medic, decedat (a rămas de la el orfanul Pavel); Eugenia, măritată cu Sabin Evuțeanu, insp. șc. Timișoara (are fiul: Gelu- Horia) și Tit Liviu, avocat, Timișoara.

Orlea Teodor, sublocot. la cercul de recrutare Abrud, n. 1870 în Câmpeni; acum contabil de bancă în Câmpeni, jud. Turda.

Păcurariu Ioan, stegar.

Paic Ilie, plutonier, n. în Hălmagiu; acum decedat.

Pap (Popa) Teodor, advocat în Hălmagiu, comisar civil la Secția Hălmagiu, n. 1877 în Comlăuș, jud. Arad (tatăl: Teodor Pap, notar; mama: Elisaveta Haica); acum avocat în Arad, căsătorit cu Olga Paici (croată), are copii: Gheorghe și Teodor.

Petica Maxim, elev plutonier, n. 1899 în Șiria (tatăl: Teodor Petica; mama: Catița Petcovici); acum căpitan activ, Arad, căsătorit cu Viorica Lazar, are copii: Maxim.

Petica Petrila, sublocot. n. 1897 în Măderat (tatăl: Ioan Petica; mama: Maria Moț); acum avocat, Arad, apoi proprietar în com. Pescari, jud. Arad, căsătorit cu Aurelia Leuca, are copii: Doina.

Petruția Aurel, sublocot. n. 1895 Mușca, jud. Turda; decedat ca ofițer activ la Centrul de instrucție în Sfântu Gheorghe, pe la 1928.

Petruțiu Aron, locot. n. 1893 în Luncoiul de Sus, jud. Hunedoara (tatăl: Avram Petruțiu; mama: Sofia Dud); acum advocat în Arad, căsătorit cu Lucia Albu, are copii: Doina și Lucian.

Piso Pompiliu, căpitan-preot, șeful Biroului de Informații, Regt. Horia, n. 1886 în Săcărâmb, jud. Hunedoara (tatăl: Pompiliu Piso, proprietar; mama: Septima Albini); acum avocat în București, căsătorit cu Aurora Damian, fiica protopopului din Brad, are copii: Pompiliu P . Piso, avocat, București; Sabin Piso, contabil Banca Națională, București; Mircea Piso, avocat, Asigurările Sociale, București.

Pop C. Mircea, locot. n. 1894 în Abrud, jud. Alba (tatăl: Laurențiu Pop, avocat; mama: Elvira Făgărașanu); avocat, notar public în Abrud, decedat în 1934, căsătorit cu Veturia Drăgan (decedată) au rămas copiii orfani: Laurențiu, Elvira și Veturia.

Pop-Zaslo Simeon, locot. n. 1881 în Seleuș, jud. Arad (tatăl: Pertenie Pop Zaslo, preot; mama: Ana Cornea); acum primpreotul plasei Șiria, jud. Arad, căsătorit cu Veturia Popoviciu, are copii: Smarandița.

Pop Hostil, elev plutonier, n. 1899 în Bocsig, jud. Arad; acum înv. în Pilu, jud. Arad.

Popa Gh. Augustin, locot. n. 1893 în Aiud, jud. Alba (tatăl: Gheorghe Popa; mama: Salomeia Barbu); acum maior în Jandarmerie, Oradea, căsătorit cu Rozalia Erdely, are copii: Ionel.

Popa Popescu Gh., sublocot. n. 1895 în Scărișoara- Lăzești, jud. Turda; acum notar în Lupșa, jud. Turda.

Popa Grama Gh., colonel, comandantul Regt. Horia (venit după înființarea Corpului), n. 1871 în Râușor, jud. Făgăraș (tatăl: Avisalon Popa Gh., moșier; mama: Maria Benția); acum colonel pensionar în Oradea, căsătorit cu Ida Povolny, are copii: Gheorghe, profesor la Academia de muzică din Viena.

Popa Gheorghe, ajutor sublocot.

Popescu Laurențiu, civil, la Biroul de Informații, n. 1892 în Hălmăgel, jud. Arad; acum ziarist în Oradea.

Popoviciu Nicolae (Nicu), locot. în Regt. 9/Vânători (voluntar reîntors din Rusia) a colaborat cu Garda din Hălmagiu, n. 1896 în Bănești- Hălmagiu, (tatăl: Teodor Popoviciu, înv.; mama: Maria Perva); acum maior în Regt. 93 Infanterie, Arad, căsătorit cu Maria Hetterich.

Popoviciu Lorins, (sau Popescu Livius) locot. în bateria „Horia".

Popoviciu Petru, locot., comandantul Gărzii din Vașcău, a avut legătură cu Garda din Hălmagiu, n. 1891 în Șeghiște, jud. Bihor; acum avocat în Vașcău.

Popoviciu Petru, civil, la biroul Gărzii din Hălmagiu, n. 1893 în Bănești- Hălmagiu (tatăl: Traian Popoviciu, preot; mama: Eva Tolciu); acum notar în Șiria, căsătorit cu Lucreția Donat, fără copii.

Prunaș Gheorghe, stegar, n. 1897 în Orlat, jud. Sibiu; acum medic în Ilia, jud. Hunedoara.

Pugna Pavel, plutonier, n. 1892 în Sebiș, jud. Arad (tatăl: Gheorghe Pugna, mama: Carolina Popp); acum șef de gară, c.f. în Dezna, jud. Arad, căsătorit cu Ileana Grivei, are copii: Ioan- Gheorghe.

Rațiu Traian, sublocot. n. 1891 în Cenadul- Mic, Ungaria (tatăl: Pavel Rațiu, pădurar erarial; mama Agra Lazar); acum controlor la Administrația financiară, Arad.

Rișcuția Moise, căpitan, comandantul Gărzilor din jud. Arad, n. 1883 în Rișculița, jud. Hunedoara (tatăl: Dumitru Rișcuția; mama: Parascheva Indrieș); acum lt. colonel în pensie, ajutor primar al municipiului Arad, căsătorit cu Veturia Șterca Șuluțiu, are copii: Cantemir.

Roman Romulus, sublocot. n. 1896 în Baia de Criș, jud. Hunedoara; (tatăl: Ioan Roman meseriaș tăbăcar; mama: Elena Lazar); acum directorul Băncii Naționale, sucursala Chișinău, căsătorit cu Lucreția Carțiș, fără copii.

Rozvan Zeno, elev soldat, n. 1902 în Arad (tatăl: Ștefan Rozvan, avocat, notar public în Ilia, jud. Hunedoara, apoi în Ciacova, jud. Timiș; mama: Felicia Beleș) acum șef de poliție în Șimleul Silvaniei, căsătorit cu Marta Mesaroș, are copii: Mircea.

Safta Ioan, sublocot., n. 1897 în Luncoiul de Sus, jud. Hunedoara (tatăl: Ioan Safta, înv.; mama: Anastasia Ioanovici); azi profesor la Academia agricolă, Cluj, căsătorit cu Else, are copii: Ionel- Voicu- Lothar și Marius- Mircea.

Sângeorgean Șofroniu, locot., n. 1896 în Covăsânț, jud. Arad (tatăl: Ioța Sângeorgeanu, agricultor; mama: Elena Bar); acum avocat în Oradea, căsătorit cu Maria Cornelia Butariu, are copii: Marinela- Elena- Valeria.

Secula Traian, locot., n. 1896 în Șiria, jud. Arad (tatăl: Petru Secula; mama: Persida Fărcaș); acum proprietar în Folea, jud. Timiș, căsătorit cu Ana Anca, are copii: Traian și Axente- Sever.

Schmidt Fritz, sublocot., german (sas); acum ofițer în armata română.

Seracu Octavian, locot. n. 1896 în Feniș, jud. Arad (tatăl: Ioan Seracu, preot; mama: Iuliana Borlea); azi căpitan pensionar, Arad, căsătorit cu Ana Popescu, are copii: Viorica-Maria.

Seracu Adrian, elev plutonier, n. 1898 în Feniș, jud. Arad (tatăl: Ioan Seracu, preot; mama: Iuliana Borlea); azi judecător la Tribunalul Arad, căsătorit cu Eleonora Popa, are copii: Sergiu-Adrian.

Șimon Vasile, căpitan de administrație; acum decedat, Oradea.

Șinca Aurel, locot.; acum funcționar, Petroșani.

Ștefan Ioan, sergent, n. 1894 în Criștior, pl. Brad, jud. Hunedoara (tatăl: Avram Ștefan; mama: Trejia Golgoț); acum comerciant în Lupeni, căsătorit cu Maria Iancio, are copii: Ioan- Carol.

Ștefan Calinic, sublocot., n. 1895 în Beiuș, jud. Bihor (tatăl: Vasile Ștefan; mama: Maria Indrea); acum subdirectorul Fabricii de pălării Jimbolia, în București.

Stanca Ervin, elev plutonier, n. 1890 în Băița, jud. Hunedoara; acum șeful serviciului cultural la Rezidența Ținutului Timiș, în Timișoara.

Stoica Mihaiu, maior, n. 1879 în Săliște, jud. Sibiu (tatăl: Mihaiu Stoica, înv.; mama: Maria Ciucian); decedat, căsătorit cu Sabina Vidrighin, are copii: Marius și Sorin.

Suciu Ioan Dr., avocat, fost deputat în camera maghiară, la 1918/19 ministru în Consiliul Dirigent, în care calitate a organizat Corpul Voluntarilor Horia, n. 1862 în Șiștaroveț, jud. Timiș (tatăl: Meletie Suciu, pădurar erarial; mama: Eva Păcurariu); după Unire, notar public în Chișineu-Criș, jud. Arad, decedat 1939, căsătorit cu Hortense Paguba, are copii: Dr. Eugen Suciu, medic, Timișoara; recăsătorit cu Maria Roșca, are copii: Viorel Suciu, reprezentantul biroului de presă Rador, Arad.

Teaha Alexandru, preot în Hălmagiu, confesorul Gărzii Hălmagiu, n. 1882 în Sohodol Vașcău, jud. Bihor (tatăl: Vasile Teaha, preot; mama: Eudochia Burta); acum preot în Timișoara, căsătorit cu Cornelia Moldovan, are copii: Pompiliu prof. (căsătorit cu Cornelia

Gavrila) și Cornelia (decedată, măr. cu prof. Antoniu Drăgulescu, de la care a rămas orfanul Antoniu).

Temu Dumitru, sublocot. de administrație, n. 1887 în Jena, jud. Severin; acum comisar de poliție în Cluj, căsătorit cu Emilia, are copii: Otto.

Tirla Sabin, sublocot. n. 1897 în Pecica, jud. Arad; şef de gară în Direcția C.F.R., Cluj.

Țiucra Petru Pribeagu, locot. la Biroul de Informații, n. 1890 în Șoimoș, jud. Arad (tatăl: Avesalon Țiucra, preot; mama: Livia Vuculescu); acum inspector financiar la Direcția Generala C.F.R., București, căsătorit cu Ana Georgescu, are copii: Iancu.

Toma Petru, sublocot., n. 1886 în Drauț, jud. Arad; acum căpitan în jandarmerie, pensionar în Drauț (tatăl: Gheorghe Toma; mama: Anița Bulzan); căsătorit cu Aurora Crainic, are copii: Livius-Valentin, căsătorit apoi cu Virginia Nicolescu.

Turucu Nicolae, stegar, n. 1893 în Vața de Jos, jud. Hunedoara (tatăl: Nicolae Turucu, înv. în Hălmagiu; mama: Maria Costina); acum prim preot în Baia de Criș.

Turucu Amos, elev soldat, în Garda din Vața, n. 1895 în Vața de Jos, jud. Hunedoara (tatăl: Nicolae Turucu, înv. în Hălmagiu; mama: Maria Costina); acum notar în Vața de Jos.

Ursulescu Ignat, elev plutonier, acum notar în Mândruloc, jud. Arad.

Ursuțiu Avram, locot., n. 1895 în Mocrea, jud. Arad (tatăl: Ioan Ursuțiu, agricultor; mama: Elisabeta Petcuțiu); acum avocat în Pecica, jud. Arad, căsătorit cu Margareta Bogdan, fără copii.

Vesa Avram, locot., n. 1899 în Sohodol, jud. Alba (tatăl: Avram Vesa; mama: Rafila Bartoc); acum directorul Prefecturii jud. Alba, căsătorit cu Zoe David, are copii: Stela.

Vlad Alexandru, maior, „comandantul suprem al Gărzilor Naționale Române din Ungaria și Transilvania", în Arad, n. 1876 în Brașov (tatăl: Alexandru Vlad; mama: Aurelia Barițiu); acum general în pensie, primarul Municipiului Arad, - necăsătorit.

Vlad Miron, elev sergent, n. 1899 în Ribița, jud. Hunedoara (tatăl: Dumitru Vlad: mama: Sofia); acum lt. comandor aviator în Cluj, căsătorit cu Maria, are copii: Marta.

Voda Cornel, elev soldat, n. 1892 în Șilindia, jud. Arad (tatăl: Nicolae Voda; mama: Ana Ardelean); acum dir. școlar în Aradul Nou, căsătorit cu Iosana Coloja, are copii: Coriolan.

Wahlers Henrich, sublocot. german (sas), n. 1897 în Orăștie, jud. Hunedoara; (tatăl: Henrich Wahlers; mama: Franciska Witz); acum impiegat la Primăria Jimbolia, jud. Timiș-Torontal, căsătorit cu Ana Posdina.

Zlăgnean Ioan, plutonier, n. 1884 în Hălmagiu, jud. Arad; acum meseriaş în Arad, căsătorit cu Parascheva Moţ, are copii: Ioan, înv.

Cuprins

(Bihor) pe teritoriul Secției noastre. Căpitanul Moise Rișcuția, comand. Gărzilor din județul Arad și jur încearcă să organizeze câte una sau două companii din fiecare secție. Căpitanul Barbu retrăgandu-se cu jandarmeria spre Hălmagiu, lansează un manifest pentru ridicarea satelor. Exodul ofițerilor și intelectualilor spre Hălmagiu. Consiliu la comand. Legiunii. Sosește aramata română? Sectorul nostru de linie ferată fără logomotivă. O nouă adresă a Gărzii din Vașcău. Răspunsul moților din Vidra (jud, Turda). Participăm la înființarea Corpului Voluntarilor Horia și intrăm în sfera de acțiune a acestuia. La Sibiu, după ajutor. Comanda gărzilor în Brad. Întâiul act pentru înființarea Coprului Vol. Horia. Cum s-a desființat Garda din Gurahonț. Pregătiri de concentrare a voluntarilor la Hălmagiu. Colaborarea locot. Nicu Popoviciu. Se revocă ordinul de concentrare. Sosește la Brad căpitanul Florian Medrea. Organizarea Corpului Vol. Horia pe noi baze. Batalionul Hălmagiu va lua ființă mai târziu. Spre deznodământ: făcând serviciul de avanpost trupelor române din Brad, ajungem în contact cu ungurii atât pe Criș, cât si la Dealul Mare. Hărțueli la Dealul Mare; prindem doi soldați unguri. Vin steagurile. Defecțiunea de la Gurahonț. Ungurii au înrolat și români. În contact cu ungurii, la Aciuța. Încercări de fraternizarea cu țăranii români. În sfârșit un ordin în scris: Legiunea din Hălmagiu, avanpost al companiei regale din Baia de Criș. Distrugerea podului de fier, Vest de gara Ciuciu. Luptele de la Ciuciu și Leasa. Schimbarea gardiștilor. Retragerea. Pierdem patru prizonieri. Garda din Hălmagiu intră în armata ardeleană a Consiliului Dirigent, formând împreună cu Garda din Brad, nucleul Corpului Voluntarilor Horia. Unul dintre gardiștii noștri au intrat direct în cadrele armatei regale. Ecouri din presă. Ungurii comunică oficial că s-au bătut cu armata română. Pentru restabilirea adevărului istoric: martirul notarului Gheorghe Ionescu din Ciuciu. Funeraliile eroilor maghiari, în Arad, și Comunicatul maghiar despre luptele de la Hălmagiu. Cum se falsifică istoria.

SUB TEROAREA LUPTELOR MAGHIARE; ARMATA ROMÂNĂ OCUPĂ HĂLMAGIUL : 16.II.-31.III.1919.

Atrocitățile Ungurilor în Ciuciu(Vârfurile). Atrocitățile din Hălmagiu. Spargerea și profanarea bisercii din Hălmagiu. Din ce elemente se compunea aramata republicană. Reg. 33 inf. fuge din Hălmagiu. Honvezii din Giula și Seghedin. Incursia gardiștilor în Hălmăgel, la 5 martie. Bolșevizarea oficială a armatei maghiare . La 25 martie gardiștii alungă compania ungurească din Hălmăgel. Gardiștii continuă incursiunile în Brusturi și Ciuciu. 30 martie: blindatul lovit de artileria română. În 31 martie dimineața, honvezii fug din Hălmagiu, plănuind masacrarea populației. Tot în 31 martie: Colonelul Răsoviceanu ocupă Hălmagiul. Linia demarcațională și importanța corectării acesteia. „Haraminele”.

CONCENTRAREA TRUPELOR ROMÂNE LA HĂLMAGIU ȘI OFENSIVA DE LA 16 APRILIE 1919

Pregătirile de ofensivă în Hălmagiu. Operațiuni de cunoaștere și hărțuire a inamicului. Înființarea batalionului IV Hălmagiu. Situația de la 15 aprilie și dispozitivul inițial al Diviziei 2 Vânători. Trupele inamice. Planul de atac al Diviziei 2 Vânători pentru ziua de 16 aprilie. Desfășurarea operațiunilor în 16 aprilie 1919. Continuarea luptelor pe Valea Crișului Negru în 17, 18, 19 aprilie. Batalionul II/ Horia ocupă orașul Beiuș la 19 aprilie 1919. Pierderile